DIDO ȘOTIRIU

Pământ însîngerat

Pămînt însîngerat

Coperta de Done Stan

ΔΙΔΟ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΜΑΤΩΜΕΝΑ ΧΩΜΑΤΑ

„ΚΕΔΡΟΣ", ΑΘΗΝΑ 1962

DIDO SOTIRIU

Pămînt însîngerat

Traducere şi note de
Amalia Zambeti
Cuvînt înainte de
Dan Grigorescu

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ
Bucureşti — 1964

Cuvînt înainte

Ororile primului război mondial au constituit substanța epică a unui mare număr de cărți ale literaturii universale. Interceptarea dramaticelor evenimente ale anilor acelora a determinat, de altminteri, în multe țări, apariția unor noi curente literare. În America, de pildă, „generația pierdută", căreia aparțineau Hemingway, Scott Fitzgerald, Steinbeck, Faulkner, s-a declarat, prin *Adio arme* și nuvelele de război ale lui Hemingway, prin *Răsplata soldaților* a lui Faulkner, „un produs al vremii aceleia de întuneric și de încrîncenare, al vremii care a ucis iluziile multora dintre cei tineri", așa cum o definea Hemingway însuși. Romanul modern a cunoscut, cu *Focul* lui Barbusse, cu *Pe frontul de vest nimic nou* al lui Remarque, cu *Moartea unui erou* a lui Richard Aldington, cu *Ultima noapte de dragoste* a lui Camil Petrescu, o accentuare a trăsăturilor realismului. Confruntată cu barbariile războiului, conștiința umanității a creat opere memorabile de literatură, opere de artă de valoare, evocînd cu durere „profunda rană a civilizației", cum o numea un vers al lui Apollinaire.

Din pustiurile Arabiei pînă la Marea Nordului, din cîmpiile Rusiei pînă în Franța, soldații și civilii din țările a trei continente au îndurat suferințe de neimaginat. Nu numai combatanții din tranșee, ci și femeile, copiii, bătrînii din spatele frontului au fost uciși în numele unor idei patriotarde, fluturate de burghezia dornică de înavuțire. Bombele au căzut nu numai pe cazemate și pe trenuri militare, ci și pe case de locuit, pe spitale, muzee și catedrale.

Cartea scriitoarei Dido Sotiriu, cunoscută publicului nostru prin romanul *Morții așteaptă*, publicat în traducere românească cu doi ani în urmă, se inspiră din această realitate tragică.

Acțiunea se petrece pe meleagurile Asiei Mici, în preajma ruinelor Efesului ; aici războiul a cunoscut, după cum demonstrează povestirea lui Manolis Axiotis, eroul cărții, forme încă și mai sălbatice decît în alte părți ale lumii. Cu o simplitate premeditată (care provine, poate, din dorința adoptării unui stil caracteristic literaturii expresioniste), scriitoarea înfățișează ororile dramei trăite de populația greacă din aceste locuri, folosită ca masă de manevră de marile puteri interesate în dobîndirea supremației într-o zonă de mare utilitate strategică.

Faptele sînt prezentate nud, fără comentarii, fără literaturizare, impresionînd prin tragismul lor intrinsec. Scenele de cruzime, mizeria unei întregi populații, sînt pictate cu un penel aspru, cu o culoare lipsită de ostentație, crudă prin ceea ce prezintă și nu prin intenția de a le sublinia dramatismul, cu acea forță de a releva dezumanizarea, proprie, de pildă, tablourilor lui Otto Dix. Tocmai această simplitate, tonul — de un firesc zguduitor — dau amintirilor lui Axiotis vibrația autentică a adevărului. Cele două mari secțiuni care alcătuiesc întreaga acțiune a cărții nu constituie, de fapt, elementele unui contrast. Viața de mizerie și de trudă a țăranilor prigoniți de jandarmi, speculați de negustori și de moșieri, nu cunoaște, nici în vreme de pace, liniștea și bunăstarea. E o viață aridă, petrecută pe cîmpiile încinse de soarele fierbinte al Anatoliei, pîndită în permanență de teroarea sărăciei. Pe moșia din Belevi, de pildă, lucrează încă „arapi", foști robi, eliberați de curînd, pentru care diferența față de viața dusă înainte de-a fi dezrobiți este inexistentă. Cum dezrobirea n-a fost însoțită de-o împroprietărire, practic vorbind, ei rămîn la discreția moșierului. Dreptul de viață și de moarte se exercită asupra lor în pofida oricărei legalități ; dovadă că, în momentul în care un copil este ucis cu sadism de arendaș, acesta nu are de suferit nici un fel de consecințe, crima fiind socotită un „accident scuzabil".

Soarta țăranilor proprietari de pămînt nu e cu mult mai bună. După un an întreg de muncă, recolta e la cheremul negustorilor de la orașe, care jefuiesc fără milă. Munca îi înăsprește, dar nu-i dezumanizează. Tatăl lui Manolis, a cărui copilărie a fost dominată în permanență de spectrul sărăciei, a devenit un om tăcut, pentru care duioșia a fost o noțiune necunoscută. Căutînd, de fapt, să le asigure copiilor o viață mai tihnită decît a fost a lui, el îi tratează cu o asprime care

îi sperie şi îi îndepărtează. Respectînd munca (a sa şi a celorlalţi) cu o pioşenie aproape superstiţioasă, bătrînul ţăran urăşte ceea ce el socoteşte că e risipă ca pe-o adevărată jignire adusă muncii. Reacţia sa violentă în clipa în care copiii, plecaţi la oraş, se întorc cu jucării cumpărate din banii dăruiţi de rudele mai înstărite, se explică tocmai prin această spaimă de risipă. Banul are pentru el o valoare incalculabilă şi, de aceea, trebuie folosit numai pentru lucruri utile. Dar sentimentele sale de părinte nu sînt, în fond, alterate ; dovada o face dorinţa de a găsi fiului celui mai înzestrat o slujbă la oraş, o slujbă care l-ar fi ferit de chinuitoarea viaţă din sat.

Mama e mai puţin conturată ; portretul ei, însă, reconstituie cu duioşie chipul femeii ostenită de monotonia vieţii sărăcăcioase, obişnuită să se supună poruncilor bărbatului, aspru, despotic, să considere dragostea faţă de copii ca pe-o vină care trebuie ascunsă. Toate suferinţele ei sînt îndurate de-a lungul întregii acţiuni cu resemnare, cu spaima nemărturisită că mereu altele le vor urma.

Fraţii mai mari ai lui Manolis moştenesc asprimea şi respectul pentru ban al tatălui, cultul înfricoşat al muncii pămîntului. Întreaga familie rezumă, astfel, o concepţie de viaţă dictată de împrejurările mereu potrivnice cărora trebuia să le facă faţă — concepţie care aparţine ţăranilor din regiunea de coastă a Anatoliei. Regiune bogată, locuită de oameni vrednici, dar care nu asigura o viaţă tihnită celor care îi munceau pămînturile. Experienţele lui Manolis, plecat la oraş în căutare de lucru, demonstrează cauzele pentru care ţăranii nu puteau duce un trai mai omenos. În Smirna, oraş care apare feeric în ochii lui Axiotis, tînărul neobişnuit decît cu priveliştea satelor cu case mărunte, cu oameni muncitori şi săraci, descoperă o lume nouă şi, o dată cu ea, obiceiuri necunoscute celor pentru care morala era un comandament categoric. Zadarnic încearcă patronii săi de aici să-l înveţe să mintă şi să înşele ; fondul etic al ţăranului e cu mult mai puternic şi Manolis preferă o viaţă plină de expediente siguranţei materiale pe care i-ar fi dat-o complicitatea la necinste.

Această demnitate e una din trăsăturile caracteristice ale ţăranilor greci şi turci, aşa cum îi înfăţişează Dido Sotiriu. O omenie caldă guvernează relaţiile dintre cele două naţionalităţi ; sărăcia şi munca îi apropie, demnitatea şi cinstea îi împiedică

să se poarte neomenos cu tovarăşii lor de suferinţă. Prietenia dintre Manolis şi Sevkiet, băieţaşul turc, poartă semnificaţia unui simbol. Curăţenia naivă a sentimentelor care-i leagă pe cei doi copii nu face decît să rezume legăturile paşnice, de respect reciproc, dintre greci şi turci în anii care au premers războiului. Cartea conţine suficiente date pentru a demonstra aceste relaţii prieteneşti dintre ţăranii celor două populaţii : turcii vin şi petrec la iarmaroacele care au loc cu prilejul sărbătorilor greceşti, sînt ospătaţi şi găzduiţi, medicii greci îngrijesc bolnavii turci. Turcii îi admiră pe greci pentru spiritul lor întreprinzător.

Dido Sotiriu sugerează această atmosferă, aspră în ceea ce priveşte munca turcilor şi a grecilor, patriarhală din punctul de vedere al relaţiilor dintre ei, cu mijloace de o mare simplitate, dar elocvente.

Povestirea la persoana întîi nu e un simplu artificiu stilistic ; ea urmăreşte să releve modul în care se reflectă în conştiinţa unui om simplu evenimentele care conferă dramatismul cărţii. La început, asemenea tuturor ţăranilor din părţile acelea, Axioti nu înţelege semnificaţia întîmplărilor la care e martor. Încetul cu încetul, împrejurările cutremurătoare prin care trece îl maturizează şi, în cele din urmă, asistăm la transformarea eroului-povestitor într-un personaj complex, conştient, activ, împotrivindu-se din răsputeri dezumanizării pe care o aduce războiul.

Pentru că aceasta e opoziţia subliniată de Dido Sotiriu, aceea care determină izbucnirea conflictului : cea dintre viaţa plină de omenie dinaintea războiului, o viaţă care îngăduia înţelegerea dintre cele două populaţii, şi sălbatica dezlănţuire de şovinism din timpul luptelor. Nu contrastul aparent dintre traiul liniştit şi încordarea pe care o aduce războiul constituie substanţa tragică a acestei povestiri de mari proporţii, ci dezumanizarea — rezultat al propagandei naţionaliste.

Dido Sotiriu a fost unul dintre martorii oculari ai evenimentelor relatate în această carte. Născută în Asia Mică, ea s-a refugiat, împreună cu familia, în anii războiului, în Grecia. Amănunt care sporeşte valoarea de document patetic al cărţii sale.

Ce s-a petrecut, de fapt, în anii la care se referă cartea ?

Drama populaţiei greceşti a început din primele zile ale războiului, cînd guvernul de la Atena a declarat război Puterilor Centrale, cărora li se alăturase şi Turcia. Supuşi ai sultanului, dar neavînd încrederea autorităţilor, grecii din Asia Mică n-au

fost încorporaţi în armată, ci în detaşamente de muncă, sinistrele „Amelie Tabîrî", adevărate lagăre de exterminare. Dar, chiar şi în acest moment al războiului, înţelegerea tradiţională dintre cele două populaţii nu dispăruse cu totul ; dovadă, printre altele, omenia cu care Manolis e tratat de Ali Dai. Argumente de felul „am şi eu trei feciori la oaste" justifică încă umanitatea.

Adevărul e, însă, că încă de pe-acum represiunile în masă împotriva grecilor încep să se producă tot mai frecvent. Sate întregi sînt evacuate, copii şi bătrîni sînt trimişi spre ţinuturile aride din centrul Anatoliei, drumul exodului e presărat cu mii de victime ale foamei, oboselii şi ale violenţei gardienilor. Dar spiritul unei înţelegeri impresionante între oamenii simpli continuă să se facă observat în această fază a războiului, aşa cum o mărturisesc amintirile lui Manolis Axiotis.

Tragedia cutremurătoare începe în anii care au urmat încheierii războiului european. Populaţia compactă grecească, ocupînd teritoriile cele mai rodnice din Asia Mică, şi deţinînd un rol foarte însemnat în economia unei ţări înapoiate, cum era Turcia acelor ani, e folosită de guvernul grec şi, prin el, de puterile Antantei, pentru a-şi asigura dominaţia asupra Strîmtorilor. Expansiunea Italiei spre zona de răsărit a Mediteranei neliniştea guvernele de la Paris şi de la Londra. De aceea, politica revendicativă a guvernului republican al lui Venizelos e încurajată de anglo-francezi, care sprijină agresiunea împotriva Turciei, sleită de război, înfrîntă pentru a doua oară într-un răstimp de cinci ani. Suferinţele la care fusese supusă populaţia de un milion şi jumătate de greci în timpul războiului au determinat ca debarcarea armatei greceşti în Asia Mică (la 2 mai 1919) să fie primită cu entuziasm de cei care avuseseră atîta de îndurat.

Trupele greceşti, la care se alătură aşa-zişii „voluntari" din teritoriile ocupate, înaintează şi intră în Smirna. În august 1920 tratatul de pace, încheiat de puterile Antantei cu Turcia, remite aceste regiuni Greciei. Dar comandantul armatei turceşti din Anatolia, Mustafa Kemal, refuzînd să recunoască prevederile tratatului de pace, formează un guvern republican, înlăturînd regimul corupt şi înapoiat al sultanului, şi pregăteşte o armată naţională, formată nu numai din trupe regulate, dar şi din partizani.

Războiul dezlănţuit de Kemal-paşa capătă, astfel, caracterul unei lupte naţionale de eliberare. Zadarnice sînt încercările armatei

greceşti de a zdrobi noul inamic ; zadarnice sînt expediţiile comandate, de data aceasta, de însuşi regele Constantin, care, în urma alegerilor din toamna lui 1920, luase locul guvernului lui Venizelos. Înaintarea din vara lui 1921, care aduce trupele greceşti pînă în apropierea Ankarei, se dovedeşte a nu fi hotărîtoare. Contraofensiva turcă din august 1922 determină, după trei ani de război, zdrobirea catastrofală a armatelor lui Constantin. Începe retragerea, dezorganizarea şi, în cele din urmă, îmbarcarea pentru Grecia a rămăşiţelor trupelor expediţionare. Rămîneau în mîinile armatei turceşti şi a „cetelor" de partizani, foştii combatanţi originari din Asia Mică, părinţii, nevestele şi copiii lor. Răzbunarea a fost cumplită. Crimele se ţineau lanţ, sate întregi erau arse, locuitorii lor ucişi în chinuri înspăimîntătoare. Atrocităţilor comise de armatele greceşti în înaintare li se plătea acum fără urmă de omenie.

Pe cheiul de la Smirna, sutele de mii de refugiaţi sînt lăsaţi pradă armatelor victorioase, sub ochii indiferenţi ai flotei aliate, care nu uită, însă, într-o scenă de un ridicol macabru, să dea onorul vasului-amiral grec, ce ridica ancora cu destinaţia spre patrie. Împrejurarea a fost povestită şi de Hemingway, într-o schiţă celebră, de-un zguduitor realism.

Acestea sînt faptele. Ele sînt relatate de Axiotis aproape fără comentarii. El nu face decît să adauge scene autentice, de un intens tragism, care impresionează mai ales prin aglomerare. Dar nu numai relatarea zilelor petrecute în detaşamentele de muncă, pe front, în retragere, în prizonierat, evadarea plină de peripeţii, formează substanţa cărţii. Transformarea conştiinţei sale şi, o dată cu ea, a unui mare număr de greci din Asia Mică, e urmărită cu atenţie de scriitoare. Cartea scoate în evidenţă un fapt deosebit de semnificativ : în primele zile ale războiului, nu numai ţăranii ţinuţi într-o stare cutremurătoare de înapoiere nu înţeleg rostul sacrificiilor pe care sînt obligaţi să le facă. Ci nici burghezia greacă, oameni de felul acelui negustor, Şeitanoglu, care nu vede necesitatea unui război, fie el chiar şi de eliberare, de vreme ce viaţa lor se scurgea liniştită pînă atunci.

Treptat, însă, o dată cu accentuarea terorii exercitate de aparatul de stat şi de armata turcă, reacţia populaţiei greceşti devine mai violentă. Dezertorii formează detaşamente de partizani, lovesc cu îndrăzneală în detaşamentele de represiune şi încep să constituie un pericol pentru spatele frontului turcesc. Din rîndul lor se

ridică adevărați eroi de legendă, cum e acel Stratis, înfățișat într-un portret hiperbolic, de epos popular. Ciocnirile devin tot mai sîngeroase, reacția trupelor turcești tot mai nemiloasă.

Dar apogeul acestor suferințe îl reprezintă momentul care urmează retragerii trupelor grecești venite să „elibereze" Asia Mică. Drumul parcurs de miile de prizonieri prin regiuni neospitaliere, întîmpinați pretutindeni de ură și de dorință de răzbunare, e descris cu o zguduitoare risipă de detalii. Oameni sfîrtecați cu cuțitul doar în urma unei reclamații a unor bătrîni aproape orbi, care n-ar fi fost, oricum, în stare să-l recunoască pe adevăratul vinovat, alții ciopîrțiți cu satîrul de copilandri cărora părinții voiau, astfel, să le insufle spiritul „dreptei răzbunări", copii uciși sub privirile părinților, violuri, crime, masacre în masă, grupuri mari de oameni arși de vii. Toate acestea alcătuiesc o atmosferă capabilă să vorbească exact despre adevăratul sens al războiului purtat, și de-o parte și de alta, în numele unor principii „umanitare", de eliberare.

Scena arderii Smirnei este, de pildă, pictată cu o pastă groasă, aspră, dovedind că Dido Sotiriu e capabilă să înfățișeze mari mișcări de mase. În același timp, însă, ea e și o bună portretistă ; deși portretele individuale nu abundă, accentul căzînd în permanență pe relatarea evenimentelor, sînt cîteva personaje desenate cu precizie, care se țin minte. Figura stranie, aproape aberantă, a bărbierului din Smirna, de exemplu, dispus să tundă gratuit pe oricine ar fi în stare să-i întrețină optimismul lui încăpățînat să nu vadă realitatea tragică, e de o concizie impresionantă. Sau chipul nobil al socialistului Drosakis, singurul personaj al cărții care înțelege adevăratul rost al războiului, care știe foarte exact ce interese se înfruntă și cine are de cîștigat din această dramă a popoarelor. Poate că Drosakis este, de fapt, personajul central al povestirii, intervenția lui în acțiune determinînd reacții contradictorii, violente, ale celorlalți, punînd în mișcare resorturi sufletești ascunse, clarificînd, astfel, poziția celorlalte personaje. El e, la urma urmei, purtătorul ideilor scriitoarei, comentariile sale coincid cu concluziile generale la care conduce acțiunea. Sau portretul delicat al turcoaicei Endavié, revelînd neașteptatele însușiri poetice ale acestei scriitoare, înclinată spre înfățișarea scenelor dezolante, aspre.

Dido Sotiriu știe să puncteze, uneori, prin amănunte semnificative, tragismul povestirii pe care-l urmărește perseverent, de la

un capăt la celălalt al ei. Într-un spital, unul dintre răniți pare să asculte impasibil gemetele celui de lîngă el, fără să schițeze un gest, să-i întindă un pahar de apă pe care acesta îl cere cu deznădejde. Ceilalți îi reproșează ceea ce ei socotesc că e lipsă de omenie. Cel apostrofat se mișcă, pătura îi lunecă de pe umeri, și atunci se vede că îi lipsesc ambele brațe. Moment de mare dramatism, schițat în fugă de scriitoare. În alt loc, în scena masacrului din rada Smirnei, două trupuri de copii, mișcate de valuri, lovesc sinistru în cuirasa unui vas de război aliat care refuzase să-i primească pe aliați. În bordeiele imunde în care sînt închiși, claie peste grămadă, ostașii din detașamentele de muncă, trunchiurile pomilor din care e făcut acoperișul înmuguresc din pricina căldurii răspîndite de respirația miilor de oameni îngrămădiți acolo.

Notații fugare de acest fel, chiar dacă nu abundă, reliefează simțul detaliului semnificativ pe care îl are Dido Sotiriu. În prefața la primul volum al scriitoarei, poetul Th. Pieridis releva faptul că prozatoarea „a luat pana *cînd nu mai putea să nu scrie*". Această trăsătură a artei lui Dido Sotiriu este definitorie. Ea e foarte semnificativă pentru concepția despre artă a scriitoarei. Cuvîntul devine, astfel, modalitatea *necesară* a exprimării unei realități pe care creatorul se simte obligat s-o înfățișeze. Toate barbariile unui război necruțător, îndreptat nu numai împotriva luptătorilor din tranșee, ci și a unei populații care ocupa o mare suprafață de pămînt, sînt prezentate ca un protest vehement formulat în numele umanității. Cartea scriitoarei care a asistat la scenele de-o neînchipuită cruzime ale unui război în care cele două armate erau mînate la moarte de interesele unor puteri străine, în care satele erau distruse și locuitorii lor erau măcelăriți fără să poată înțelege adevăratele cauze ale acestei dezlănțuiri sălbatice, constituie, de aceea, un document cutremurător. O pagină de istorie, scrisă într-un stil abrupt, cu cruzimi verbale pe care le impunea însăși realitatea crudă a acelor ani. Și, în același timp, un mesaj al omeniei, semnat de o scriitoare care a știut să observe și să înțeleagă cauzele dezumanizării aduse de război.

Dan Grigorescu

S-au împlinit patruzeci de ani de cînd populaţia greacă din Asia Mică a fost dezrădăcinată de pe glia ei strămoşească. Această dezrădăcinare se înscrie ca unul din capitolele cele mai zguduitoare în istoria noastră contemporană.

Cei ce au trăit această tragedie părăsesc unul cîte unul rîndurile noastre şi mărturia lor vie piere o dată cu ei. Tezaurul popular piere sau e îngropat în arhive. „Nu aştepta să pice o lacrimă din ochiul mortului", glăsuieşte un proverb din Asia Mică.

M-am aplecat cu smerenie asupra mărturiilor celor ce sînt încă în viaţă. Cu dragoste şi durere mi-am apropiat urechea de inimile lor, păstrătoare de amintiri, asemenea iconostaselor ce păstrează cununi şi ramuri de laur.

În chipul lui Manolis Axiotis, povestitorul principal al romanului, retrăieşte ţăranul din Asia Mică cel care a pătimit în batalioanele Amelie Tabîrî [1] ale anilor 1914—1918, a îmbrăcat uniforma ostaşului grec, fiind martorul ocular al dezastrului armatelor expediţionare greceşti din Asia Mică şi prizonier în mîna turcilor, iar apoi, ca muncitor în port, sindicalist şi luptător al rezistenţei noastre naţionale, a trudit pentru o pîine amară timp de patruzeci de ani.

El însuşi a venit la mine şi mi-a dat caietul său de amintiri. Pensionar acum, a stat cu răbdare şi a scris

[1] Batalioane de muncă în care erau încorporaţi, în Asia Mică, tinerii greci de vîrsta recrutării.

cu puţinele lui cunoştinţe de carte tot ceea ce au văzut ochii săi vreme de şaizeci de ani şi mai bine.

De la asemenea martori oculari am luat materialul de care aveam trebuinţă ca să scriu acest roman, cu unicul gînd de-a contribui la înfăţişarea unei lumi ce-a apus pentru totdeauna; pentru ca bătrînii să nu uite, iar tinerilor să le fie de dreaptă învăţătură.

Autorul

Viaţa paşnică

I

Pînă la vîrsta de şaisprezece ani n-am încălţat pantofi în picioare şi nici n-am pus haină nouă pe mine. Tatăl meu n-avea decît o singură grijă : să agonisească cît mai mult pămînt, cît mai multe livezi de măslini şi smochini. Mama a avut paisprezece copii, din care i-au trăit numai şapte şi, dintre aceştia, patru au pierit în războaie.

Nu-mi amintesc ca tata să-mi fi dat vreodată un bănuţ, să cumpăr şi eu, ca orice copil, cofeturi sau covrigi. Într-o zi, cînd trebuia să mergem la împărtăşanie cu şi cu doi fraţi mai mici, ne-am dus la el să-i cerem iertarea păcatelor, cu speranţa ascunsă că ne va milui cu ceva. Tata însă a înţeles despre ce e vorba şi s-a înfuriat atît de tare încît era cît pe-aci să ne tragă o chelfăneală. Atunci ne-am dus să sărutăm mîna naşilor, poate ne pică de-acolo ceva. Cînd fiecare dintre noi primi cîte-un piastru, sărirăm ca nebunii de bucurie. Mezinul nostru, Stamatis, dădu fuga la băcănia lui kir Todoros, care avea nişte acadele mari, colorate, şi-şi astîmpără pofta. Ghiorghis şi eu aveam alt necaz : doream din răsputeri o jucărie. Ghiorghis cumpără prima trompetă ce-i ieşi în cale. Eu, însă, îmi frînai nerăbdarea şi căutai ceva mai bun. Cînd văzui un şoricel cenuşiu de tinichea cu arc, nu mai stătui pe gînduri şi dădui pe el toţi banii pe care-i aveam.

Ne întoarserăm acasă ţanţoşi să arătăm ce cumpărasem. Fratele meu făcea pe gornistul şi nici prin gînd nu-i trecea să scoată jucăria din gură. Eu m-am întins

cît eram de mare pe podea şi am pus cu grijă şoricelul pe jos. Am tras de-o gumă ce ieşea din burta lui şi, cînd am văzut că aleargă în toate părţile, am început să strig ca scos din minţi :

— Se mişcă ! E viu !

Fraţii mei se adunară de îndată în jurul meu, voind care mai de care să tragă de gumă şi să pună în mişcare şoricelul. În toată copilăria mea n-am cunoscut o bucurie mai mare ca atunci ! Pe cînd eram astfel cuprinşi de farmecul jocului, am surprins cu coada ochiului faţa aspră a tatei. „Ce-o mai fi ?" îmi zisei şi, înainte de-a duce mai departe gîndul, îi auzii porunca pe-un ton supărat :

— Ei, voi de acolo ! Ia aduceţi aci prostiile alea !

N-a apucat să-şi termine bine vorba, că pusei mîna pe şoricel, îl băgai cu grijă în sîn şi ţuşt afară, sărind cîte cinci treptele cerdacului.

Fratele meu Ghiorghis nu mi-a urmat exemplul, fie că n-a mirosit primejdia, fie că n-a îndrăznit să se împotrivească, ci s-a apropiat de tata, i-a dat trompeta şi a rămas smirna în faţa lui, privindu-l cu ochii larg deschişi şi speriaţi.

— Aşa, golanilor ! Să ţineţi minte şi să vă fie de învăţătură, să nu vă mai cheltuiţi banii pe prostii ! spuse el. Nu puteaţi să cumpăraţi ceva mai bun, de pildă un caiet, sau un creion ?...

Era prima oară cînd înfruntam autoritatea oarbă, şi această întîmplare m-a răscolit profund. De unde să fi ştiut atunci, săracul de mine, că toată viaţa va trebui să lupt împotriva ei ?

Mama era o fiinţă duioasă şi răbdătoare. Purtarea aspră a bărbatului ei o făcea să fie întotdeauna gata de-a îndeplini orice, cu vorba dulce şi zîmbetul pe buze : „Să nu te împotriveşti niciodată bărbatului urîcios, spunea ea, şi atunci el îţi va fi rob". Ce fel de rob îi era tata, numai ea, care i-a făcut o droaie de copii, putea şti. Şi cu toate acestea, o dată, o singură dată, i s-a împotrivit. Văzînd cum mă loveşte cu furie, cu atîta furie încît sîngele îmi curgea şiroaie din nas şi din gură, s-a pus între noi, şi-a deschis braţele ca

nişte aripi şi, cu ochii plini de lacrimi, i-a strigat înspăimîntată :

— Nenorocitule, vrei să-ţi schilodeşti copilul ?

Pricina acestei bătăi crunte fusese un bănuţ. Mi-l dăduse tata, să cumpăr sare de la băcănie. Ştiam ce mă aşteaptă dacă-l pierd şi de aceea îl ţineam strîns în palma asudată. Dar iată că pe drum dădui peste un ţigan cu o maimuţă, o jivină isteaţă cu fundul roşu, care făcea cînd pe dascălul, cînd pe domnişoara, cînd pe spiţerul. Era într-adevăr tare caraghioasă. Lumea se strînsese roată în jurul ei, făcînd haz, dar cînd veni rîndul plăţii, cei mai mulţi plecară. Maimuţa se proţăpi atunci în faţa mea, cu tamburina întinsă. Ochii noştri se întîlniră şi nu mai putui rezista : palma mi se desfăcu de la sine şi bănuţul se rostogoli cu un sunet metalic pe pielea întinsă a tamburinei.

Cînd m-am întors acasă cu mîna goală, am ascuns adevărul, spunînd că am pierdut banii. A fost de-ajuns. L-am văzut pe tata atît de furios, încît, speriat, am sărit de la etaj direct în stradă, primejduindu-mi viaţa. Dar nici această faptă deznădăjduită n-a fost de-ajuns ca să înmoaie inima tatei. Alergă după mine şi cînd un vecin, Hamberoglu, mă înşfăcă şi mă dădu pe mîna lui, începu să mă lovească unde nimerea. Din ziua aceea, ori de cîte ori îl vedeam pe tata furios, îmi crăcănam picioarele, lungi ca nişte trestii, şi mă scăpam pe mine. Şi totuşi, a venit vremea cînd i-am iertat tatei toate aceste purtări ; numai acelui străin, lui Hamberoglu, nu i-am înţeles niciodată amestecul şi nu i l-am iertat.

În casa noastră erau două autorităţi : Dumnezeu şi tata, deoarece ne legasem viaţa de ele. Pe mama o vedeam ca pe-un soare acoperit de nori, pe care mai mult îl ghiceşti şi ale cărui raze nu ajung pînă la tine, ca să te încălzească. N-avea timp niciodată să ne mîngîie, să ne suie pe genunchii ei, să ne spună basme. Se trezea dis-de-dimineaţă, o dată cu zorile, făcea focul şi punea mîncarea la fiert, ca să sature atîtea guri. Pe deasupra, mai avea întotdeauna, în leagăn, şi cîte-un prunc care se smiorcăia. Trebuia să aibă grijă de vite,

să spele copiii, să frămînte pîinea, să spele rufele, să deretice prin casă, să cîrpească ; tot satul se minuna de curăţenia şi de hărnicia ei.

Adevărul e că şi tata se bucura de respectul tuturor, pentru că era om de cuvînt, cinstit în negustorie, primitor de oaspeţi şi harnic. Cîştiga foarte mult şi datorită înfăţişării lui arătoase : era înalt şi svelt, cu părul creţ, ochi albaştri adînci şi nişte dinţi frumoşi şi sănătoşi, pe care i-a luat neatinşi cu el în mormînt. De aceea mă şi simţeam tare mîndru cînd vecinele îi spuneau mamei : „Feciorul tău Manolis e leit barba [1] Dimitros".

Tata se scula cînd cerul mai era încă acoperit cu stele. Îşi punea mai întîi fesul, apoi vraka [2] de postav şi tuzlukurile [3]. (Nu purta ciorapi pentru că, spunea el, îl supărau şi-i dăunau sănătăţii.) Se spăla zgomotos, se închina în faţa icoanelor, mînca apoi puţină pîine de grîu rumenită pe jeratic şi muiată bine în vin negru vîrtos, cu cîteva măsline, iar sîmburii îi scuipa o dată cu cîteva înjurături, ca să-i meargă bine treaba, şi astfel, falnic la port şi cu pas uşor, pornea spre ogoarele lui.

Muncea şaisprezece pînă la optsprezece ore în şir, fără odihnă. Ridica singur porci ce cîntăreau şaizeci-şaptezeci de ocale şi nu-l auzeai niciodată icnind. Sapa şi plugul erau unelte ascultătoare în mîna lui, iar vitele îi ştiau de frică şi totodată îl iubeau, pentru că se îngrijea de ele mai mult decît de noi.

Spre asfinţit, se întorcea acasă fără să se oprească la cafenea, lua sticla de rachiu, trăgea cîteva duşti zdravene, şi apoi mînca bucatele pe care mama i le pusese deoparte. După împrejurări, snopea în bătaie pe cîţiva dintre noi, şi apoi, rupt de oboseală, se culca şi sforăia de se cutremura casa.

Fie zi de sărbătoare, fie zi de lucru, nu scoteai o vorbă de la el şi nimeni nu îndrăznea să deschidă

[1] *Barbas* — nene, moş (în limba greacă).

[2] Un pantalon asemănător şalvarului turcesc, însă mai scurt.

[3] Un fel de jambiere, care acopereau piciorul de la gleznă pînă la genunchi.

gura în faţa lui. Ne obişnuisem să vorbim şi să exprimăm totul cu privirea : supărările şi necazurile, şiretlicurile şi bucuriile. Uneori, duminica, de se întîmpla să fie bine dispus, cînd toată familia era adunată în jurul mesei, îi plăcea să mă pună pe mine, care eram socotit învăţatul casei, să spun *Pater imon* [1]. Nu înţelegeam o iotă din cele ce spuneam, aşa că într-o zi o întrebai pe maică-mea :

— *Pat* pricep ce înseamnă, dar acest *erimon* zău că mă-ncurcă.

Dintre toţi fraţii mei, cel mai mult ţineam la Ghiorghis ; el pricepea dinainte ce voiam să spun şi întotdeauna eram de aceeaşi părere. Cu vreo optsprezece luni mai mic decît mine, era un copil simţitor şi firav, cu nişte degete ciudate, subţiri şi prelungi, pe care i le invidiau toate codanele din sat, pentru că nimeni altul nu le avea aşa ca el. (Mîinile noastre ale tuturor erau aspre, bătătorite de muncile grele, semănînd mai mult a surcele.)

Ghiorghis avea întotdeauna cu el creioane, cărbune şi cretă şi, cînd vîrstnicii nu-l vedeau, desena animale, oameni şi peisaje.

Într-o zi, tata îl trimise să conducă un străin la ruinele din Efes şi el umplu blocurile de marmoră cu desene. Străinul îi admiră opera, spunîndu-i într-o limbă stîlcită : „Tu pictor bun", îi ceru adresa şi îi trimise prin poştă vopsele şi pensule. De atunci, Ghiorghis începu să picteze în culori. Zugrăvea figuri bisericeşti, sfinţi şi fecioare preacurate, căpetenii ale revoluţiei din 1821. Tata îi lua pînzele şi i le vindea pe la bîlciuri, uneori pe ascuns, alteori pe faţă.

Cei patru fraţi mai mari munceau întotdeauna mai mult decît puteau ; în casa noastră nimeni nu mînca pîinea pe degeaba. Sofia, primul născut, a dus pe umeri toată greutatea familiei ; a fost ca o a doua mamă pentru noi, aplecată ceasuri întregi deasupra albiei de spă-

[1] *Pater imon* — *Tatăl nostru* în limba greacă. Dat fiind că rugăciunea e în limba greacă *katharevusa,* copilul nu înţelege cuvintele şi le desparte greşit. În Grecia *katharevusa* e limba folosită în textele oficiale, şi *dimotichi,* limba vorbită de popor şi folosită de marii scriitori greci.

lat rufe, a acului de cusut, a mangalului pentru gătit şi a ogorului. Nu ştiu dacă a avut vreodată timp să-şi privească faţa bălaie, ca a Maicii Domnului cea milostivă. Cei ce-ar fi putut să-i spună aceste cuvinte şi s-o strîngă în braţe n-au apucat această zi. Doi bărbaţi au iubit-o cu patimă şi i-au pus în deget inelul de logodnă ; amîndoi însă au pierit : unul în războiul din 1912 şi celălalt în războiul din 1914.

Mult s-a amărît biata noastră soră ! Modestă şi lipsită de îndrăzneală cum era, a socotit că numai atîta bucurie i-a fost hărăzită pe lumea asta şi de atunci n-a mai ridicat ochii să privească la alt bărbat. Feciorii din sat o socoteau piază-rea şi nimeni nu s-a mai apropiat de ea. „Cine o îndrăgeşte pe Sofia moare ; asta îi e ursita", spuneau ei. Iaca aşa s-a vlăguit, s-a uscat şi a îmbătrînit de timpuriu inima ei. Nu cerea niciodată nimic, în schimb dădea cît putea mai mult. Băieţii care urmau Sofiei — Costas, Panagos şi Mihalis — erau croiţi după chipul şi asemănarea tatei. Nu se aveau prea bine cu învăţătura, în schimb ştiau să poruncească pămîntului, şi acesta îi asculta. Ei l-au scos basma curată pe tata. Cînd s-au făcut mai mari, au muncit pămîntul pe brînci, am avut norocul să apucăm vreo doi ani buni la recolta de stafide, smochine şi tutun, şi-aşa am reuşit să plătim datoriile pe-o proprietate, apoi pe-a doua şi pe-a treia, şi atunci bătrînul Dimitros Axiotis şi-a pus fesul într-o parte, a început a zîmbi, a se domoli şi îmblînzi la vorbă, deşi firea acră şi ursuză nu şi-o schimbase. Ca să pricepeţi mai bine cum de-a reuşit un ţăran bătrîn să facă din nimic *sermaia* [1] numai cu sudoarea frunţii, trebuie să vă povestesc cum arătau ţinuturile noastre şi cum era viaţa pe care o duceam în Turcia înainte de izbucnirea războaielor balcanice şi de blestematul an 1914.

Dacă există ceea ce oamenii numesc rai, atunci desigur că acesta era satul nostru, Chirchinge.

Trăiam sus, pe înălţimi, aproape de Dumnezeu, pe culmile împădurite ale munţilor, şi priveam de-acolo cîmpia mănoasă a Efesului, care, cît vedeai cu ochii,

[1] *Avere* (în limba turcă).

pînă la ţărmul mării, era toată a noastră. Puteai umbla ceasuri întregi numai printre livezi de smochini şi măslini, printre culturi de tutun şi bumbac, printre lanuri de grîu, porumb şi susan.

La Chirchinge n-aveam moşieri mari, care să ne sugă sîngele, şi nici cămătarii nu puteau să ne pricinuiască vreun rău în acea vreme. Fiecare ţăran era gospodar pe pămîntul lui. Avea casa lui cu două caturi şi cula lui de vară, cu de toate pe lîngă ea : bostănărie, livadă de nuci, de migdali, de meri, peri şi cireşi. Gospodarul nu uita să-şi facă o grădină de flori, pentru desfătarea ochiului. Ce mare scofală era s-o facă, dacă avea la îndemînă izvoarele cu apă limpede şi pîrîiaşele zglobii, care, atît vara, cît şi iarna, murmurau dulce şi neîncetat ? Cînd spicele de grîu şi de orz dădeau în pîrg, lanurile noastre erau aidoma unor mări aurii. Dar şi măslinii erau tare mîndri ; rod îmbelşugat, gustos şi lucios ca al lor nu mai găseai nicăieri — adevărate arăboaice mititele şi fragede. Bogăţia noastră era însă untdelemnul ; cu toate acestea, şi recolta de smochine, renumite nu numai în vilaietul [1] Aidinului, ci şi în întregul Orient, şi în Europa, şi în America, umplea chimirul ţăranului cu lire. Smochinele noastre cu coajă subţire, mătăsoase, cu sucul ca mierea, închideau în ele toată dulceaţa şi căldura Orientului.

Dumnezeu ne mai binecuvîntase şi cu altă bogăţie : lacurile bogate-n peşte, care, atunci cînd marea era furtunoasă şi se revărsa, se făceau una cu ea. În fiecare zi, trenul se oprea la gara din Aghiasuluc, pentru ca negustorii şi călătorii să se aprovizioneze cu legături mari de peşte proaspăt şi gustos, care cîntărea fiecare cîte două-trei ocale. Mai încolo, negustori ambulanţi îşi aveau instalate tarabele cu mangaluri, cu tigăi, şi nu mai pridideau prăjind peşte.

Lacurile erau pricina că pe imaşurile noastre domnea o primăvară veşnică, vitele găseau acolo iarbă din belşug, şi cînd se odihneau, semănau cu nişte paşale bine hrănite.

[1] Diviziune administrativă în Turcia, echivalentă cu un judeţ.

În timpul verii, satul Chirchinge se golea şi rămîneau numai cîţiva paznici. Toată lumea pleca la culele sale şi se întorcea taman în luna lui octombrie, cînd se apropia sărbătoarea sfîntului Dumitru. Atunci gospodinele satului se apucau de văruit şi de dereticat. Începeau cu spoitul vaselor de aramă şi ajungeau pînă la măturatul uliţelor, astfel încît tot satul strălucea de curăţenie, de-ţi era mai mare mila să calci pe undeva. Dughenele, cafenelele, cele două biserici şi cele trei şcoli pe care le aveam, pînă şi unica clădire turcească existentă în sat, erau împodobite cu crengi de mirt şi de dafin.

Feţele tuturor, mari şi mici, străluceau de bucurie, deoarece recolta se vînduse la un preţ bun. Capii de familie îşi făceau socotelile, puneau banii la chimir şi se duceau la Smirna după provizii de iarnă, după lucruri de zestre şi podoabe. Palicarii [1] îşi comandau haine noi şi cumpărau cabanii — legături de mătase, pe care le legau în jurul fesului. Fetele de măritat îşi făceau rochii de atlaz în culori bătătoare la ochi, iar galbenii salbelor în mai multe şiraguri, de pe piept, creşteau la număr potrivit cîştigului.

Acum şi peţitoriile în vederea noilor căsătorii erau încheiate, deoarece de Sfîntul Dumitru se făceau toate nunţile. Popii nu mai pridideau cu atîtea nunţi. Cîte cincisprezece-douăzeci de perechi aşteptau la rînd să li se pună pirostriile.

Cînd întrebai o fată logodită : „Pe cînd nunta ?", răspunsul era întotdeauna acelaşi : „De Sfîntul Dumitru, dacă o vrea Cel-de-sus".

Altă sărbătoare cu mare zaiafet era de Sfîntul Ioan Teologul. Asta era sărbătoarea bărbaţilor. Tineri înalţi şi voinici, încinşi cu pistoale şi cu şişuri, călăreau pe cai bine struniţi şi se luau la întrecere pe arie. Dar şi cînd venea sărbătoarea Sfintei Treimi şi se cocea cireaşa cea pietroasă, hei, atunci pe cal nu mai vedeai bărbat singur. Pe crupele cailor, în spatele lor, călăreau nevestele tinere, mîndre şi fremătînd de viaţă, împodobite numai cu salbe de galbeni şi cu lanţuri de aur. Cine se

[1] Tinerii (în limba greacă).

mai putea lua atunci la întrecere cu călăreţii din Chirchinge !

Toată ziua şi toată noaptea răsunau în luncă viorile, uturile, azurile[1] şi tobele. Sub pomi se încingeau dansuri : carşilama, hasapico, zeibechico. Eliberate de povara muncii de fiecare zi, trupurile tinere săltau sprecer ca nişte pale de foc. Le săruta adierea vîntului, le mîngîia luna, şi tot acolo le găsea şi răsăritul soarelui. La vremea aceea aveam timp doar atît cît să ne schimbăm hainele cu cele de muncă şi să apucăm sapa.

Nu lăsam să ne scape nici o sărbătoare fără s-o petrecem pe legea ei. Ce mai zaiafeturi făceam de Crăciun, de Anul Nou, de Bobotează, de Lăsata-secului, de Înviere ! Tinerii însurăţei sărbătoreau prima zi din postul Paştelui într-un fel deosebit. Mergeau la iarbă verde, aprindeau focuri, coceau castane, beau rachiu şi-şi istoriseau ştrengăriile nevinovate : cum s-au iubit cu nevestele lor, cum se întîlneau înainte ca peţitorul să se ducă oficial la casa fetei şi să se înţeleagă asupra căsătoriei, ce şiretlicuri foloseau ca să nu prindă de veste părinţii, mătuşile şi vecinii.

La aceste sindrofii nu era primit nimeni fără perechea lui. Dacă cineva venea fără nevastă, i se spunea : „Du-te de-ţi adă *chepineca* şi de e nouă te vom primi". (Chepineca era o pelerină groasă din piele de capră, pe care o purtau ciobanii şi ţăranii ca să se încălzească.)

Poate căldura Orientului, poate pămîntul roditor ne îndemna să iubim cîntecul, nu ştiu. Dimineaţa ne trezeam cîntînd şi eram cu cîntecul pe buze atît la bucurii, cît şi la necazuri. Tînărul care se hotăra să se însoare îşi făcea mai întîi casă. Era zestrea lui, fără de care nu se putea. Casa n-o aducea niciodată femeia. Cînd se puneau temeliile, obiceiurile cereau ca prietenii şi vecinii să vină să-l ajute, să care piatra, să amestece lutul. Şi această muncă era însoţită de cele mai pătimaşe cîntece de dragoste.

Dar şi viaţa ţăranului era de neînţeles fără cîntec. Din octombrie pînă în februarie munceam la culesul măslinelor, din februarie pînă în martie la prăşit, din

[1] Instrumente orientale de coarde.

aprilie pînă în iulie la tutun, apoi la stafide şi la smochine. Cîmpiile, munţii şi văile răsunau atunci de cîntecele noastre. Cum era cu putinţă ca zilele să ne fie mohorîte şi nopţile zbuciumate, cînd nu ştiam ce înseamnă grija zilei de mîine şi teama de moarte? Pînă în anul 1914 nu se auzise ca în ţinuturile noastre să fi murit cineva altfel decît de moarte bună, afară de cazul cînd doi tineri se luptaseră cinstit şi cu forţe egale, în faţa martorilor, pentru inima frumoasei lor.

Lîngă satul nostru se aflau renumitele monumente antice ale Efesului, de care, drept vorbind, nu ne prea sinchiseam, deşi casele noastre aveau pervazele şi scările împodobite cu marmoră antică. Dar lucrul cel mai important îl constituia faptul că satul nostru era pomenit în cărţile greceşti sub denumirea de Efesul de munte — o dovadă a originii noastre străvechi.

Toate acestea le aflai de la domnul Pitagora Lario, învăţătorul proaspăt venit din insula Samos. Creştinul acesta era mort după antichităţi. De-l pierdeai şi-l căutai, îl găseai plimbîndu-se în templul zeiţei Artemis, în teatru, în fortăreaţa bizantină şi la Poarta persecuţiei.

Pentru a se duce şi a se întoarce de-acolo se folosea de măgarul nostru, dar tata nu prea avea încredere în dascăl şi-mi spunea: „Ia du-te şi tu cu năucul ăsta, să nu ne piardă măgarul şi să ne alegem cu o pagubă pe deasupra. Se spune că ar fi cu capul în nori, că vorbeşte de unul singur la ceasuri anumite: la asfinţit, la răsărit şi sub clar de lună, şi că vorba lui nu pare a fi nici grecească, nici turcească."

Într-o zi l-am auzit cu urechile mele şi atunci l-am întrebat:

— Cam ce soi de limbă vorbiţi, domnule învăţător?

— Greaca veche, îmi răspunse şi izbucni în rîs. Ştii cum îl cheamă pe doctorul vostru, Emanuil?

— Cum să nu ştiu. Îi zice Homer.

— Bravo! Din Homer recit şi eu.

Şi atunci începu bunul meu învăţător să-mi recite din Homer, care se trăgea de prin aceleaşi meleaguri ca şi noi, şi-mi înşiră sumedenie de nume, de care nu-mi mai

amintesc, şi mă plimbă prin toate monumentele din vechiul şi noul Efes. De orice piatră te-ai fi atins, îţi spunea pe dată povestea ei, iar eu eram numai ochi şi urechi, ca să înţeleg toate aceste lucruri nemaiauzite, pe care le învăţasem pederost, ca *Tatăl nostru.*

Îmi povestea cum cetatea Efesului, care a uimit lumea antichităţii prin măreţia sa, a fost „înfiinţată" de Androcle, fiul regelui Atenei, Codru. Dar nici asta nu era sigur, spunea el, deoarece se poate ca aici să fi venit şi vreo mie de sclavi din Samos, care se răzvrătiseră şi fugiseră de la stăpînii lor. Preferam a doua versiune, şi cînd mă duceam la ruine cu fratele meu Gheorghis, mi se părea că-i văd aievea pe cei o mie de voinici fremătînd de viaţă.

Mă plimbam cu învăţătorul şi pe la ruinele bizantine ; îmi înşira şi acolo poveşti despre împăraţii care au trecut pe aceste meleaguri, despre apostolul Pavel, care a propovăduit învăţătura sa aci, şi multe altele. Din tot ce-mi istorisise cel mai mult mă izbise numărul şapte. Una din cele şapte minuni ale lumii, spunea el, era şi templul zeiţei Artemis. Dar nici biserica bizantină a lui Ioan Teologul nu era mai prejos, fiind şi ea una din cele şapte stele ale Apocalipsului. Pînă şi peştera în care ne adăpostirăm într-o zi, ca să ne ferim de-o furtună neaşteptată, se numea „Peştera celor şapte copii adormiţi".

Aceste plimbări cu învăţătorul şi setea de-a cunoaşte, ce mă cuprinsese, nu-i erau prea mult pe plac tatei. Că doar nu era să părăsesc ogoarele noastre ca să devin *Urtermreg !* (Aşa îl botezaseră copiii pe chir Pitagora, deoarece, cînd nu ştiau lecţia, îi ciocănea în cap cu o cheie de fier uriaşă şi le spunea : „Din nenorocire, pentru noi nu s-a născut încă Gutemberg !")

Dar cînd în Efesul antic şi în cel nou veneau turişti europeni şi americani, îmbrăcaţi în straie nemţeşti, şi se învîrteau printre monumentele noastre vorbind limbi nemaiauzite de noi, cînd, o dată cu ei, veneau şi învăţaţi greci, atunci locuitorii Chirchinge-ului, şi primul dintre ei tata, nu-şi mai încăpeau în piele de mîndri ce erau. Oricum ai învîrti-o, meleagurile noastre trebuie să fi

avut ceva deosebit ! Pe de altă parte, popii ne tot spuneau : „Ne ajunge sorocul anului... şi regele împietrit va reînvia...“, şi atunci creştea şi mai mult în noi durerea că nu sîntem uniţi cu Grecia.

*

În satul nostru nu locuiau turci, deşi limba pe care o vorbeam era cea turcă. Dragostea pentru patria noastră Grecia ardea ca o candelă nestinsă în inimile noastre. Turcii din satele înconjurătoare : Chirecili, Havucili, Balagic, ne respectau şi ne admirau ; spuneau de noi că sîntem oameni harnici şi cu cap. Şi nu le dădeam niciodată prilejul să-şi schimbe părerea. Îi ajutam cu vorba bună şi cu bacşişul. Nu trecea zi de la Dumnezeu ca ţăranii turci să nu vină în satul nostru cu lemne, cărbuni, păsări, caimac, ouă, brînzeturi şi toate bunătăţile Orientului, pe care le vindeau în tîrg şi apoi cumpărau tot ce aveau nevoie din prăvăliile noastre. Seara se întorceau în satele lor. Unii dintre ei rămîneau noaptea ca oaspeţi prin case prietene. Mîncau pîine cu noi şi dormeau pe aşternuturile [1] noastre. La fel făceau şi ai noştri, cînd se duceau în satele turceşti să cumpere boi, cai sau producţia de lapte pe-un an întreg. Cînd ne întîlneam cu vreunul dintre ei, sus în munţi, ne salutam cu temenele şi cu „bună dimineaţa“ sau „bună seara“ : *Sabahlariniz haïr olsun !, Acşamlariniz haïr olsun !*

De Sfîntul Dumitru, cînd era bîlci, satul nostru se umplea de turci, care veneau de foarte departe, de prin părţile Coniei. Li se spunea kirlizi [2] şi erau nişte bărbaţi vînjoşi, înnegriţi de soare şi de muncă grea. De fapt, erau nişte ţărani pălmaşi, fără nici un petic de pămînt, crunt exploataţi de beiul moşier. De sărăcie şi foame, maţele le chiorăiau tot timpul anului, iar trupul lor chinuit nu cunoscuse niciodată bucuria unor straie noi. Din tată în fiu, obiceiul era să-şi cumpere şalvari

[1] Pe vremea aceea, în Turcia nu se dormea în pat ; aşternuturile se puneau direct pe podea.

[2] Murdarii (în limba turcă).

şi giubele decolorate şi peticite cu mii de bucăţele, de la vechituri.

Cînd văzură că aşa nu mai e de trăit, se hotărîră să plece prin alte ţinuturi, ca să scape de jugul moşierului. Începură să vină în satele de prin împrejurimi, unde îşi vindeau forţa de muncă. Munceau cît tractoarele din zilele noastre. Cu două lovituri de cazma şi un picior zdravăn dezrădăcinau stejari, cedri şi pini uriaşi. Le dădeai în seamă treizeci-cincizeci de streme[1] de pămînt, numai hăţiş şi stîncă, de ziceai că nu-i cu putinţă să-l desţelenească, şi ţi-l transformau în ogor roditor, gata să primească sămînţa. Grecii lucrau aceste pămînturi timp de un an sau doi, după care le declarau autorităţilor turceşti, căpătînd, fără prea multe formalităţi, drepturi de proprietate asupra lor.

Aşa deveni şi tatăl meu gospodar, proprietarul unor grădini de-ţi era mai mare dragul să le priveşti. Îi punea pe kirlizi la muncă, iar el îşi lua puşca şi cele două şişuri, cîţiva pezmeţi de orz şi pleca la vînătoare douăzeci-treizeci de zile în şir. Împuşca porci mistreţi, îi vindea prin sate, iar cu banii obţinuţi plătea la întoarcere simbria turcilor.

Kirlizii se bucurau de sărbătorile creştineşti ca şi noi. Era un prilej de-a mînca după pofta trupurilor lor de uriaşi. Nu exista casă grecească care să nu-i ospăteze cu tot ce avea mai bun. Obiceiul era ca de Anul Nou kirlizii să stea lîngă izvoare, şi cînd femeile veneau la apă, le aduceau tăvi pline cu dulciuri, baclavale, halva şi plăcinte. Iar prima luni după Lăsata-secului, cînd începea postul Paştelui şi toate femeile din Chirchinge frecau cratiţele, ca nu care cumva să fi rămas măcar izul vreunei mîncări de dulce, reprezenta pentru kirlizi cea mai frumoasă zi din viaţa lor. Fiecare le dăruia tipsii întregi de diferite plăcinte şi dulciuri, iar ei, zîmbitori şi fericiţi, adresau urări „mătuşilor" şi „mătuşicilor" :

— *Ciok şekelere abla, ablazighim!*

Cînd sosea aprilie, de Sfîntul Gheorghe, îşi strîngeau agoniseala şi se întorceau în satele lor. Treceau pe la

[1] A zecea parte dintr-un hectar.

fiecare casă şi, adînc mişcaţi, îşi luau bun-rămas de la greci.

— Halal să vă fie pîinea pe care am mîncat-o în casa voastră ! spuneau ei.

Şi noi le răspundeam :

— Mergeţi cu bine şi noroc ! *Ogur ola !*

Printre ei erau şi unii care se închinau pe ascuns la icoana de argint a sfîntului Gheorghe şi-i făceau daruri, ca să-i vindece de vreo boală rea şi să-i ţină sănătoşi în lungile lor peregrinări.

II

Cînd tata văzu că ştiu bine cele patru operaţii aritmetice şi că pot să aştern cuvinte pe hîrtie, mă chemă la el şi-mi spuse :

— Pregăteşte-ţi lucrurile, Manoli. Am de gînd să te trimit zilele astea la Smirna. Vreau să te apuci de treabă, să înveţi cum se face negoţul, să te dezgheţi şi tu, să munceşti pe lîngă negustori, pe lîngă oameni care fac negoţ.

Era prima dată cînd tata îmi vorbea ca unui bărbat. Mi se păru o zi deosebită, cînd poarta inimii sale rămăsese deschisă. De aceea mi-am luat inima în dinţi şi i-am spus :

— Voi face aşa precum spui, tată. Aş vrea însă să ştii că îmi place mult învăţătura şi că ea îmi intră uşor în cap, ca atunci cînd eşti însetat şi bei apă...

Se pare că vorbele mele l-au impresionat. Nu mi-a dat nici un răspuns. A scos un „Mmm“ nearticulat, care nu mi-a îngăduit să-mi dau seama ce avea de gînd să facă. A doua zi, în timp ce ne întorceam de pe-un ogor aşezat sus pe munte, s-a oprit pe curmătura unui deal, a privit cîmpia ce se întindea în jurul nostru şi mi-a spus :

— Ce nevoie ai tu de învăţătură, cînd avem un pămînt atît de roditor ? Vrei să te faci popă sau învă-

ţător ? Eu am nevoie de-un negustor, care să facă alişverişuri şi negoţ în oraşe, unde cîştigul nostru e înghiţit de negustorul speculant şi netrebnic. Te-am ales pe tine ca să te trimit la Smirna, pentru că ai ochiul ager şi mintea sprintenă. Asta e hotărîrea mea...

Duminică dis-de-dimineaţă, cînd tata plecă la Aidin după treburi, găsii prilejul să mă duc sus pe munte, să-l întîlnesc pe Sevkiet şi să-i aduc vestea plecării mele. De acest ciobănaş mă lega o prietenie de neuitat. În vacanţa de Paşti, cînd urcam şi eu cu oile la munte, îl luam drept tovarăş la jocurile cele mai nebuneşti. Ne căţăram pe piscuri înalte neumblate, căutam cuiburi de vulturi şi peşteri ascunse, înotam în rîuri. Cînd ne prindea o vijelie şi arborii se îndoiau sub biciuirea ploii şi a vîntului, o porneam prin pădure. Alergam cu pieptul dezvelit, îmbătaţi de-o bucurie ciudată, care ne aţîţa simţurile. Cînd ploaia ne pătrundea pînă la oase, ne adăposteam într-o peşteră, unde ţineam şi turmele ; făceam focul şi îmbucam ceva. Imaginaţia lui Sevkiet era atunci în mîna mea : o plămădeam cum plămădeşti aluatul pentru colaci. De Înviere îl luam cu mine la Chirchinge. Se bucura cînd vedea lumînărelele strălucind în noapte ca nişte steluţe, cînd auzea „Hristos a înviat" şi chemarea melodioasă şi răscolitoare a clopotelor. Îi plăcea să arunce pocnitori împreună cu noi şi să mănînce la masa noastră îmbietoarea maghiriţă [1], bătută cu ouă, făcută de maică-mea.

Încrederea ce mi-o purta Sevkiet crescu şi se întări şi mai mult după următoarea întîmplare. Satul lui era înapoiat, ca toate satele turceşti. Nu se ştia ce e acela un doctor sau un învăţător. Cînd cineva se îmbolnăvea, trimiteau un călăreţ la un hogea [2], care avea faimă de înţelept şi care locuia într-un sat îndepărtat, cale de trei ceasuri.

— Hogea, îi spunea trimisul, bolnavul nostru are asta şi asta. Ce trebuie să facem ca să-l vindecăm ?

---

[1] Ciorbă făcută din măruntaie de miel — mîncare tradiţională de Paşti.

[2] Învăţător turc.

Hogea cădea într-o meditație adîncă. Mintea sa se cufunda în scrierile *Coranului*. Cînd găsea leacul potrivit, se așeza și așternea ceva pe-o bucată de hîrtie. Omul îi plătea pentru trudă, lua hîrtia împăturită, se întorcea în sat și i-o dădea bolnavului s-o înghită, ca să se facă bine!...

Odată căzu greu bolnav tatăl lui Sevkiet. Acesta veni la mine și-mi spuse:

— Îl pierdem pe tata. Hîrtiile lui hogea nu i-au făcut nici un bine și se stinge văzînd cu ochii.

— Nu vrei să-l aduci în satul nostru? i-am spus eu. Avem aici un doctor grozav. Nu prescrie hîrtii bolnavilor, ci doctorii, siropuri, hapuri, alifii, pe care le pregătește un spițer cu școală.

Sevkiet se miră și, de asemenea, se temu puțin: nu cumva păcătuiește mergînd la doctor, și nu la hogea? Cu toate acestea, a doua zi, dis-de-dimineață, îl aduse pe taică-său întins pe-o scîndură, aproape în nesimțire. Ai mei îl primiră călduros, îi pregătiră iatacul și chemară doctorul. Datorită îngrijirii și medicamentelor, tatăl lui Sevkiet se făcu bine, și după opt zile încălecă pe măgar și se întoarse ca Lazăr cel înviat din morți în satul său. Cînd îl văzură vioi și sănătos, turcii nu mai știură ce să spună.

— Bre, ce neam sînt și grecii ăștia! Cum de i-a făcut Allah al lor atît de deștepți la minte?

Sevkiet veni din nou la Chirchinge și ne aduse în chip de daruri miere și brînză, drept mulțumire că-l însănătoșisem pe tatăl lui. După aceea, mă luă deoparte, scoase din buzunar o hîrtie de patru curuși, împăturită în batistă, mi-o puse sfios în palmă și-mi șopti:

— *Bana bir mum iac.* (Aprinde o lumînare din partea mea.) Poate că și dumnezeii noștri se vor împrieteni, așa cum ne-am împrietenit noi...

Și acum, urcînd pe munte să-mi iau rămas bun de la el, îmi aduceam aminte de clipele minunate petrecute împreună; simțeam cum mi se ridică un nod în gît. Apropiindu-mă de locurile umblate de el, pusei două degete la gură și începui să fluier. Urechea lui Sevkiet, învățată cu singurătatea, îmi auzi îndată fluie-

ratul. Îmi răspunse şi el tot printr-un fluierat, şi apoi, sărind din piatră în piatră, ca o căprioară, mă întîmpină mişcîndu-şi vesel băţul.

Nici n-apucă să-şi tragă bine răsuflarea şi să-mi dea bineţe, că îi şi spusei noutatea :

— Ştii, Sevkiet, plec de pe-aceste meleaguri ! Tata mă trimite la Smirna.

Băiatul înlemni. Băţul îi căzu din mînă şi răsuflarea i se opri. Încercai atunci să-i explic cum stau lucrurile, să-l mîngîi.

— Tata îmi spune că ochiul meu cîntăreşte bine şi că sînt sprinten la minte, de aceea trebuie să mă apuc de treabă, să învăţ să fac alişverişuri, să mă fac negustor.

— Negustor ? Ce-i aia negustor ? mă întrebă mirat.

— Negustor înseamnă să furi tu, în loc să te fure alţii... îl lămurii eu cu seriozitate.

— Cum se face că taică-tu, care e om cinstit, ţi-a ales o treabă atît de josnică ? spuse Sevkiet cu dispreţ.

— Nu m-ai înţeles, Sevkiet. Nu vrea să mă facă hoţ din ăia care merg la închisoare. Cum să-ţi explic... I-ai văzut pe domnii îmbrăcaţi în straie nemţeşti, care vin de la oraş şi ne cumpără bucatele cu toptanul ? Uite, ăştia-s negustorii. Cumpără ieftin stafidele, smochinele, măslinele şi tutunul nostru, şi apoi le vînd scump la oraş. În felul ăsta devii lesne bogat, pricepi ?

— Vai ! Vai ! făcu mirat Sevkiet.

Mai tîrziu, după ce am plecat şi m-am apucat de treabă la Smirna, mi-am amintit deseori de această discuţie naivă.

*

Mama dorea foarte mult să mă mai ţină în sat încă vreun an, ca să nu plec de acasă atît de mic. Dorinţa ei fu împlinită, deoarece interveni ceva neplăcut. Fui chemat să muncesc într-un sat vecin, numit Belevi. Acolo se afla marea moşie a lui Mula Efendi, moştenită de cei doi fii ai săi, Hussein şi Ali. Cei doi tineri bei erau buni la suflet, dar uşuratici, şi preferau chefurile şi trîndăvia, grijilor muncii şi ale politicii.

Îl numiră administrator pe Anestis, un grec foarte isteţ, şi-i spuseseră : „Pune diavolii greci să muncească, să facă din unu o sută..." Anestis nici că dorea altceva. Luă comanda la Belevi şi alese plugari harnici din Chirchinge, să semene, să secere, să muncească la presa de untdelemn, să păzească turmele şi pădurea, să facă brînzeturile.

Beii se întorceau din cînd în cînd însoţiţi de lăutari şi de femei deocheate, deschideau conacul părintesc şi chefuiau cinci-zece zile. Apoi, cînd venea timpul să plece şi se întîmpla să fie treji, semnau socotelile lui Anestis, fără să controleze nimic. Într-o zi, Ali bei îi spuse :

— Măi, Anestis, stai singur de scrii toată cifrăraia asta ?

— Singur, efendi.

— Şi de ce nu iei un secretar, mă, prostule, să-ţi uşureze munca ? Oricît te-ai feri, tot îţi scapă vreo cifră.

Anestis luă aceste vorbe drept o aluzie şi se sperie, căci conştiinţa nu-i era prea curată. Veni la Chirchinge, îl găsi pe tata şi-i spuse :

— Am auzit, Dimitro, că băiatul tău, Manolis, se împacă bine cu cifrele. Nu-l trimiţi la Belevi să-mi dea o mînă de ajutor ? O să aibă simbrie bună. Ali bei are de gînd să rămînă tot anul la moşie şi vreau să am rînduială în catastife.

Tata avea mare nevoie de bani, îl păcăliseră negustorii cu recolta de stafide sultanine, aşa că primi. Astfel, în loc de Smirna, nimerii în înverzitul Belevi, cu pămînt roşu roditor şi păduri dese.

La început, Anestis se purtă mieros cu mine, dar după ce-i pusei registrele la punct, schimbă calimera. Mă găsea mai deştept decît ar fi vrut el şi se temea să nu-i aflu matrapazlîcurile şi să i le dau în vileag. Purtarea lui mă dezgusta din cale-afară. Fura dreptul muncitorilor, fura hrana noastră, ne punea amenzi pentru nimica toată, de pildă pentru că te-ai dus să-ţi faci nevoile şi ai zăbovit niţel, sau pentru că ai lăsat să curgă mai puţină sau mai multă apă în şanţ. Nu se

gîndea decît cum să se îmbogăţească şi să mărească totodată averea stăpînilor, ca să-l menţină în slujbă, cocoţîndu-l în posturi tot mai mari.

Într-o seară, moş Stefanis, plugarul, nu mai putu răbda şi-i spuse de la obraz : „Bagă de seamă, Anestis ! Îţi împovărezi sufletul cu prea multe păcate. Dumnezeu o să te pedepsească." A doua zi era sîmbătă şi, o dată cu simbria, Anestis îl dădu afară. Moşierului turc îi spuse : „Bătrînul ăsta bea de stinge şi-i tremură mîinile ; mănîncă pîinea pe degeaba".

Anestis săvîrşi însă cea mai mare nelegiuire cu un băieţaş sărac, chiar în prima săptămînă a slujbei mele la moşie. Tocmise la muncă şi trei copii din satul arăpesc Cuiumgi, pe care-i storcea pînă la istovire pentru un blid de mîncare drept simbrie. În satul Cuiumgi locuiau arapi, foşti robi, care, o dată cu libertatea, căpătaseră şi un mic lot de pămînt, atît cît să-şi ridice o colibă pe el. N-aveau nici măcar o jumătate stremă de pămînt, ca să cultive puţină ceapă sau legume. Singurul lucru pe care-l posedau era zîmbetul, care lăsa să se întrevadă şiragurile dinţilor albi şi regulaţi.

Cele o sută de colibe ale arapilor erau făcute din nuiele de trestie şi de salcie împletite şi bulgărite apoi cu baligă de vacă. Arapii munceau din greu, zi şi noapte, la vechii lor stăpîni. Eliberarea o priveau ca un blestem, deoarece nu le adusese nici o schimbare în felul de trai ; munca era la fel de grea şi, pe deasupra, mai aveau şi grija simbriei, tremurînd de teamă să nu le rămînă copiii flămînzi.

Aşadar, un arăpaş din Cuiumgi, sfios şi cu ochi blînzi, căzu în ispită să fure chiar sub nasul lui Anestis. În timp ce lucra la culesul porumbului, arunca din cînd în cînd cîte-un ştiulete peste gard, şi seara îi aduna cu băgare de seamă şi-i ducea la maică-sa care zăcea bolnavă în pat şi celor trei fraţi mai mici, flămînzi, care mergeau la cerşit. Nu trecu mult şi Anestis îl prinse pe copil asupra faptului. Drept pedeapsă îl spînzură cu capul în jos de crengile unui platan şi-l bătu atît de rău încît băiatul, care era slab şi bolnăvicios, se duse seara în coliba lui, se

culcă şi nu se mai trezi. „*Iagnîş oldu*“ (s-a făcut o mare greşeală), spuseră moşierii turci şi-l iertară pe Anestis.

Cu toate acestea, traiul din Belevi se schimbă dintr-o dată spre mai bine. Stăpînul, Ali bei, se îndrăgosti lulea de-o tînără muncitoare, Artemiţa, şi căuta să pară cît mai bun la suflet. Începu să se îngrijească de mîncarea noastră şi într-o zi, ca să se fălească în faţa fetei, se răsti la Anestis :

— Mă, netrebnicule, de ce nu le dai oamenilor hrană cum ţi-am spus şi-i omori cu bulgur [1] şi peşte sărat ? Satură-i cu carne, nu cumva să se plîngă, şi pe urmă să vorbească satul că neamul lui Mula efendi e cărpănos şi-i suge pînă la sînge pe argaţi !

În timp ce rostea aceste cuvinte, beiul se uita la fată cu o privire numai lapte şi miere. (Şi era furmoasă Artemiţa, de pica, nu altceva ! Ochi mari, cosiţe lungi pînă la gleznă şi-un trup subţire şi mlădios.) Înţelese din capul locului intenţiile beiului şi se sperie, dar nu se putea hotărî să plece. Ştia că tatăl ei are nevoie de ajutor, deoarece sînt acasă unsprezece guri de hrănit, iar lotul de pămînt e prea mic. Apoi şi beiul o lua cu binişorul, nu se grăbea. O punea să-i pregătească cafeaua, să-i facă rînduială în dulapuri şi niciodată nu întindea mîna asupra fetei. Ali bei, care cunoscuse în viaţa lui fel de fel de femei — de la doamne din înalta societate pînă la cîntăreţe de şantan în mizerie, din cele care cutreieră satele cînd află că gospodarii şi-au vîndut recolta şi au bani la chimir — se purta acum cu fetişcana noastră ca un student sfios.

— Pe stăpînul nostru îl roade un dor ascuns, spunea omul lui de casă. Nu închide ochii cît e noaptea de lungă, ci doar cîntă din ut [2]. La conac n-a mai călcat picior de femeie, şi toată ziulica grohăie ca un porc mistreţ...

Argaţii auzeau şi vedeau toate acestea, dar nu îndrăzneau să crîcnească, de teamă să nu-şi piardă tainul. Numai femeile vorbeau pe-ascuns : „Odată şi

[1] Fiertură de grîu decorticat.
[2] Instrument de coarde oriental asemănător cobzei.

odată, sparge buba, şi nu e păcat mai mare ca atunci cînd o creştină se turceşte..."

Într-o după amiază, cînd Artemiţa lipsea şi ţăranii se odihneau la umbra platanului, Catinio începu să cînte cu subînţeles cîntecul lui Elli, înjungheată pe bună dreptate cu hangerul, deoarece şi-a lăsat bărbatul şi s-a dus după un turc. Celelalte chicoteau pe-ascuns şi făceau semne cu ochii, dar bătrîna Parliarena, „Chioara", cum i se zicea, ardea de dorinţa să dea o lecţie celor tinere şi începu să le istorisească povestea lui Todoros Delimanolis, „care, uitînd de legile Domnului, s-a îndrăgostit de-o vădană turcoaică cu doi copii şi a fost aspru pedepsit".

— Vai, făcu bătrîna cu prefăcută amărăciune şi compătimire, numai cine l-a cunoscut pe Delimanolis în trecut şi îl vede şi astăzi poate să-şi dea seama cît de scump a plătit nelegiuirea ! Cînd era burlac, femeile păcătuiau numai ce-l priveau trecînd călare pe murgul lui. Ce-i veni să se vîre într-o dragoste nelegiuită ? Nu mai găsea femei creştine ? Ceasul rău cînd s-a dus să deschidă moară în acel sat turcesc de munte, de lîngă Tira. Acolo o cunoscu pe dumneaei, văduva judecătorului, şi-şi pierdu minţile. A înnebunit şi ea, blestemata, au apucat-o năbădăile, deşi avea doi băieţi. Făcea ce făcea, că tot la moara lui Delimanolis nimerea şi rămînea acolo pînă noaptea tîrziu. Pînă cînd, într-o zi, pietrele morii nu s-au mai frecat una de alta ; cei doi se frecau şi-şi făceau de cap, nepricopsiţii. Dar dragostea, ca bogăţia şi ca tusea, nu poate fi ascunsă, aşa că legătura s-a aflat. „Fă-ţi bagajele şi să plecăm de aici, înainte de-a plăti dragostea noastră cu preţul vieţii !" spuse ea într-o zi. Şi el, curat nebun, aşa cum îl arată şi numele [1], o răpeşte, o duce în Grecia, la Pireu, o botează — Doamne, iartă-mă ! — cu numele creştinesc Angheliki şi se cunună cu ea ! După aceea se întoarce înapoi la Chirchinge, îşi face altă moară şi toarnă patru copii, doi băieţi şi două fete, dar de Tira nu mai îndrăznea să se apropie. Pîn-aici totul a mers bine, dar Dumnezeu nu uită. Pe toate le trece

[1] *Delimanolis — Manole nebunul* (în limba turcă).

în catastif şi aşteaptă. Cînd fiul mai mare al lui Delimanolis crescu mare, fermecat de cele ce auzise despre satul mamei sale, se hotărî să meargă să trăiască acolo. Zis şi făcut. Închirie moara fermecată şi se puse pe lucru. Dar nu trecu nici o lună şi-l găsiră mort în iatacul lui, cu o rană adîncă în piept, tocmai deasupra inimii !

Bătrîna Parliarena din Smirna se uita la fete, una cîte una, cu ochiul ei sănătos, să vadă dacă povestea ei le-a mişcat.

— V-aţi speriatără ? făcu ea. Luaţi aminte, asemenea fapte nelegiuite numai prin sînge pot fi spălate ! Şi-o să-i spun asta şi Artemiţei, să aibă grijă...

Ameninţările Parliarenei mă făcură să tremur pentru soarta Artemiţei, dar n-aveam curajul să-i vorbesc, şi nici bătrîna sau altcineva nu i-au spus vreodată ceva. Dragostea asta era folositoare tuturor, deoarece îl înmuiase pe bei şi-l făcuse mai generos, mai bun la suflet. Tuturor însă le plăcea să şi clevetească pe seama fetei şi să-i prezică pierzania.

Într-o duminică, spre seară, mă întorceam din Chirchinge, cînd în pădurea din Belevi dădui peste Artemiţa şi bei, care se tăvăleau pe jos într-o pătimaşă îmbrăţişare de dragoste. Nu puteam merge nici înainte, nici înapoi. Aş fi vrut să se deschidă pămîntul şi să mă înghită. Tot sîngele mi se sui la cap şi simţiri noi îmi cutremurară trupul. Desculţ cum eram, m-am întors încet pe vîrful picioarelor, cu primejdia de-a fi văzut de bei şi de-a primi un glonte. În noaptea aceea n-am închis ochii. Corpul mi-era zguduit de convulsii, de parcă aş fi avut friguri. Şi după fiecare spasm mă apuca plînsul, ca şi cum aş fi fost eu cel ce păcătuisem...

Această împrejurare m-a ajutat să văd şi mai bine cît de nedreaptă era purtarea lui Anestis şi, înainte ca el să-mi dea paşaportul, am cerut singur să plec de la moşie.

Asemenea cazuri erau rare prin ţinuturile noastre şi cine îndrăznea să facă aşa ceva, fie el turc ca Ali, sau grec ca Delimanolis, o făcea din prea mare dra-

goste. Nu-mi amintesc să fi avut loc o altă asemenea împerechere în satele turceşti ce ne înconjurau, cu excepţia satului arăpesc Cuiumgi. Arapii din acest sat erau în relaţii foarte bune cu satul nostru. Orice li s-ar fi întîmplat, de bine sau de rău, veneau întotdeauna la noi după sfaturi. Cu toate acestea, stima cea mai mare o aveau faţă de kir Votanoglu, unchiul meu. După ei, era omul cel mai înţelept din lume, deşi nu ştia nici să se iscălească. Într-o zi, sosi gîfîind în satul nostru Iusuf. Se duse drept la unchiul meu şi-l întrebă :

— Spune-mi, rogu-te : e cu putinţă ca o oaie neagră ce s-a împerecheat cu un berbec negru să nască un miel alb ?

Unchiul meu se scărpină în cap, se gîndi, se răzgîndi şi, isteţ la minte cum era, îi răspunse :

— Se poate şi se prea poate, Iusuf. Dacă berbecul cel negru sau oaia cea neagră are sufletul alb, atunci se nasc cîteodată miei albi şi cîteodată miei negri.

Dăduse acest răspuns, ştiind că ciobanul Vuzias, ori de cîte ori ducea oile la adăpat, se întîlnea la rîu cu Fatime, tînăra soţie a lui Iusuf, cu care petrecea tare bine.

— Şi cum de se întîmplă ca un lucru negru să aibă sufletul alb ? întrebă gînditor arapul.

— Ei, aici te vreau, Iusuf ! Aşa scrie în cărţi, şi cărţile nu greşesc niciodată. După cum scrie în ele, sufletele se preumblă de la un trup la altul şi nu se uită la culoare. Din cînd în cînd, sufletele albilor se duc la negri, şi sufletele negrilor la albi...

— Aman, *arcadas* [1], spuse mişcat Iusuf, m-ai scăpat de-un mare păcat. Cînd am văzut umflîndu-se pîntecele soţiei mele, mi-am zis că Alah m-a binecuvîntat să văd sămînţa mea cum creşte în trupul ei. Dar cînd am văzut că a născut un copil alb, mi s-a întunecat mintea şi n-am mai ştiut nici ce să spun, nici ce să fac...

Şi berbecul cel negru s-a dus să întîlnească oaia cea neagră cu sufletul alb. Vuzias a fost chemat la sfatul

[1] Frate (în limba turcă).

bătrînilor din sat, care i-a poruncit să-şi strîngă lucruşoarele, să plece degrabă din munţii noştri şi să nu-i mai calce piciorul pe-acolo.

III

Era în luna septembrie a anului 1910 cînd am pus piciorul pentru prima dată în Smirna. Îmi amintesc şi acum cît de mult m-am speriat cînd m-am trezit singur într-un oraş atît de mare. Oamenii erau necunoscuţi şi deosebiţi. La fel de necunoscute erau şi străzile. Nu cunoşteam pe nimeni şi nimeni nu mă cunoştea, ca să-mi ureze bun-venit; mă simţeam ca un pom dezrădăcinat.

Am lăsat coşul cu rufe şi de-ale mîncării, pe care mi-l dăduse mama la un han, şi-am plecat în căutarea negustorului de stafide, la care urma să mă angajez. Cu adresa lui în mînă, încălţat cu prima pereche de pantofi din viaţa mea, care mă strîngeau, şi cu un pantalon de dril de modă nemţească, care mă stingherea şi el, fiind cam scurt pentru picioroangele mele, mergeam năuc şi cu teamă. Cu toate acestea, eram mîndru de hainele mele noi şi din cînd în cînd mă aplecam să şterg pantofii cu mîna, privind apoi hoţeşte şi speriat în jurul meu, să văd unde mă aflu şi dacă trecătorii se uită la mine.

Dar cînd am ajuns pe chei, am uitat de toate, pînă şi de teamă. În mine începură să se trezească impresii felurite, care mă cuprindeau încetişor şi mă domesticeau, de nu mai ştiam la ce să privesc şi de ce să mă bucur mai întîi. De mare? De vaporaşele din Hamidie, care spintecau apa fără să se scufunde? De casele mari de marmoră cu balcoane misterioase, acoperite cu obloane de lemn? De trăsurile ce tropăiau ritmic pe caldarîmul de granit? De tramvaiele trase de cai? Sau de toată acea lume veselă şi fără griji, care intra şi ieşea gălăgioasă din cluburi şi cafenele, şi care părea

că trăieşte o zi de sărbătoare, nu o zi obişnuită de lucru ?

M-am oprit la marginea cheiului, mi-am băgat mîinile în buzunare şi-am privit fermecat la tot ce mă înconjura. Valurile săltau uşor şi spălau blocurile de piatră ale cheiului, răspîndind un miros de alge marine. Milioane de midii stăteau ţintuite pe traversele de fier care susţineau cheiurile, ce purtau denumiri felurite : Cheiul Englez, Cheiul Nou, Cheiul Lung, şi-ai fi zis că sînt braţele marelui port. Aci se încărcau vasele cu mărfuri, cu roadele binecuvîntate ale Orientului, luînd drumul ţărilor străine în schimbul aurului ce intra. „Spune, Emanoil, ce ştii despre Lîna de aur ?" Domnule învăţător, nu ţi-am răspuns cum s-ar fi cuvenit în ziua aceea, dar abia acum înţeleg rostul întrebării. În faţa ochilor prind viaţă în chip clar toate poveştile pe care mi le-ai istorisit, ieşite parcă din crestomaţie. În faţa mea însă apar tot atît de vii şi de vesele şi povestirile despre Smirna ale lui Hristos lăutarul. Le spunea pe la bîlciuri, acompaniindu-se din saz, un instrument lung de-un metru, care scotea sunete dumnezeieşti, iar noi, copiii, auzindu-l, spuneam : „Cînd vom vedea oare şi noi oraşul acesta minunat ?"

Cînd eram mic şi mergeam cu maică-mea la biserică, mă speriam cînd vedeam ochiul lui Dumnezeu zugrăvit pe turlă. Acum însă aş fi vrut să devin un astfel de ochi, să pot vedea totul dintr-o privire, şi-aş fi vrut să devin şi-o ureche uriaşă, s-o apropii de pieptul acestui oraş şi să-i ascult bătăile inimii.

Am pornit agale spre verhanele cu portalurile lor masive de lemn, împodobite cu ţinte şi cu gratii, care se închideau seara pentru siguranţă. Aci locuiseră în trecut cavalerii şi aventurierii franci, veneţieni, genovezi şi maltezi. Ancoraseră în portul Smirnei — ne istorisea Hristos — şi clădiseră „franchanelele", nişte galerii bine ferecate, ca să-şi pună comorile în siguranţă. Domnii şi doamnele, îmbrăcate numai în mătase şi împodobite cu giuvaericale, nu păşeau cu picioarele pe pămînt, ci erau purtaţi în litiere, un fel de jilţuri

acoperite. Iar seara, cînd ieşeau pe străzi, înaintea lor mergeau servitori cu felinare aprinse.

Acum toate verhanelele — ca cea a lui Omiros, a lui Sponti, a lui Tenechidi, a lui Spartali, a lui Anastas aga, a Clubului grecesc, a lui Alioti, a lui Iusuf, a Amaltheei — nu mai erau ale francilor, veneţienilor şi genovezilor. Ca în toată Smirna, elementul grecesc îşi pusese şi aci pecetea.

Toţi locuitorii Smirnei — turci, levantini, evrei şi armeni — vorbeau greceşte. Totuşi, în cartierul european multe magazine aveau nume străine, pe care nu le pricepeam : „Comptoir", „Louvre", „Bon-Marché", „Paradis-des-Dames" şi altele. Şi ce nu găseai în aceste magazine ? De la pene de paradis pînă la pantofiori pentru cenuşărese şi minunate jucării cu arc. Cît de fericiţi trebuie să fi fost copiii de aci şi cît de răsfăţate femeile !

Am mers apoi de-a dreptul la biserica Sfînta Fotini[1] şi am aprins o lumînare, aşa cum mă povăţuise mama. Am rămas ţintuit în curtea bisericii, privind fără să mă satur clopotniţa, înaltă de douăzeci de metri, cît patru etaje, durată numai din marmoră, şi avînd cioplit pe ea pe Hristos la fîntînă stînd de vorbă cu samariteanca. Şi clopotele, dar al marilor duci din Rusia, te izbeau prin măreţia şi prin dulceaţa sunetului lor. În vîrful turlei străluceа la soare crucea de aur, mîngîierea şi fala credincioşilor, pentru că se înalţa mai sus decît semiluna înfiptă pe minaretul geamiei Isar.

Alături de curtea bisericii Sfînta Fotini am văzut şi Şcoala evanghelică. Visasem cîndva să învăţ la această şcoală şi învăţătorul meu Pitagoras Larios îmi încuraja această înclinare. Dar tata l-a luat la rost : „Să mă ierţi, domnule învăţător, nu vreau ca fiul meu să taie frunze la cîini. Noi muncim pămîntul şi avem nevoie de braţe de muncă..."

Clopotele Sfintei Fotini începură să bată ceasurile douăsprezece şi sării ca ars. Cînd se făcuse miezul zilei ? Începui să iuţesc pasul, ca să ajung mai repede

[1] Catedrala din Smirna.

la locul de muncă, dar îmi amintii de îndată că nu mai aveam de dat socoteală nimănui, că eram stăpîn pe mine pentru prima dată în viaţă, şi-am simţit cum mă năpădeşte o bucurie nebună. M-am amestecat în mulţimea care forfotea în bazar şi am băut felurite şerbeturi şi siropuri, de toate culorile, *buzghibi* [1], *kekik-suiu* [2], care se vindeau pe la tarabe. Eram bucuros că pot cheltui fără ştirea tatei cei cîţiva bănuţi pe care mi-i pusese mama în buzunar. Dar ceva mă opri să-mi cheltuiesc banii pe nimicuri, pentru că ţăranul respectă banul agonisit cu atîta trudă. Am hotărît să mă duc de-a dreptul la prăvălia lui kir Mihalachi Hagistavri, să-mi asigur locul de muncă şi după aceea să-mi continui plimbarea. L-am găsit pe jupîn tocmai în toiul lucrului. În zilele în care ţăranii veneau la oraş să-şi vîndă produsele, negustorii nu-şi închideau prăvăliile. De cum am intrat în dugheana lungă şi îngustă cu multe rafturi, m-a izbit cunoscutul miros dulceag al stafidelor şi smochinelor. Hagistavris şedea în mijlocul prăvăliei şi cîntărea marfa cu mare atenţie. Muncitori purtînd samare pe spinări intrau şi ieşeau prin poarta din dos, care da în curtea unde ţăranii îşi lăsaseră cămilele, căruţele, măgarii şi carele cu boi. Doi hamali desculţi, cu piepturile păroase dezvelite, ridicau pe umeri mînerele de care spînzura cîntarul. Hagistavris, cu un pîntec rotunjor proeminent, bărbie dublă şi obraji stacojii, unşi parcă cu grăsime, număra. Avea ochi ageri, scînteietori, care priveau neobosit pretutindeni. Braţele şi picioarele foarte slabe, în comparaţie cu trupul, îl făceau să semene cu un broscoi. Agerimea mişcărilor şi comportarea sa dovedeau că şi el muncise ca băiat de prăvălie. Şi într-adevăr, după cum am aflat mai tîrziu, fusese şi el băiat de prăvălie, dar ştiuse să profite de împrejurări. Se asociase cu Selim efendi şi ambii călcară fără să le pese peste inimi şi portofeluri, reuşind astfel să se căpătuiască şi să facă avere.

M-am apropiat de kir Mihalachi, i-am vorbit cu curaj şi i-am înmînat scrisoarea de recomandare, pe

[1] Reci ca gheaţa.
[2] Sirop de cimbru.

care o aveam de la sfatul bătrînilor din satul nostru. Scrisoarea l-a măgulit mult, deoarece îi plăcea să i se acorde consideraţie. Mă cercetă cu o privire care mă pătrunse pînă-n adîncuri.

— Da, ştiu, zise el. Mi-au vorbit şi alţii despre tine. Mîine dimineaţă vino la treabă, să văd ce ştii, iar de simbrie mai vorbim noi.

Cînd am ieşit din nou afară, zburam de fericire, şi dacă aş fi avut mustaţă, aş fi răsucit-o, pentru că mă simţeam un bărbat adevărat. Acum puteam să mă bucur de ziua mea, de prima şi unica zi liberă şi fără griji a vieţii mele.

Am colindat ceasuri întregi pe uliţele şi străzile Smirnei, pînă se lăsă noaptea. Muncitori cu nişte bastoane lungi în mînă aprindeau felinarele cu gaz. Cucoane dichisite, în trăsuri, se duceau la cluburi, soarele şi supeuri. Fete oacheşe şi zglobii, cu rochii decoltate se plimbau, rîdeau şi schimbau ocheade cu băieţi tineri. Perechi vesele cumpărau flori. În cafenele cîntau orchestre şi tineri din Stambul, în timp ce chelnerii alergau de colo pînă colo, purtînd tăvi cu aperitive şi băuturi. În aer plutea un miros îmbietor de uzo[1], castraveţi, carne prăjită şi peşte prăjit. Cei ce şedeau pe bănci, ca şi cei ce se plimbau, mîncau seminţe, alune, migdale sărate şi diferite acadele şi zaharicale.

Toate casele, chiar şi cele din cartierele mărginaşe, erau deschise şi primitoare. Oamenii şedeau în poartă, discutînd şi rîzînd cu însufleţire. N-aveam chef de dormit. Abia făcusem cunoştinţă cu oraşul şi mi se părea că m-am născut şi am petrecut acolo toţi cei şaisprezece ani ai vieţii mele. Cînd, în sfîrşit, m-am dus la culcare, mă tot învîrteam în pat şi îngînam ca unei iubite: „Eşti frumoasă, Smirna, ştii? Eşti foarte frumoasă!"

În Smirna puteam să visez în voie, fără să mă ameninţe nimeni cu bătaia...

A doua zi, dis-de-dimineaţă, m-am dus la lucru. Domnul Milahachis Hagistavris era foarte matinal. Venea înaintea tuturor şi deschidea singur prăvălia.

[1] Un fel de rachiu cu anason.

— O să te pun la cîntar, lîngă mine, îmi spuse el. Ai ochiul ager, se vede că eşti deştept.

Ţăranii turci veneau cu noaptea-n cap. Auzeam tălăngile vitelor cum sunau „glin-glan". Intrau cu sfială în prăvălie, gîfîind de oboseală după lunga lor călătorie. Jupînul îi primea bucuros. În asemenea zile angaja un cafegiu, să-i pregătească într-una cafele. După urările de bine şi trataţii, domnul Mihalachi deschidea sacii, pipăia calitatea boabelor, căutînd nod în papură, se plîngea că afacerile nu merg bine, că negustorii au cheltuieli mari.

— Dacă nu mă gîndeam la voi, sărăntocii, spunea el pe-un ton plîngăreţ, aş fi închis de mult prăvălia. Abia izbutesc s-o scot la capăt.

Ţăranii îl compătimeau, văietîndu-se, şi-l priveau amărîţi şi încurcaţi. Era momentul potrivit să le vorbească de preţ. Începea de la un preţ foarte scăzut şi îl ridica bănuţ cu bănuţ, potrivit reacţiei ce-o întîmpina.

— Mihalachi efendi, spuneau ei, mai dă ceva, zău, că rodul acesta se capătă cu trudă şi cu sudoare! Haide zău, mai dă ceva şi te vom binecuvînta din tot sufletul...

N-a trebuit mult să-mi dau seama că jupînul era un negustor hapsîn şi viclean, care căuta să scoată bani din orice. Cînd atîrna sacul de cîntar, îşi pironea privirea în ochii ţăranului şi striga numărul ocalelor.

— *Doxan beş* (nouăzeci şi cinci de ocale), l-am auzit o dată strigînd, în timp ce cîntarul arăta o sută şi zece ocale.

O fi greşit, mi-am zis eu, şi-am dat să spun ceva, dar o privire furioasă şi un brînci mă făcură să-mi ţin gura. Figura se repetă şi cu-al doilea client turc. Jupînul ager puse din nou mîna pe cîntar, îşi pironi privirea în ochii ţăranului şi din nou ocalele ieşiră mai puţine la cîntar. A doua zi nu m-am mai putut stăpîni şi l-am întrebat ce se întîmplă la cîntar şi de ce-i priveşte pe toţi drept în ochi cînd spune ocale mai puţine.

— Mă uit, mi-a răspuns el, ca să văd în ce măsură prind ei de veste. Cînd îmi dau seama că dorm d-ampicioarelea, am curajul să le spun şi zero ocale.

Părea încîntat de deşteptăciunea lui, dar mie îmi făcea silă. Se părea că şi-a dat seama ce se petrece în sufletul meu şi s-a grăbit să se dezvinovăţească :

— Negustoria, Manoli, îţi cere să fii şiret. Dacă nu eşti, te-ai dus pe copcă. Uită-te la ţăranii noştri ! Mintea lor nu e amorţită. Încearcă să înşeli un grec dacă poţi ! Robia te trezeşte şi te face şiret. Ce înseamnă puţinul pe care-l iau de la diavolii ăştia, faţă de ce ia de la mine statul turc ? L-ai văzut vreodată pe asociatul meu, Selim efendi ? Nu l-ai văzut şi nici n-ai să-l vezi vreodată. Şi totuşi în fiecare lună, regulat, îmi ia jumătate din cîştig !

Explicaţiile lui nu m-au făcut să-mi schimb părerea despre el şi despre negustorie. Mi-am amintit de păţania de anul trecut a tatei. Preţul la stafide scăzuse brusc, tocmai cînd ţăranii urmau să le vîndă. Aşa se întîmpla de fiecare dată. Produsesem o cantitate de o mie opt sute de ocale stafide sultanine de prima calitate. La preţul scăzut oferit de negustori, ne-ar fi rămas numai cinci lire cîştig, după ce-am fi achitat toate datoriile pe care le făcusem pînă să vedem stafidele băgate în saci. Tata a refuzat să vîndă rodul muncii sale la acest preţ de batjocură.

S-a hotărît să trimită stafidele unui mare negustor cu ridicata spre depozitare, care să le pună pe piaţă îndată ce preţurile vor fi crescut din nou. Trecură cîteva luni şi într-o zi primirăm o scrisoare de la acest negustor, în care ne sfătuia să dăm stafidele pe orice preţ, deoarece riscăm altfel să nu ne acoperim nici cheltuielile. În faţa acestui şantaj, ne văzurăm nevoiţi să acceptăm o vînzare care ne ruina. Cînd ne trimise socoteala, preacinstitul negustor ne informa că-i rămăsesem datori cu o sumă de bani, pe care, în marea lui generozitate, ne-o ierta !

Cunoşteam bine necazurile ţăranului şi de aceea inima mea era şi mai îndurerată de cele ce vedeam în jurul meu. Într-o zi, veni un turc sărac, client al jupînului din satul Vurla. Avea familie numeroasă şi era îmbrăcat în zdrenţe, iar în picioare purta opinci în loc de iminei. Obrajii îi erau supţi ca ai unui sfînt, iar în gură n-avea nici un dinte. Ochii săi blajini şi barba

albă şi rară îţi inspirau simpatie. Adusese douăzeci de saci de stafide. Aştepta răbdător să-i vină rîndul la cîntar. Stafidele lui erau frumoase, deschise la culoare şi pline de suc. Le mîngîia într-una cu mîna lui noduroasă. Era îndurerat că trebuie să se despartă de ele. Îndurase atîta trudă şi atîtea chinuri pînă să le facă să arate aşa cum arătau !

— Haide, bălăioarelor, le vorbea el cu dulceaţă, haide, auriilor ! M-aţi fript şi m-aţi chinuit, dar la anu' o luăm din nou de la capăt !

În clipa cînd kir Mihalachi se pregătea să-i cîntărească sacii, veni în fugă fiul ţăranului. Aducea cu el un sac cu patruzeci de ocale de marfă. Spuse ceva tatălui său şi plecă.

— Pune şi marfa asta la cîntar, spuse ţăranul şi ochii îi luciră. Am un băiat bun, Mihalachi efendi. I-am dat stafidele astea să le ducă acasă la el, să se bucure şi copilaşii lui iarna, dar el, filotim, a aflat de la unchi-su că am datorii şi a venit fuga să mi le aducă, să le vînd şi pe-astea.

Jupînul găsi îndată frumoase cuvinte de laudă pentru fiul turcului, dar cele patruzeci de ocale le fură el la cîntar, fără pic de ruşine. În loc să agaţe sacul de cîrligul cîntarului, îl agăţase de mîner !

Pe atunci eram un băieţandru căruia nu-i mijise încă mustaţa, dar în care se trezise mînia faţă de nedreptate. „Ia te uită ce lucruri ciudate se petrec în lumea asta ! gîndeam cu dezgust. Ţăranul se chinuie muncind pămîntul ca să-i dea rod, şi negustorii ăştia, deh ! oameni de vază, care se bucură de toate bunurile şi binefacerile Domnului, au un cîntar şi socotesc drept muncă jecmăneala săracului !" Mai tîrziu am cunoscut negustori atotputernici, care socoteau că era sub demnitatea lor să făptuiască furtişagurile lui Hagistavris. Dar, oricum, mintea mea nu putea pricepe cum de era cu putinţă ca negustorul să cumpere truda noastră cu un ban şi s-o vîndă cu o sută cincizeci !

Ce ştiau ei de munca la viţa de vie, de îngropatul butaşilor, de altoitul şi stropitul lor, de teama filoxerei, de grija coacerii aguridei, a culesului strugurilor, de uscatul

boabelor ? Ştiau ei oare ce înseamnă să priveşti un norişor de pe cer şi să-l spionezi zi şi noapte, nu cumva să-ţi aducă vreo ploaie ? Şi apoi altă bătaie de cap cu frecatul boabelor şi trecerea lor prin sită, să culegi boabă cu boabă, să lepezi pe cele uscate şi stîlcite, precum şi gunoaiele, iar noaptea să alergi cu ţoalele, să acoperi stafidele ca pe-un prunc, nu cumva să le vateme bruma.

După o săptămînă, cînd mă dusei să primesc simbria, îi spusei domnului Mihalachi Hagistavris :

— Jupîne, pune-mă la altă muncă ! Nu sînt bun la cîntar. N-o să te mulţumesc...

Negustorul înţelese. Întoarse capul şi mă privi cu uimire şi totodată cu dispreţ :

— Păcat ! zise el. Te-am luat drept băiat deştept...

Am plecat capul, am strîns din dinţi, să nu zic vreo obrăznicie, dar nu m-am putut stăpîni :

— Ce să-i faci, kir Mihalachi, i-am răspuns cu glas batjocoritor, se vede treaba că nu m-ai cîntărit bine... precum ţi-e obiceiul !

Purtarea şi cuvintele mele ironice m-au costat concedierea. A doua zi cutreieram uliţele Smirnei în căutare de lucru. Aşa am ajuns să lucrez cîteva săptămîni la depozitul lui Zaharia. Munca aceasta cerea mîini îndemînatice. Muncitorii greci lucrau la marfa de prima calitate. Turcii lucrau separat de noi, la marfa inferioară. Preparam renumitele smochine „laer", de formă pătrată, şi le ambalam în lădiţe. Meşterii specialişti, care ne supravegheau, erau cu ochii pe noi, nu cumva rîndurile de sus şi cele de jos să nu fie alese la fel, deoarece toată marfa lua calea Europei şi Americii.

Primele trenuri care soseau din Aidin încărcate cu smochine erau împodobite cu crengi de lauri şi mirt. La Punta armata prezenta armele şi trăgea salve în aer. Statul bătea monedă nouă.

Pe mine, care eram neam de cultivator, aceste serbări şi în general munca la smochine mă entuziasmau. Munceam cu tot sufletul.

— Mai stai oleacă, feciorăşule, îmi spuse într-o zi vecinul meu, muncitorul Gonias, care lucra cînd la smochine, cînd la grădinile de zarzavat, cînd vindea găini

sau peşte la piaţă, sau făcea pe tîmplarul. Mai răsuceşte şi tu o ţigară, măi, frăţioare! Aşa cum munceşti tu, o să isprăvim toate smochinele şi mîine vom fi pe drumuri!

Nu trecu luna şi-am înţeles pe pielea mea vorbele lui Gonias. Toţi zilierii fură concediaţi şi mă văzui nevoit din nou să-mi caut de lucru. În cartierul în care locuiam era o cofetărie unde se căuta un băiat de prăvălie. M-am angajat, am îmbrăcat şorţul alb şi mi-am făcut treaba cît am putut mai bine. Dar cînd patronul s-a apropiat de mine şi mi-a spus: „Să nu te atingi de nimic din ceea ce vezi, auzi? De nimic! Dacă pofteşti la ceva, să mă întrebi mai întîi...", am scos şorţul jignit şi ruşinat, i l-am predat şi am plecat.

Am schimbat multe locuri pînă să mă statornicesc undeva. Timp de-o lună am muncit la băcănia din Taragaci, care era totodată şi birt economic. Clienţii, muncitori din fabricile de primprejur şi hamali, de cele mai multe ori nu mîncau, ci beau numai vin sau rachiu. Patronul avea în prăvălie o tablă neagră mare, cu numele clienţilor. În dreptul fiecăreia trăgea cu creta o linie pentru fiecare pahar. Şi ăsta făcea parte din tagma lui Hagistavris: nu-i ajungea cîştigul cinstit. „Cei ameţiţi văd totul dublu", obişnuia să spună, aşa că nu şovăia să tragă la fiecare pahar două linii şi, de multe ori, chiar trei. Nici asta nu era o treabă la care să prind rădăcini.

Am lucrat scurt timp la o brutărie. Era iarnă şi-mi prindea bine să dorm lîngă cuptorul cald, dar patronul îmi scotea sufletul, aşa că am plecat şi de-aci. Am fost apoi muncitor la o tăbăcărie, unde lucram cu piei urît mirositoare şi mă tăiam într-una la mîini, iar simbria nu-mi ajungea nici de pîine. Am muncit două luni şi la o săpunerie, am potcovit şi cai la fierăria de lîngă Podul Caravanelor...

Crezusem că acest oraş, pe care-l îndrăgisem atîta, îşi avea deschise porţile pentru toţi săracii şi că nu trebuia decît să întind mîinile, cu ochii închişi, ca să capăt ceea ce doresc. Dar viaţa începu să-mi risipească iluziile copilăreşti. Oricît de armonios şi de priceput ar fi lucrat mintea şi mîinile mele, nu rămîneam decît un biet mun-

citor, a cărui viaţă era condusă de alţii, care-l aruncau pe drumuri ori de cîte ori aveau poftă.

Au trecut astfel cinci-şase luni pînă am reuşit să găsesc de lucru, cu simbrie bună, mîncare şi dormit, la hanul lui Ianacos Luludias, un vechi contrabandist, poreclit „Cîinele rău". La început nu puteam să-mi explic de ce i se spune aşa. Mie mi se părea un om cu sufletul de aur. Nu ştia ce e zgîrcenia. Cheltuia toţi banii pe care-i cîştiga. Avea milă de cel sărac şi de cel neputincios şi oriunde întîlnea un om la nevoie, îl ajuta cu discreţie. Sîmbătă seara obişnuia, pentru sufletul răposatei sale soţii, pe care-o pierduse prea de timpuriu, să trimită un coş cu de-ale mîncării cînd la unul, cînd la celălalt dintre vecinii săi nevoiaşi, şi ţinea mult ca treaba asta să n-o afle nimeni.

— Du coşul ăsta, îmi spunea, şi lasă-l în curtea cutăruia, dar vezi să nu te vadă ochi de om, că...

Ianacos era un bărbat înalt şi voinic, puţin îndesat la trup, dar lat în spate, cu nişte sprîncene dese, ochi rotunzi şi mustăţi negre răsucite. Purta vraka, o jiletcă de catifea încheiată cruciş, şi-un fes de care atîrna un bogat ciucure de mătase. De se întîmpla ca ciucurele să fie adus în faţă, nici un om, nici chiar cele cinci fete ale sale, pe cale le adora, nu trebuia să se apropie de el şi să-i vorbească. De la brîu nu-i lipsea niciodată cuţitul cu două tăişuri, un frumos pumnal cu mînerul vişiniu, pe care i-l dăruise răposatul taică-său. Mai tîrziu am aflat că acest pumnal fusese pricina poreclei „Cîinele rău", pe care i-o dăduseră turcii. Trimisese mulţi turci cu cuţitul acesta pe lumea cealaltă şi se făIea cu această ispravă.

Coana Marghiţa, sora lui nemăritată, care-i creştea fetele, spunea cu mîndrie că Ianacos n-a ucis niciodată pe nedrept, ci întotdeauna de dragul lui Hristos : „Cînd omoară un turc (de creştini nu s-a atins niciodată) se duce la biserica Sfîntul Vukola, aprinde o lumînare cît el de mare, îngenunche şi-i spune lui Dumnezeu : «Doamne, de ce să mai păcătuiesc ? Nu se termină cu blestemaţii ăştia ? Aruncă flăcările cerului peste ei şi arde-i...»"

Luludias îl întrecea în îndrăzneală pînă şi pe vestitul bătăuş al Smirnei, Stelios Tirlala, care de cu seară omora vreun poliţist turc, iar a doua zi de dimineaţă îşi bea cafeluţa la „Bella Vista", răsucindu-şi mustaţa, fără ca autorităţile turceşti să îndrăznească să se atingă de el.

Printre faptele sale patriotice barba Ianacos socotea şi contrabanda. Nu ezita să atace şi să facă de petrecanie vreunui vameş chiar pe cheiul Smirnei, pentru ca el să poată descărca în linişte tutunul de contrabandă, pe care-l transportau caicurile sale iuţi.

Creştinii prigoniţi de turci veneau la el să-i treacă la Englezonisi, la Samos, la Hios, la Mitilene sau în insulele Dodecanez. Celor bogaţi le cerea bani mulţi, dar pentru cei nevoiaşi era gata să piară în valuri fără să le ceară nimic. Oricine îşi asigura protecţia lui Luludias putea fi sigur că n-o să cadă niciodată în mîna poliţiei turceşti.

Cînd izbutea să încheie o afacere bună, Luludias făcea chef mare. Poftea la han oameni de toate soiurile, lăutari şi cîntăreţe : pe Chior Catina [1], care înnebunise localurile turceşti ale Smirnei cu cîntecele ei, pe renumitul scripcar turc Memetachi, pe Iovanachi, vrăjitorul ţambalului. Cheful se încingea şi ţinea zile în şir. Şi în fiecare zi o nouă iubită trecea prin braţele lui Luludias. Cînd se trezea din beţie, plecau toţi — femei, cîntăreţi, lăutari — încărcaţi cu lire. Atunci coana Marghiţa şi slugile se apucau să spele hanul, aducea fetele de la mătuşa lor Anetula, unde fuseseră trimise înainte de începerea chefului, tămîiau şi descîntau fiecare locşor, ca să piară duhurile rele din el :

Sfinte Ioane,
am spălat, am curăţat.
Şi pe tine te rugăm
tîrîtoarelor de pe pămînt
şarpelui şi viperei
scorpionului
scolopendrei
omului cel rău
frîu să le pui.

[1] Catina Chioara.

Ianacos se închidea douăzeci şi patru de ore în camera neveste-si, pe care-o ţinea întotdeauna închisă. Nimeni nu ştia ce face acolo înăuntru. Unii spuneau că doarme dus, alţii că se închină şi se roagă răposatei, să-l ierte pentru nebuniile făcute. Deşi trecuseră doisprezece ani întregi de la moartea ei, aveai impresia că Pari, nevasta lui Luludias, mai e încă prezentă în han şi porunceşte slugilor şi inimii lui Ianacos. Pînă şi coana Marghiţa obişnuia să ţîţîie din buze cînd vorbea de „Pariţa noastră". „Dacă trăia Pari a noastră, mi-a spus ea într-o zi, Ianacos n-ar fi fost un contrabandist, ci un domn."

N-o să uit niciodată oamenii pe care i-am cunoscut la hanul lui Luludias. Dar cel mai mult mi-a răscolit imaginaţia cîntăreţul Ogdontachis cu povestea lui. Acesta era un tînăr înalt şi zvelt, cu o piele catifelată, ca de fată, cu nişte ochi calzi negri şi un glas care îmblînzea fiarele. Cînd descăleca în faţa hanului şi Luludias reuşea să-l facă să cînte, ceea ce urma nu mai era o petrecere, ci o liturghie. Toţi închideau ochii ca la rugăciune şi Luludias, palid şi mut, strîngea paharul în palmă pînă îl spărgea. Din cînd în cînd, deschidea punga, scotea o liră de aur şi o lipea pe fruntea cîntăreţului.

— Să trăieşti, Ogdontachis ! Să trăieşti, privighetoare a Anatoliei !

Într-o zi, însă, ne-au ajuns ştiri proaste. Ogdontachis fusese prins de turci şi aruncat în închisoare. Se spunea că-l îndrăgise o turcoaică focoasă, pe care el însă o dispreţuise. Ca să se răzbune pe el, femeia pusese doi bei să-i ticluiască o mîrşavă acuzaţie de spionaj.

Luludias se cutremură cînd află. „Ori intru şi eu la închisoare, ori mîine, cel mai tîrziu, poimîine, Ogdontachis va fi cu caicul meu la Englezonisi..."

Dar treaba nu era atît de uşoară cum s-ar fi putut crede. Zilele treceau şi aşteptarea noastră chinuitoare ajunsese la culme cînd aflarăm că Ogdontachis a fost condamnat la moarte, fără proces, şi că se pregătesc să-l spînzure.

Gîndiţi-vă, aşadar, care ne-a fost uimirea cînd în ziua fixată pentru execuţie, spre seară, se deschise uşa şi în faţa noastră apăru chiar el, palid şi schimbat la faţă,

de parcă s-ar fi întors de pe lumea cealaltă. Se aruncă în braţele lui Luludias, în timp ce femeile se puseră pe bocit, strigînd : „Te-a scăpat un sfînt ! Un sfînt !“

— Nu-i nici un ceas de cînd am fost eliberat, spuse Ogdontachis, şi se prăbuşi aproape leşinat pe-un scaun.

Luludias dădu pe gît două păhărele de rachiu, îşi şterse ochii înlăcrămaţi cu dosul palmei, umplu paharul lui Ogdontachis, ca să bea şi să-şi vie în fire, şi cu o voce gravă îl întrebă :

— Cum s-a întîmplat ?

— Ieri după-amiază, începu palicarul, a intrat în celula mea Memet gardianul. Adusese mîncare şi rachiu. „Ia, frate, mi-a spus, ca şi cum îi era ruşine. Îţi aduc veşti proaste, dar nu vreau să fii supărat pe mine... Mîine dimineaţă te spînzură !“ M-au trecut fiori reci, dar n-am arătat nimic. Poate că vrea să mă chinuie, mi-am zis, şi-am început să glumesc : „Viaţa, Memet, nu ne e dată ca să ne săturăm de ea. Creştinul care piere de mîna unui turc se face sfînt şi nimereşte de-a dreptul în rai...“ După ce-a plecat gardianul şi am rămas singur, m-a prins jalea. Am băut tot rachiul ca să-mi fac curaj, m-a cuprins dorul şi-am început să cînt. În clipa aceea prin curtea închisorii trecea Suleiman paşa, mai-marele peste închisori. S-a oprit sub celula mea, a dat din cap şi a spus : „Vai ! Vai ! Ce-i asta, bre ? Cine cîntă aşa ?“ Cîntecul meu îl ţintuise locului şi nu se mai putea mişca de acolo. După puţin, am fost dus în biroul lui. „Unde ai învăţat, ghiaur blestemat, să cînţi aşa frumos ?“ îmi spune el. „Cîntecul, îi răspund, e sufletul meu, şi înainte de a-l preda, l-am lăsat să glăsuiască, ca să-şi ia rămas bun de la lume.“ „Stai, băiete, îmi spune, stai şi cîntă pentru mine ! Cîntă să te ascult, că tare-mi place cîntecul !“ Am cîntat şi am văzut cum se îmblînzesc şi se îndulcesc ochii fiarei. Mi-am zis în sinea mea : „Dă-i înainte, Ogdontachis, dă-i înainte, şi-o să tragem pe sfoară moartea !“ Şi aşa s-a şi întîmplat, pe crucea mea vă spun ! Paşa s-a făcut mieluşel. „O să-ţi dăruiesc viaţa, mi-a spus. E păcat şi nedrept să piară aşa o voce. Mîine am zaiafet mare. Te aduc la mine să cînţi, iar urmarea las-o pe seama mea.“ Am fost dus cu cătuşe la

conac. În sala cea mare paşii şi beii beau şi mîncau. Am început să cînt. Ei, şi cum am cîntat, fraţilor! M-am topit de-a întregul. Cînd a venit soldatul să mă dezlege şi mi-a spus: „*Ghit! Ghit!*“ [1] nu-mi venea a crede urechilor. Să plec? Era adevărat sau se jucau cu mine, şi după ce-aş fi pornit, m-ar fi înhăţat din nou? Soldatul m-a tras după el, m-a dus pînă la poartă şi mi-a spus: „Pleacă, Ogdontachis, du-te cu bine, şi dacă ţii la viaţă, părăseşte pentru cîtva timp Smirna! Aşa te sfătuieşte paşa...“

În aceeaşi seară, Luludias l-a îmbarcat pe Ogdontachis şi l-a expediat la Samos. Dar cîntecul care-l scosese din minţi pe Suleiman paşa l-a preluat şi l-a cîntat toată Smirna:

Aman Memó,
Şekerim Memó,
Gilveli Memó... [2]

IV

O scrisoare de la tatăl meu, fără vorbe multe, dar aspră, mă sili să plec de la han. „Îndată ce primeşti scrisoarea mea, scria tata, să-ţi strîngi lucrurile şi să pleci de la Luludias. Nu te-am trimis să înveţi cum se face contrabandă şi nici să ajungi bătăuş. Am vorbit cu negustorul Şeitanoglu să te ia la el...“

Aş minţi dacă aş spune că această schimbare a fost spre rău. Nu-mi mai plăcea nici mie la han şi mă gîndisem singur să plec. Omiros Şeitanoglu şi cei doi fii ai săi prezentau ceva nou pentru mine. Erau negustori renumiţi, cu mare experienţă, care nu-l aminteau prin nimic pe Mihalachi Hagistavris. În magazinul lor intrau

[1] Pleacă! Pleacă! (În limba turcă).
[2] *Aman Memó,*
Dulce Memó,
Drăgăstoasă Memó...

domni adevăraţi, din aceia care deţineau bogăţiile Orientului în mîinile lor.

Şeitanoglu avea o casă ca un palat la Carantina, care n-avea pereche printre toate seraiurile paşilor. Era în întregime din marmoră, înconjurată de grădini cu palmieri, rodii, lămîi şi răzoare pline cu flori. Avea şi teren de tenis, grajduri de cai, un lac artificial şi o pădurice de pini, la umbra cărora fiii patronului şi nevestele lor stăteau culcaţi şi citeau. La primul etaj se aflau saloanele, birourile, o cameră plină de rafturi cu cărţi, săli de mese cu covoare persane şi de Sparta şi cu mobilă adusă din Veneţia. O sută de oameni se plimbau prin aceste săli şi tot goale ţi se păreau. Pereţii erau căptuşiţi cu lemn de nuc şi cu tapiserii, pe deasupra cărora atîrnau portretele strămoşilor făcute de pictori şi înrămate în aur. Unii te priveau sever şi alţii cu zîmbetul pe buze, dar toţi păreau atît de vii încît ai fi zis că acum o să coboare să-ţi vorbească şi să-ţi povestească cum au strîns atîta bogăţie.

Adeseori, cînd jucau cărţi ori pe la zaiafeturi, patronii mă chemau şi pe mine să dau o mînă de ajutor. Cînd am păşit pentru prima dată în casa asta, mi-am pierdut cumpătul.

— Vai ce frumos e aici ! am spus slugilor.

— Nu te grăbi, n-ai văzut încă nimic, mi s-a răspuns.

În camera care se numea bufet erau orînduite mese lungi ca nişte trenuri, acoperite cu feţe de mese de olandă bogat brodate. Şi pe ele se aflau farfurii mari cu bunătăţi nemaivăzute : icre negre, icre de chefal, şunci, murături, păsări umplute, tot felul de fripturi, stridii, homari, creveţi, peşti mari acoperiţi cu un strat gros de maioneză şi pîine albă frămîntată cu mastică. În paharele de cristal strălucitoare turnau o băutură care făcea spumă ca valul învolburat, şi cînd destupai sticlele, dopurile pocneau ca nişte pistoale.

Trăsurile aduceau bărbaţi în frac şi pălărie tare. Mulţi dintre ei aveau la ochi o singură sticlă, de te mirai cum nu cade. Erau, pare-se, consuli străini şi bancheri de-ai noştri, negustori, moşieri, rentieri, doctori, avocaţi, ziarişti, consilieri. Veneau pînă şi episcopi. Iar femeile, tare

frumoase mai erau ! Fragede, bine trăite, numai mofturi şi sclifoseli, îmbrăcate în mătăsuri foşnitoare, împodobite cu diamante şi briliante din păr pînă-n vîrful degetelor. Pe unde treceau lăsau în urma lor o dîră de parfum, neîntrecut de toate florile primăverii laolaltă.

Îndată ce mi-am terminat treaba, m-am dus la bucătărie să mă odihnesc şi, spre bucuria mea, am dat acolo de barba Iakumi, vizitiul stăpînului. Şedea cu fesul coborît pînă la ochi şi din cînd în cînd dădea o duşcă pe gît. Eram prieteni şi m-am aşezat lîngă el, să mai schimbăm o vorbă. Îl întrebam cînd de una, cînd de alta.

— Aşa trăiesc toţi patronii, barba Iakumi ? Şi nu sărăcesc după atîta cheltuială ?

— Alte griji n-ai decît să te gîndeşti la ei ? răspunse el cu blîndă ironie. Sau crezi poate, măi, Manoli, că patronii o să iasă păgubiţi ? Uite-aici, în seara asta, o să se încheie afaceri strălucite, aşa la repezeală, cît ai zice „peşte" : atîtea vapoare încărcate cu smochine, atîtea vagoane cu ghindă, atîtea butoaie cu untdelemn, cu ulei, atîtea baloturi de bumbac, de piei, de tutun... Nu-ţi face sînge rău pentru ei, băiatule, pentru că ăştia pe care-i vezi sînt proprietari peste munţi, peste sate, peste mine şi fabrici. Ce crezi tu ? De autorităţi nici că le pasă. Le dau bacşiş şi toţi închid ochii. Paşa încasează numai în monedă de cinci lire, beii în monedă de-o liră, iar comisarii în megituri [1], şi dorm senini, legănaţi de vise plăcute, în timp ce Turcia...

Barba Iakumis era un ţăran ager la minte, care văzuse multe în viaţa lui, pentru că muncise pe la mulţi bogătaşi, şi-i plăcea să se laude că ştie cum stau lucrurile pe lumea asta.

— Ca să-nţelegi mai bine, continuă el, lucram o dată la casa lui Limberidis şi stăpînul mă trimise într-o zi la un turc care avea o funcţie însemnată la vamă. Turcul şi familia lui nu mîncau carne decît în zilele bairamului, de aceea i-am dus un săculeţ plin cu megituri. „Un mic peşcheş de la stăpînul meu", îi spun eu. De bucurie, numai că nu mi-a sărutat mîinile. „Allah să-i dea stăpînului tău înzecit şi însutit întotdeauna !" După cîteva

[1] Un *megit* — a patra parte dintr-o liră.

zile, iată că e de planton turcul nostru, şi şmecherul de Limberidis scoate din port marfa unui vapor întreg, fără să plătească nici un bănuţ drept vamă. Ai priceput ? Acum ai noştri se ceartă cu străinii, cu levantinii, care le stau ca un os în gît. Capitulaţiile [1] înseamnă pentru ei afaceri de aur. Lipitorile Europei sug, pur şi simplu, sîngele Turciei. Liftele astea spurcate au venit din ţările lor îndepărtate şi s-au aşezat pe piepturile noastre ! Ei o să fie pierzania noastră, nu turcii, să-ţi aminteşti de cuvintele mele !

Barba Iakumis îşi răsuci o ţigară, dădu cu sete rachiul pe gît şi mai ceru unul de la slujnice. Se vedea că-l frămînta ceva.

— Să vedem ce-o să se întîmple şi cu noi... spuse el cu subînţeles.

— De ce, barba Iakumi ? S-a întîmplat ceva ?

— Desigur, ceva s-a întîmplat. Poate şi... vărsare de sînge !

Se uită împrejur, să vadă dacă nu ne-aude cineva, şi cînd se convinse că nimeni nu ne acordă nici o atenţie, îşi trase atît de aproape scaunul lîngă al meu, că răsuflarea lui se amestecă cu a mea.

— Ştii ? îmi spuse, şi ochii lui tulburi începură a luci. Astă-seară se discută aci lucruri de seamă. După cît se pare, Grecia a ridicat capul. A pus mîna pe arme ! Libertatea păşeşte înainte. Şi cu cît libertatea va merge înainte în Grecia-mumă, cu ajutorul lui Dumnezeu, cu-atît libertatea noastră, a celor de-aci, va zace tot mai mult în lanţuri. Ai înţeles ?

N-a trebuit să treacă mult pentru a înţelege cuvintele bătrînului vizitiu. Curînd izbucni războiul balcanic din 1912. Sîngele junilor turci se aprinse. Beii şi dervişii, împreună cu refugiaţii izgoniţi din Grecia, se străduiau laolaltă să fanatizeze naivul popor turc şi să-l ridice împotriva noastră.

*

[1] Convenţii încheiate de statele Europei occidentale cu imperiul otoman, prin care obţineau o serie de privilegii importante.

În războiul din 1912 cei doi fraţi mai mari, Panagos şi Mihalis, fură mobilizaţi în armata turcă. Mihalis însă reuşi să dezerteze. Trecu în Grecia şi se înrolă voluntar în armata greacă. „Bine a făcut!" spuse tata, iar popii, învăţătorii şi bătrînii satului comentară pe-ascuns acţiunea lui Mihalis ca un exemplu ce trebuie urmat şi de alţii.

În piepturile supuşilor greci ai imperiului otoman se trezeau năzuinţe spre libertate, rămase încătuşate de veacuri. Dar, pe de altă parte, creştea şi mişcarea junilor turci. Aşa cum strigau pentru Creta, strigau acum şi pentru Macedonia. *„Bizim Makedonia"* [1], spuneau ei, cuvinte care aţîţau toate spiritele: şi-ale noastre, şi-ale lor. „Trezeşte-te, animalule!" se adresau junii turci poporului lor. Dar animalul nu se trezea la ordin. Ici-colo se săvîrşiră unele omoruri şi persecuţii împotriva creştinilor.

Îmi amintesc că în vremea aceea, Timos, fiul lui Şeitanoglu, se întorsese din Orientul Mijlociu.

— Îţi aduc veşti proaste, tată, spuse el. Turcii au întrecut măsura. Sînt aţîţaţi de nenumăraţi agenţi nemţi, italieni şi francezi. La Beirut m-am întîlnit cu Nuri-Bei, care mi-a dat o fiţuică ce circulă în Orientul Mijlociu. Citeşte-o să vezi ce scrie!

Bătrînul îşi puse demn ochelarii cu ramă de aur, ce atîrnau de-un şiret negru. După primele rînduri începu să-şi strîmbe buzele şi să-şi mîngîie nervos favoriţii şi ciocul scurt. „Dacă noi turcii sîntem înfometaţi şi suferim — scria în fiţuică — de vină sînt numai ghiaurii, care deţin în mîinile lor bogăţiile şi comerţul nostru. Pînă cînd să îndurăm exploatarea şi provocările lor? Boicotaţi-le produsele! Încetaţi orice afaceri cu ei! Ce nevoie aveţi de prietenia lor? La ce foloseşte să vă înfrăţiţi cu ei şi să le oferiţi atît de sincer dragostea şi bogăţiile noastre?"

Mai scria multe în fiţuica aceea şi bătrînului nu-i venea să-şi creadă ochilor. Citea şi repeta cu voce tare fiecare rînd.

[1] Macedonia este a noastră (în limba turcă).

— Ştii, tată, cine difuzează fiţuica asta infamă în tot Orientul ? spuse Timos.

— Junii turci, cine altcineva ?

— N-ai ghicit. Nu te obosi căutînd în zadar. Îţi spun eu : *Deutsche Palestina Bank !* Chiar aşa, Banca Germană din Palestina a difuzat-o. Înţelegi acum ?

Bătrînul Şeitanoglu îşi închise ochii de vulpe şi rămase mult timp pe gînduri. Ca negustor inteligent, îşi dădea seama că lacomul capital străin îşi făcea loc în via fără stăpîn a Turciei şi lupta ca să dea la o parte pe orice adversar şi să rămînă singur. De aceea se întoarse şi spuse fiului său :

— Mă gîndesc să sporim depunerile noastre la băncile din Elveţia şi din Franţa, ca nu cumva să rămînem în aer la un moment dat. Să dea Dumnezeu să nu fie adevărat, dar tare mi-e teamă că ne aşteaptă zile grele ! Turcii nu mai sînt aşa cum îi cunoaştem...

Vorbe adevărate, dar un popor învăţat să trăiască frăţeşte lîngă un altul are nevoie de doze puternice de ură ca să-şi schimbe simţămintele. Turcii care trăiau departe de otrava propagandei au continuat ani de zile să ne socotească ca pe nişte fraţi. Schimburile comerciale se făceau mai anevoios, dar negustorii, fabricanţii, proprietarii, intelectualii greci continuau să deţină în mîinile lor întreaga viaţă a ţării.

Nu trecuse o lună de cînd Timos Şeitanoglu se întorsese din Orientul Mijlociu şi tatăl său îl trimise să preia fabrica de săpun a unui unchi care murise. Mă luă şi pe mine să-l ajut în această treabă.

Într-o dimineaţă, iată că intră în birou un turc, un om simplu.

— Sînt Ismail agà din Brusa, spuse el, şi făcu un salut, ducînd uşor mîna la inimă, la gură şi la frunte. Unde e Ghiorgaki efendi ?

— Pe lumea cealaltă, răspunse stăpînul meu.

— A murit ? spuse cu jale în glas turcul. Şi cine se află acum în locul lui ?

— Eu, efendi [1]. La dispoziţia dumneavoastră.

— Am venit să plătesc, spuse turcul.

[1] Domnule (în limba turcă).

— Ce să plăteşti, Ismail agà ? Nu ştiu nimic.

— Am o datorie veche. Abia acum am făcut rost de bani şi vă rog să mă iertaţi pentru întîrziere.

Patronul meu începu să caute prin catastife. Cercetă cu atenţie şi apoi spuse :

— Ismail agà, nu reiese de nicăieri că ai o datorie de plătit. Se vede treaba că răposatul te-a şters din catastif.

— Cată bine, băiatule, cată cu ochii-n zece ! Nu te pripi ! Răposatul Ghiorghaki efendi avea rînduială în treburile lui şi suma de plată nu e mică. O să găseşti pe undeva trecută datoria mea.

Şeitanoglu căută din nou, deschise dosare, registre, sertare, dar nimic.

— Lasă, efendi, lasă-mă să caut şi în pod, unde păstrăm nişte catastife vechi şi treci mîine pe-aci să-ţi spunem.

A doua zi de dimineaţă, turcul se înfăţişă din nou.

— Ai găsit ceva ? întreabă el. Ţi-am adus aci nişte hîrtii ca să-ţi uşurez treaba.

— Am găsit socoteala, Ismail agà. Datorezi atîta.

— *Aferim !* [1] îi spuse satisfăcut turcul. E chiar aşa cum spui.

Scoase din chimirul lat de piele, cu nişte buzunare mari, un săculeţ de pînză, îl dezlegă, îl lăsă să se învîrtească de cîteva ori în aer, după aceea vîrî mîna lui mare înăuntru, apucă un pumn de lire şi megituri şi începu să le numere pe tejgheaua de marmoră : *„Bir, ichi...“* [2] Terminase datoria şi tot mai continua să numere.

— Stai, ce faci ? îl întrerupse jupînul meu. Ia banii ăştia înapoi, sînt mai mulţi.

— Nu sînt mai mulţi. Sînt diferenţa. Banul se înmulţeşte, şi eu am întîrziat să-mi achit datoria. Nu sînt un om necinstit şi nici hrăpăreţ.

Ismail agà nu era o excepţie. Oamenii simpli din Turcia îşi mai dădeau încă osteneala să ne fie pe plac. Aveau nevoie de prietenia şi colaborarea noastră. Şi

[1] Bravo ! (În limba turcă.)

[2] Un, doi... (în limba turcă).

noi şi turcii fuseserăm născuţi pe aceeaşi glie. În adîncul sufletului, nici noi nu le purtam pică, nici ei nouă.

*

Tata veni la Smirna şi vîndu recolta la preţ bun. Luă pe ea o sută douăzeci de lire turceşti de aur şi, de vreme ce nu avea nici o datorie de plătit negustorilor, puse toţi banii la chimir. L-am ajutat să facă aprovizionarea de iarnă a casei — de la îmbrăcăminte pînă la piper şi chibrituri — ca să nu-l speculeze băcanii satului.

După ce terminarăm cumpărăturile, făcurăm o plimbare pe malul mării. În timp ce mergeam şi discutam, îmi veni o idee: să cumpăr două bilete la cinematograful „Pathé".

— Hai să intrăm, tată, îi spusei, să te mai distrezi şi matale niţel!

— Ce-i aici? Mă întrebă. Nu cumva e teatru?

— O să vezi, o să vezi!

— Ia stai puţin, făcu el stacojiu de ruşine. De douăzeci de ani de cînd vin la Smirna n-am călcat niciodată într-un teatru, şi-o să merg acum cu fiul meu?

M-am canonit mult pînă să-l fac să înţeleagă că aici vin capii de familie cei mai onorabili cu nevestele şi copiii lor. Cînd am ieşit de la spectacol, era tulburat şi fermecat.

— La anul, dacă om fi sănătoşi, o aduc şi pe mama voastră, să vadă şi ea spectacolul ăsta, spuse el.

N-apucă însă, deoarece boala veni ca o secure şi reteză din rădăcini acel trup sănătos, care pînă la vîrsta de şaptezeci de ani nu cunoscuse ce e durerea de cap, nu avusese nici un dinte stricat în gură şi nici un fir de păr alb. Moartea lui mă îndureră tare mult, deoarece copilul îşi aminteşte numai de părţile bune ale părintelui răposat. Şi în ultima vreme bătrînul Axiotis îşi arăta numai părţile bune. Într-o zi, puţin timp înainte de-a muri, încercă să justifice în faţa noastră purtarea lui aspră. Ne povesti, pentru prima dată, tot ce îndurase el de la părintele său. Cum a rămas orfan de mamă şi a cunoscut duşmănia mamei vitrege şi cum, pe

cînd era copil de opt ani, s-a văzut silit, într-o noapte de iarnă, să părăsească vatra părintească şi să plece în necunoscut, căzînd pe mîna unor oameni nemiloşi.

Îl ascultam fără emoţie, cu o muţenie care era grăitoare. Poate că a înţeles gîndurile noastre, deoarece spuse mai departe :

— N-am vrut să moştenesc cusururile părintelui meu. Erau însă atît de multe, că n-am reuşit să le dau la o parte pe toate. Vă sfătuiesc să luaţi de la mine numai părţile bune, şi toate cele rele să mi le lăsaţi, să le iau cu mine în mormînt. Să-l iubiţi pe Dumnezeu şi pe mama voastră şi să vă feriţi de încurcăturile cu stăpînirea. Să respectaţi banul, deoarece omul sărac e ocara tuturor, dar nici să nu vă vindeţi sufletul diavolului de dragul lui. N-am fost niciodată un netrebnic şi mai presus de orice am pus întotdeauna cinstea...

Fie din neglijenţă, fie că nu se aştepta să moară atît de repede, nu lăsă cea mai mare parte din moştenire primului născut, aşa cum se obişnuia în satul nostru. Astfel încît, pe bună dreptate, fratele Costas, care muncise cel mai mult dintre noi toţi ca să valorifice pămînturile, se supără. Îmi scrise să las baltă toate visurile mele legate de negustorie şi să mă întorc să muncesc pămîntul. La început viaţa de ţăran mi s-a părut grea, dar pînă la urmă m-am obişnuit. Mă căzneam să găsesc noi metode de lucru, mai puţin obositoare. Îmi ieşeam din fire cînd îi auzeam pe cîte unii spunînd : „Aşa am apucat de la părinţii noştri !" Inovaţiile mele însă nu erau pe placul fraţilor, şi Panagos îmi spunea adesea cu o ironie muşcătoare :

— Lenea îl face să scornească fel de fel de lucruri...

Nu mă împăcam cu fraţii mei, dar nici să mă despart de ei nu puteam. În afară de Ghiorghis, ceilalţi mă socoteau un om ciudat, cu capul în nori. „Are planuri măreţe, spuneau ei. L-au stricat învăţătorul Larios şi Smirna cu alde Luludiadis şi Şeitanoglu..." Nu le plăcea că priveam mai departe de ogoarele lor. În zadar mă străduiam să-i fac să înţeleagă că nu era de loc rău ca cineva să fie ţăran şi totodată să aspire spre progres. *Chior mahalasindé aina satma* (nu te strădui să vinzi

oglinzi pe uliţa chiorului), spunea un cerşetor turc înţelept, de la care am învăţat multe lucruri bune.

Într-o dimineaţă, cînd toţi ceilalţi erau plecaţi de acasă, bătu cineva la poartă. Am deschis şi m-am pomenit în faţa unui poliţai turc. L-am întrebat ce doreşte şi mi-a răspuns că trebuie să mă prezint de îndată la comisariat. L-am urmat cu multă îngrijorare, pentru că nu aşteptam nimic bun de la această invitaţie. Cu toate acestea, ofiţerul de la comisariat îmi făcu impresia unui om bun. Îmi spuse :

— *Otur, oglum !* (Stai jos, fiule !)

Am respirat mai uşurat, cînd l-am văzut aşa blînd.

— Ştii de ce te-am chemat ?

— De unde să ştiu, efendi ? Singurul lucru de care îmi dau seama e că nu-i de rău. Am auzit de la consătenii mei, Kerim efendi, i-am răspuns eu cu mult curaj, că de mult n-a mai avut satul nostru un comisar atît de bun la suflet ca domnia-ta.

Cuvintele mele l-au măgulit.

— Sînt bun numai cu cei buni, spuse el, şi după cum se înfăţişează lucrurile, voi... nu sînteţi chiar aşa de buni.

Începui să mă simt îngrijorat, dar nu voiam să-i arăt. M-am străduit în toate felurile să-l conving că greşeşte, deoarece toată lumea ştie că sîntem oameni liniştiţi şi că n-am avut niciodată de-a face cu stăpînirea.

— Ai însă un frate, răspunse el, care a dezertat din armata turcă şi a plecat în Grecia. V-a trimis de-acolo o scrisoare. Nu ştiu ce scrie în ea. Am văzut însă că cenzura a pus-o deoparte şi din asta trag concluzia că a scris ceva ce nu trebuia...

— Efendi, i-am răspuns cîntărindu-mi cuvintele, ce vină avem noi că fratele nostru a fugit din armată ? Cel care a făcut această nebunie e răspunzător, nu noi.

— Nu te teme, fiule, îmi răspunse turcul, n-am să-ţi cer socoteală pentru faptele fratelui tău. Voi executa numai ordinul pe care l-am primit.

Vorbele sale erau liniştitoare. Dar ce fel de ordin primise ? Oare mă vor aresta şi mă vor trimite la Cuşadasî pentru anchetă ? Sau mă vor închide ? Mă gîndeam cînd la una, cînd la alta, şi tot felul de primejdii îmi

trecură prin minte, pînă să vină ofiţerul din odaia alăturată. În sfîrşit, se întoarse şi-mi spuse :

— Cenzura ţi-a fixat o amendă de cinci curuşi [1]. Ai banii asupra ta sau trebuie să te duci acasă să-i aduci, ca să-ţi predau scrisoarea ?

În timp ce rostea aceste cuvinte, simţeam cum mi se uşurează inima. Prin urmare, acesta era ordinul ? Scosei din buzunar jumătate megit, i-l dădui şi, luînd scrisoarea, îi spuesi din toată inima :

— *Teşekür ederim, efendi.* (Vă mulţumesc, domnule.)

Voia să-mi dea restul de cinci curuşi, dar îl oprii. Îi spusei să bea o cafea în sănătatea mea. Puse moneda în buzunar fără nici o împotrivire. Cînd ajunsei acasă şi citii scrisoarea, îmi dădui seama că Turcia nu se trezise încă. Zăludul de frate-meu ne descria în toate amănuntele cum dezertase din armata turcă, cum trecuse în Grecia şi se înrolase ca voluntar, luptînd la Iannina, cîţi turci luase prizonieri şi cîteva din isprăvile sale de vitejie.

Trecură vreo şapte-opt luni de la această păţanie, cînd, într-o noapte întunecoasă, cu fulgere şi ploaie, iată-l pe Mihalis prezentîndu-se în carne şi oase. Plînsete, emoţii, îmbrăţişări. Ne povesti păţaniile trecerii cu barca de la Samos pe coasta Asiei Mici. Cînd însă ne spuse că a venit să-i numărăm în lire partea ce-i revenea din moştenirea tatei, am înlemnit şi am amuţit cu toţii. Apoi, Costas luă cuvîntul, în calitate de frate mai mare :

— Şi nu ţi-a fost milă de viaţa ta, s-o pui în joc, aşa prosteşte, după cum zici, ca să vii aici, să ne spui aceste vorbe nesăbuite ?

La început, Mihalis încercă să se justifice.

— În Grecia, spuse el, viaţa e grea. Acolo pămîntul nu-ţi dă de mîncare, ci te mănîncă el pe tine. Pretutindeni numai piatră şi mlaştină. Am nevoie de bani, ca să deschid o prăvălioară.

Fraţii mei îşi cunoşteau mai bine ca oricine interesele, dar nu erau prea pricepuţi la vorbă, de aceea îşi întoarseră privirile spre mine.

[1] Un *curus* — a suta parte dintr-o liră turcească.

— Vorbeşte tu ! îmi spuse Costas.

Panagos dădu şi el din cap, ca şi cum ar fi spus : *„Vur !“* [1] Am dat pe gît un rachiu şi mi-am cîntărit bine cuvintele.

— Ascultă, Mihalis, i-am spus, nu sîntem bancheri, ca să dispunem de bani-gheaţă şi să te mulţumim, şi nici nu putem vinde la repezeală partea ta de moştenire, ca să te duci de rîpă şi tu, şi averea noastră. Dar, de vreme ce ţi-ai primejduit viaţa ca să vii pînă aici, ne vom strădui, dacă toţi sînt de acord, să facem un mic împrumut şi să nu pleci cu mîna goală.

Între cei trei izbucni gîlceava cu privire la mărimea sumei. Mihalis pretindea cincizeci de lire, iar ceilalţi nu voiau să-i dea decît zece, socotind dobînda pe seama lui. Cît pe-aci să se ia şi la bătaie.

— Potoliţi-vă ! m-am răstit eu la ei. Ce vă războiţi atîta între voi, de parcă aţi avea de împărţit averea fostului meu stăpîn Şeitanoglu ? O să vă audă vecinii şi-o să se sperie.

— Ăştia urlă, spuse Mihalis, ca să audă jandarmii, să mă ridice şi să le rămînă lor partea mea de moştenire.

Ceilalţi puseră mîna pe scaune.

— Hristosu' tău... !

Am reuşit să-i stăpînesc.

— Opriţi-vă ! Ce vreţi să faceţi ? Staţi jos, să vorbim ca fraţii, nu ca derbedeii. Nimeni dintre voi n-o să fie nedreptăţit. Mihalis se află în încurcătură şi trebuie să-l ajutăm ; străinătatea e crudă ca un surghiun. N-o să piară lumea, dac-o să împrumutăm zece-douăzeci de lire. Plătesc eu dobînda. În curînd lucrurile se vor linişti, Mihalis se va întoarce din nou acasă şi atunci vom împărţi moştenirea ca fraţii...

Ochii mamei se umplură de lacrimi, bărbia îi tremura.

— Fii binecuvîntat ! şopti ea cu sfială.

Se potoliră cu toţii şi se duseră la culcare. După trei zile Mihalis plecă în toiul nopţii. L-am însoţit, ca să-l

[1] Loveşte ! (În limba turcă.)

feresc de drumurile primejdioase şi să-l încredinţez unui barcagiu de treabă. Cînd mă întorsei în sat era ora prînzului. Eram frînt de oboseală şi de emoţii, dar mă dusei de-a dreptul pe ogor. Ghiorghis se apropie de mine.

— Deşi poate că alţii nu recunosc, nu-mi amintesc să fi avut vreo belea în familie pe care să nu ţi-o arunc ăm ţie în spinare, spuse el.

— Şi cine ţi-a spus că vreau ca şi alţii să recunoască ? i-am răspuns. Am o spinare care ţine...

Amelie Tabîrî

V

În zorii zilei, Cosmas pristavul, un bărbat înalt de doi metri şi cu ochi bulbucaţi ca de cămilă, sună la răscrucea satului clopotul ca de biserică ce-l ţinea în mînă. Încă nespălaţi, oamenii ieşiră la porţi şi la ferestre. Un fior cutremură inimile supuşilor greci ai imperiului otoman. Ce voia pristavul dis-de-dimineaţă ? Ce avea de comunicat ?

Cosmas era iubit atît de greci, cît şi de turci. Avea un fel al lui de-a stîrni curiozitatea şi simţirea oamenilor, de a-i face să rîdă sau să plîngă, potrivit împrejurării. Pînă şi ordonanţele şi legile statului, parastasele şi căsătoriile le anunţa prin versuri, zicale şi cimilituri. (Începuse prin a fi dascăl de biserică, apoi fusese ţambalagiu într-o cafenea turcească, ţinîndu-se numai după femei ; dar, după ce se însură, deveni om aşezat şi se făcu pristav.)

În acea dimineaţă de toamnă a anului 1914 chipul lui Cosmas era întunecat, glasul lui îşi pierduse mlădierea şi vorbea peltic, de parcă ar fi fost ştirb, creştinul.

— Cosma Şarapoglu, i se adresă sever un bătrîn din sfatul satului, nu-i timp de glumă. Intră repede în miez ! Ce s-a întîmplat de-ai ieşit cu noaptea-n cap pe drumuri ?

— Se întîmplă lucruri mari şi de seamă, domnule sfetnic... Belele au dat peste lumea asta necăjită. Acum intrăm şi noi în focul aprins de război. Sultanul nostru, lungă-i fie viaţa, a declarat război alături de kaizer şi, împreună cu Austro-Ungaria, păşeşte împotriva Engli-

terei, Franței și sfintei Rusii, care la toate împreună li se zice Antantă.

Oamenii înlemniră. Războiul acesta era spre bine sau spre rău ? Cineva se apropie de pristav și-l întrebă pe șoptite :

— Și statele mici, măi, Cosma, să zicem ăia cu steagul alb și albastru [1], cu cine fac alianță ?

— De unde vrei să știu ? Eu sînt pristav, nu sînt ministru al Franței. Eu asta am avut de spus din partea guvernului nostru și nici un cuvînt mai mult.

— De ce faci pe neștiutorul ? se năpustiră toți asupra lui. Te temi, tu care nu știi ce-i frica ? Cu siguranță că ne ascunzi ceva.

— Ce să vă ascund, fraților ? Războiul e război, nu e nuntă, ca să am poftă de glumit. O să piară oameni tineri, o să se verse sînge ! Unii o să plătească oalele sparte, și alții o să facă averi. Dumnezeu să aibă milă de lumea săracă...

Nu trecură multe zile și iată-l din nou pe Cosmas la răscruce. De data asta bătea nervos din clopot și parcă îi pierise glasul. Scuipa într-una și strîmba din gură, de-ai fi zis c-a înghițit otravă. Mergea cu privirea în jos și ghetele lui butucănoase răscoleau pămîntul, parcă voiau să deschidă o groapă. În sfîrșit, deschise gura și spuse cu glas răgușit și obosit :

— Am vești proaste pentru voi, consăteni. Padișahul nostru, lungă fie-i viața, poruncește ca toți supușii otomani, de la douăzeci și doi pînă la patruzeci de ani, să se înroleze în armată. Ferice de gospodarii care au numai fete ! Mie această poruncă îmi ia cinci feciori ! Blestemat fie ceasul !

Satul întreg înmărmuri ! Nu se mai auzi nici o șoaptă, nici o părere și nici un suspin. Oamenii plecară capul și se duse fiecare la treburile sale ; trupurile li se gîrboviră și fețele li se zbîrciră într-o clipită. Mamele începură să spele și să cîrpească rufele feciorilor. Dădeau acatiste la sfinți. Începea ceva îngrozitor ; ghiceam asta, fără să-i cunoaștem încă gustul. Dar ceea ce trecea prin mintea noastră era nimic față de ceea ce ne aștepta.

[1] Culorile drapelului grecesc.

În fiecare seară se strîngea lume multă la cafenea ; veneau ţărani, meşteşugari, mici negustori, bătrînii satului, popii şi discutau pe şoptite. Veştile erau proaste. Guvernul turc — se spunea — n-are încredere în ghiauri, îi mobilizează, dar nu le dă armă în mînă şi nici uniformă. Născociseră pentru ei nişte batalioane pe care le botezaseră *Amelie Tabîrî* (batalioane de muncă), dar ar fi fost mai drept să le spună „batalioane ale morţii".

— În loc să îndreptăm armele împotriva prietenilor din Antantă, mai bine să muncim în aceste batalioane, spuse într-o seară un negustor din Smirna, care se întîmplase să vină pentru niscaiva afaceri în satul nostru.

— E mai bine pentru tine, kir Antonachi Miheli, nu pentru noi, îi întoarse vorba barba Stasinos, care avea curajul părerilor sale. Tu te-ai aranjat de minune. Pe unul din feciori l-ai băgat la o societate nemţească, pe al doilea l-ai băgat la calea ferată şi pe al treilea aflu că vrei să-l faci popă. Dar ia întreabă-ne şi pe noi, care ne dăm toţi băieţii la oaste ! N-a trecut nici o lună de cînd a fost mobilizat Temistocle al meu şi-mi trimite vorbă c-o să dezerteze, că nu mai poate să rabde. Feciorii noştri sînt chinuiţi în Amelie Tabîrî mai rău decît cel mai nemilos duşman. Prizonierii trăiesc ca nişte bei în comparaţie cu ei ! Foame, păduchi, murdărie, muncă grea, de nu poţi ridica fruntea şaisprezece-optsprezece ore pe zi, şi dacă te simţi rău sau dacă te împotriveşti, te aşteaptă biciul şi caznele ! Tot ce-ţi dă statul e raţia de mîncare, şi-aia nu-i bună nici s-o dai la cîini. Zece-douăzeci de inşi mănîncă dintr-un lighean spurcat, în care şi-au spălat mai înainte păduchii şi izmenele. Şi ce mănîncă ? Nişte fierturi scîrboase şi mortăciuni. „Cei care ne înghesuim mai tare reuşim să îmbucăm cîte ceva, îmi scrie băiatul. Dacă te prinde greaţa, eşti pierdut, te lihneşte foamea şi atunci îţi vine să-ţi omori vecinul, ca să-i iei de la gură îmbucătura care-ţi făcea scîrbă !"

— Amelie Tabîrî, spuse popa Zisis, sînt unităţi diavoleşti. În războiul din 1912 n-au născocit asemenea blestemăţii. Cine l-o fi înrăit pe turc ?

— Interesul şi neamţul, spuse Iacovos fanargiul.

— Interesul lor e să ne păstreze lîngă ei, spuse învăţătorul. Noi sîntem creierul lor. Turcii de rînd ştiu asta şi ne iubesc.

— Mai bine ai zice „ne iubeau", domnule învăţător, spusei eu. Acum învaţă cum să ne duşmănească şi să trăiască fără noi. Nu vezi că anul ăsta n-au venit nici unul dintre kirlizi ?

Mihelis negustorul încercă să ne dea curaj :

— Situaţia nu-i chiar aşa tragică precum o înfăţişaţi. Noi cei de la oraş poruncim turcilor şi ei n-au încetat de fel să aibă nevoie de noi. Să vă dau un exemplu. Prietenul meu Avgulas nu numai c-a scăpat de militărie datorită unui bei, dar a şi cîştigat pe deasupra o groază de bani şi într-o lună de zile şi-a deschis prăvălie. Dezertase din armată şi Mehmet bei îl căuta de zor. A venit la mine şi mi-a spus : „Unde-o fi diavolul ăsta de Avgulas ? Îl caut spre binele lui." „Se ascunde, i-am răspuns. Şi-a lăsat barbă şi a îmbrăcat straie popeşti." „Dă-i de ştire că vreau să-l văd. În curînd am actul gata. Am nevoie de el ca asociat. Se pricepe să scoată bani şi din piatră seacă." Într-o zi, Avgulas îşi făcu apariţia în biroul lui Mehmet bei, din bazar, şi nimeni nu îndrăzni să se atingă de el. Îl puse pe bei să-i facă rost de-o căruţă cu săruri de potasă. Izbucnise, vezi bine, războiul şi marfa asta dispăruse de pe piaţă. Se plimba cu căruţa şi se făcea că ar vrea chipurile să ţină ascuns ce are în ea. Asta îi puse pe gînduri pe negustori, care crezură că s-a dat pe piaţă o nouă cantitate de potasă. Şi Avgulas plimbă într-una aceeaşi potasă de zece, de douăsprezece ori, astfel încît negustorii fură convinşi că s-a adus o cantitate mare şi preţurile vor scădea brusc. Au scos marfa pe care-o ţineau ascunsă şi au pus-o în vînzare, iar bunul nostru Avgulas şi beiul au cumpărat de n-au mai putut. Într-o săptămînă s-au îmbogăţit amîndoi. Şi parcă-i numai exemplul lui Avgulas ? Există greci bogaţi pe care turcii îi salută cu mare respect şi veneraţie. Cuvîntul lor are mai mare greutate decît poruncile padişahului [1].

[1] Sultanului.

— Astea-s adevărate pentru voi, spuse barba Stasinos. Nouă, săracilor, ne sînt sortite Amelie Tabîrî şi spînzurătorile...

— Eu ştiu una şi bună, zise Iacovos, neamţul l-a făcut pe turc viclean. Neamţul e azi mai presus de turc şi el îi comandă.

Toţi aveau dreptate în acele discuţii, dar cumătrul nostru Iacovos lovise drept în ţintă. Stăpîn în Asia Mică nu era acum numai turcul, ci şi neamţul. Neamţul era creierul, iar turcul, mîna care executa. Unul scornea planurile, celălalt le ducea la îndeplinire. La Smirna îşi făcu apariţia un neamţ uscat şi fără inimă, îmbrăcat în uniformă prusacă şi arborînd aere de cuceritor. I se spunea Liman von Sanders. Mitropolitul Smirnei, Hrisostom, îi sfătuia pe oameni : „Dezinfectaţi-vă gura după ce-i pronunţaţi numele..." Acest spirit rău al Asiei Mici n-avea nici milă, nici compătimire faţă de nimeni şi de nimic. În relaţiile cu el nu existau nici discuţii, nici sentimente şi nici bacşişuri, aşa cum eram obişnuiţi în relaţiile cu turcii. Fusese trimis cu planul bine determinat de-a ne extermina şi de-a ne acapara Lîna de aur [1]. De fapt, Turcia era acum o colonie germană.

Cu mult înainte de declararea războiului, îşi făcuseră apariţia în toată ţara „specialişti" germani, ca să studieze situaţia : negustori, militari, poliţişti, arheologi, sociologi, economişti, medici, misionari, profesori. Aveau misiunea să cerceteze străfundurile sufletului nostru : trecutul şi prezentul, relaţiile noastre cu turcii, capacităţile, averile şi funcţiile noastre. Rezultatele cercetărilor şi statisticilor nu le-au plăcut însă de loc. Noi, grecii, şi armenii nu le prea intram în socoteli. Deţineam multe posturi importante şi aveam — precum spuneau ei — pe dracul în noi. Turcia mai dormea încă un somn dulce ! Beii se odihneau în iatacuri şi-i lăsau pe supuşii lor să facă ordine şi să conducă Asia Mică. Pe scurt, atît grecii cît şi armenii constituiau un obstacol serios

[1] Aluzie la legenda mitologică a expediţiei lui Iason pentru cucerirea Lînei de aur.

în calea intereselor germane şi, prin urmare, trebuiau înlăturaţi.

Eram un popor creator, plin de viaţă, şi dintr-o dată am fost trecuţi în registrele străinilor la capitolul „pasiv", care trebuia şters. Şi această ştergere nu s-a înfăptuit printr-o simplă linie trasă cu creionul pe deasupra, sau cu guma, ci prin nenumărate crime. Începutul l-au făcut alde Liman von Sanders, iar sfîrşitul, prietenii şi protectorii noştri din cadrul Antantei.

Înainte de izbucnirea războiului din 1914 se cunoşteau cazuri izolate de cruzimi : la Fokies, Aivali şi în alte localităţi. Dar după intrarea Turciei în război alături de Germania începu un proces sistematic de exterminare a populaţiei greceşti care locuia pe coasta Asiei Mici. Se dădu ordinul ca, în decurs de cîteva ore, creştinii să-şi facă bagajele, să-şi ia familiile şi să plece în interiorul Turciei. În regiunile de coastă nu trebuia să mai rămînă picior de grec !

— De ce ? Pentru ce ? întrebau oamenii. Cu ce sîntem vinovaţi ?

— Sînteţi vinovaţi deoarece ochii voştri strălucesc de bucurie cînd Antanta are succese !

Mamele îşi luau în braţe pruncii din leagăn, îi sprijineau pe bătrîni şi pe bolnavi. Bărbaţii încărcau în spate boccelele. Lăsau în urmă munca, avutul, casele lor vraişte şi porneau în grup pe şoselele bătute de vînturi ale Anatoliei. Sute de mii de greci şi de armeni şi-au lăsat oasele pe drum, cutreierînd iarna prin munţi şi văgăuni neumblate, iar vara sub soarele ucigător al deşertului.

*

Veni şi rîndul fraţilor mei Costas şi Panagos să plece în batalioanele de muncă. În ajun ne întorserăm tăcuţi de la cîmp, de două ori mai obosiţi ca de obicei. Ne aşezasem cu toţii la masă, uniţi, ca de zile mari. Mama tăiase două găini barosane, cu multă carne pe ele, pentru ca cina de despărţire să fie pe săturate. Fiecare dintre noi simţea nevoia acestei seri împreună, deşi n-o

arăta. Mama ducea mereu polonicul din castron în farfuriile lui Costas şi Panagos, îmbiindu-i :

— Mîncaţi ! Am dres supa cu ou şi cu lămîie, e acrişoară, aşa cum vă place.

— Tot aşa o să ne hrănească şi la batalion ! spuse ironic Panagos.

Costas jelea ogoarele pe care trebuia să le lase în urmă.

— O să se părăginească, spunea el. Mîine-poimîine o să-l cheme şi pe Manolis, curînd o să-i vină rîndul şi lui Ghiorghis, şi chiar lui Stamatis ! Biată mama va trebui s-o scoată atunci la capăt numai cu ajutorul Sofiei. Tot ce-am agonisit cu sudoarea frunţii noastre o să se ducă de rîpă !

Toată seara n-am vorbit de nimic altceva decît de pomii ce trebuiau altoiţi, de praşilă, de stafide, de tutun şi de vite. Aş fi vrut să întind mîinile şi să strîng în ele palmele fraţilor mei, să le spun să nu-şi facă inimă rea, că voi îngriji eu de toate. Aş fi vrut ca vorbele mele să fie pline de dragoste, dar n-am îndrăznit. Costas şi Panagos ar fi rîs de mine.

Ne-am dus la culcare devreme, ca întotdeauna. Dar somnul ne-a fost agitat şi intermitent. Mama nici nu s-a culcat. Trebăluia cu rufele lui Costas şi Panagos, călca cămăşile acelea grosolane cu atîta grijă şi solemnitate, de-ai fi zis că de asta atîrnă viaţa copiilor ei. După aceea începu să cîrpească izmenele, flanelele şi ciorapii. Cîte haine roase n-a cîrpit ea în viaţa ei ! Cînd Cel-de-sus o va chema lîngă el, va trebui să-i spună : „Am cîrpit, Doamne, am cîrpit multe haine vechi ! Să le număr nu pot, că nu-mi ajunge aritmetica pe care am învăţat-o..."

Pesemne că nici Panagos nu dormea. Se sculă de vreo două ori, ieşi afară după nevoi şi dădu pe gît de fiecare dată cîte-un păhărel de rachiu. Voia să-şi potolească emoţia, poate teama, cine ştie, că începu să se răstească la mama :

— Ce dracu, ai păţit, bătrîno, de colinzi noaptea ca un strigoi ? Du-te la culcare !

Fără să-i răspundă, mama îşi strînse încetişor lucrurile, pregătindu-se să meargă în bucătărie, ca să nu mai

supere pe nimeni. Căindu-se, Panagos îi spuse cu blîndeţe :

— De ce-ţi faci sînge rău ? Nimeni nu scapă de ce-i e sortit. De-om avea zile de la Dumnezeu, ne-om întoarce şi-ţi vom face şi nepoţi...

— Amin, sfîntă Fecioară ! spuse ea şi ieşi afară, să poată plînge în voie.

Cînd se crăpă de ziuă, apucarăm boccelele celor doi fraţi şi-i petrecurăm pînă la gara din Aghiasuluk. Norii, care se strînseseră decuseară, coborîseră atît de jos încît ne apăsau inimile. Mama îşi făcea curaj să nu plîngă, în timp ce alte femei din jurul ei se jeluiau, îşi dădeau cu pumnii-n cap şi-şi smulgeau părul : „Vai ! Vai ! La ce ne mai trebuie acum viaţa !"

După ce trenul fluieră şi porni, din ochii mamei începură să curgă lacrimile şiroaie.

— Mergeţi cu bine şi Maica Domnului să vă ajute...

Apoi, păşi anevoie alături de mine, de-ai fi zis că are o sută de ani.

— Parcă au smuls o bucată din trupul meu... N-aş fi crezut niciodată că va veni ziua cînd mă voi căi pentru că Dumnezeu mi-a dat atîţia feciori !

Prima zgîrietură a războiului ne impresionase. Nu începuseră încă rănile. Inima omenească acordă atenţie mai mult lucrurilor mici şi se obişnuieşte cu cele mari.

*

Cei care veneau din batalioanele de muncă, de voie de nevoie, povesteau lucruri pe care mintea omenească cu greu putea să le priceapă. Satele şi oraşele se umplură de nesupuşi la încorporare şi de dezertori. Dezertarea era o soluţie deznădăjduită. Nimeni nu-şi poate închipui cît de chinuită a fost viaţa tinerilor care se ascundeau. Îşi făceau ascunzători sub pămînt, în puţuri, în canaluri şi în poduri. Ani de zile stăteau ascunşi şi chiar zidiţi între pereţi.

Cînd se lăsa seara, o armată de femei pornea bătălia în sat. Erau mamele şi soţiile fiilor şi bărbaţilor ascunşi. Timp de patru ani, aceste femei n-au ştiut ce e acela somn pe săturate şi mîncare tihnită. Multe din ele îşi

petreceau nopţile în jilţ, cu urechile ciulite şi cu sufletul la gură. În orice clipă li se părea că aud patrulele venind.

În felul acesta şi-a pierdut minţile nevasta lui Cosmas Şarapoglu. Ascundea trei feciori voinici ca nişte stejari. Cum să piteşti asemenea uriaşi într-o căsuţă ! Şi totuşi trebuia, deoarece doi feciori erau de mult plecaţi în batalioanele de muncă şi nu mai primise veste dacă trăiau sau muriseră. În serile cînd se făceau razii, cei trei fii ai lui Cosmas scăpau tîrîndu-se prin şanţuri şi canaluri. Mama lor deschidea poarta, încrucişa mîinile pe piept, să nu tresalte de zbuciumul ce-o frămînta şi aştepta jandarmii.

— Căutaţi unde vreţi, spunea cu sînge rece şi indiferenţă.

— Unde s-au ascuns feciorii tăi ?

— De unde să ştiu ? Parcă îmi dau ei mie socoteală ?

— Punem noi mîna pe ei ! N-o să ne scape. Şi-o să-i căsăpim chiar în faţa ta, să ştii...

Jandarmii plecau înjurînd. Inima mamei bătea să se spargă, iar o sudoare rece îi îngheţa trupul. Cînd îşi vedea din nou feciorii acasă, începea să icnească încet, îngenunchea şi-şi făcea rugăciunea. Într-o noapte, însă, în loc s-o apuce plînsul, o apucă rîsul, un rîs nebun, de nestăpînit. La început, băieţii n-au ştiut ce să creadă. S-au uitat în oglindă şi şi-au văzut feţele mînjite de noroi şi pline de zgîrieturi. Au zîmbit, s-au spălat şi s-au aşezat la masă să mănînce, dar mama lor rîdea într-una, de ţi se făcea părul măciucă cînd o auzeai. Bărbatul ei îşi pierdu răbdarea.

— Mai tacă-ţi gura odată, blestemato ! urlă el, lovind cu putere în masă. Ce dracu' te-a apucat de rîzi aşa ? Nu-ţi dai seama că se întorc jandarmii ?

Ea, însă, nimic ! Nu auzea, nu înţelegea nimic. Îşi pierduse minţile, şi atunci s-au văzut siliţi s-o lege, de teamă să nu meargă la comisariat să-şi predea feciorii.

Seara, în timpul raziilor, spaima punea stăpînire pe inimile tuturor. Cînd patrulele turceşti prindeau vreun dezertor, îl băteau, îl schingiuiau şi uneori chiar îl omorau. În noapte răsunau atunci strigăte de jale şi lătrat de cîini. Toate casele vegheau şi aşteptau...

Oameni netrebnici au exploatat această spaimă şi au născocit o metodă care storcea pînă şi ultima picătură de sînge din inimile noastre. Începu să se practice sistemul : „Dă bani, dacă vrei să scapi". Dacă te lăsai păcălit şi le ofereai ultimul ban, abia atunci începea adevărata pacoste, deoarece cererea „mai dă bani" nu mai lua sfîrşit. Şi dacă nu erai în stare să-i îndopi mereu cu bani, ţi-i făceai duşmani. Îţi vindeau permise false şi adevărate, te şantajau : „Ştim unde se ascund ai voştri..." Ce puteau face oamenii ? Deschideau punga şi întrebau : „Cît ?" În felul acesta s-au îmbogăţit nu numai paşii, mutesarifiii, caimacamii şi şefii de poliţie, dar pînă şi simplii jandarmi şi agenţi de poliţie.

În fiecare zi se comiteau crime şi jafuri. Toată lumea ştia că ele au fost puse la cale chiar de poliţie, dar trebuia să fii tare îndrăzneţ şi curajos ca un leu, ca să te duci la tribunal şi să-i denunţi pe şantajişti, pe hoţi şi pe asasini. Dintr-o dată pierdusem totul. Nu mai eram stăpîni pe nimic, nici măcar pe propria noastră persoană. Orice turc netrebnic putea să facă din noi tot ce poftea. Ca să-şi acopere cheltuielile militare, statul turc mai născocea din cînd în cînd cîte-un impozit. Taxa de răscumpărare a serviciului militar a fost fixată la patruzeci de lire aur pentru cei care au depăşit vîrsta de douăzeci şi cinci de ani şi la şaizeci de lire aur pentru cei mai tineri. Care sărac putea să se gîndească la o asemenea soluţie, mai ales cînd avea şase şi chiar opt feciori ? Mai tîrziu, însă, suma de patruzeci şi de şaizeci de lire li se păru prea mică şi născociră o mulţime de alte taxe.

Cei opt oameni ai postului de jandarmi din satul nostru, dinainte de război, ajunseseră acum patruzeci, în afară de copoii şi patrulele poliţiei militare, care făceau într-una razii şi pustiau satele. Deznădăjduiţi, oamenii luau calea munţilor. Muntele putea să-i salveze, dar pentru asta era nevoie de sprijinul ţăranilor turci, pe care noi nu-l aveam. După atîta propagandă, satele turceşti învăţaseră să ne dușmănească. Judecătorii, învăţătorii şi refugiaţii izgoniţi din Grecia fură mobilizaţi să predea lecţii despre ghiauri, care sînt veninoşi ca

şerpii şi vai de cei ce-i încălzesc la sînul lor... Porunca lui Allah era ca ţara să fie curăţată de necredincioşi!

Cu toate acestea, duşmanii noştri cei mai aprigi au fost dezertorii turci. Ar fi putut să ne unească o soartă comună, dar statul prevăzuse şi acest lucru. Îi ierta dacă ucideau cît mai mulţi creştini cu putinţă. Astfel, dezertorii turci îţi făceau de petrecanie cît ai clipi din ochi pentru o ţigară, pentru un curuş, pentru o bucată de pîine, oriunde ar fi dat peste tine şi oricine ai fi fost.

Într-o zi, pe la amiază, prietenul meu Sevkiet veni într-ascuns în livada noastră din Beilic. O găsi acolo pe maică-mea, pe sora mea şi pe fraţii mei Ghiorghis şi Stamatis.

— Unde-i Manolis? întrebă el, cercetînd cu ochii pretutindeni.

Se aşeză palid şi istovit pe-o treaptă, parcă nu l-ar mai fi ţinut picioarele. Mama se sperie şi o fulgeră gîndul că mi s-a întîmplat ceva rău. Aflase că sînt vîrît peste tot şi că am legături cu organizaţii secrete, care au drept scop să-i aprovizioneze cu arme pe dezertorii fugiţi în munţi. De aceea începu să-l iscodească:

— Ce ai, dragă Sevkiet? Nu cumva e bolnav taică-tu sau maică-ta? Nu cumva a dat molima în vite?

Sevkiet îşi clătina capul a jale, şi după aceea, cu un glas ieşit din străfundurile inimii, se întoarse spre cei de faţă şi le spuse:

— Vai, mămucă! Vai, fraţilor! Măcar de-ar fi o boală! Cu boala te duci la doctor şi te vindeci. Măcar de-ar fi dat iama în vite, că vite mai poţi să ai, dar năpasta ce s-a abătut peste noi nici nu se tămăduieşte, nici nu se mai reface!

Sevkiet se uită în toate părţile, să se asigure că nu-l aude nici o ureche străină, apoi începu să povestească cum satele turceşti s-au ridicat împotriva grecilor. Pînă şi cătunul lui, atît de liniştit, se pregătea să-i atace pe greci. Refugiaţii turci, izgoniţi din Creta, Macedonia şi Epir, spuse el, junii turci şi alţi surtucari seamănă ură în inimile oamenilor împotriva „cîinilor de ghiauri, pentru care şi ciuma e de-o mie de ori prea bună!"

— La început, continuă Sevkiet, otrava răspîndită de ei nu prindea. „Vedeţi-vă de treabă! spuneau ţă-

ranii. O să dăm crezare veneticilor ăstora sau ochilor noştri? Ani de-a rîndul am trăit cu grecii laolaltă, ca fraţii, şi n-am avut decît bine de pe urma lor, şi-acum o să lăsăm să vîre unii şi alţii zîzanie între noi?" Dar vorba, care uneori poate tămădui sufletele, poate aprinde şi focul, mai repede chiar decît praful de puşcă. Inima omenească e slabă şi neputincioasă. Mai trebuie pus la socoteală şi interesul. „Pămîntul şi toată averea lor vor fi ale noastre, după ce le vom face de petrecanie ghiaurilor. Şi atunci să vezi, nenişorule!" Cîţiva prinseră a zîmbi. Le plăcuse făgăduiala. Cerşetorul Ali întrebă: „Şi mintea lor care se pricepe la toate, o s-o luăm şi pe ea?" „O s-o luăm şi pe ea, fii fără grijă!" i-au răspuns netrebnicii. Apoi mai sînt şi jandarmii, care trimit tot timpul dezertori turci pe urmele grecilor! „Nu ne vom atinge de voi, dacă-i hăituiţi şi le faceţi de petrecanie creştinilor." Mai deunăzi au descărcat puşti şi cartuşe în casa lui Hafis. M-am dus la unchiu-meu, care e capul satului, şi l-am întrebat ce înseamnă toate astea. „Dormi d-an-picioarelea, nepoate, mi-a zis el. N-ai prins de veste că înarmăm satele? De-acu' încolo nici un ghiaur nu va mai pune piciorul pe ogoare..." Am simţit ca o lovitură în inimă cînd am auzit vorbele astea. Inima mea nu e făcută ca să încapă în ea asemenea nemernicie. M-am dus atunci de-a dreptul la taică-meu, i-am povestit tot şi l-am întrebat: „Spune-mi, cinstite tată, voi face vreun păcat împotriva lui Dumnezeu şi a ţării noastre dacă-i voi spune prietenului meu Manolis că el şi familia lui trebuie să se ferească, nu cumva să păţească ceva rău?" Tatăl meu mi-a cerut o zi răgaz, ca să cugete, şi azi-dimineaţă m-a chemat şi mi-a spus: „Du-te, du-te să-i vorbeşti! Ceea ce se petrece nu sînt faptele Domnului şi n-o să iasă bine."

Ochii negri şi blînzi ai lui Sevkiet se umplură de lacrimi. Maică-mea se aplecă şi-i sărută.

— Dea Domnul să nu ţi se întîmple niciodată ceva rău, băiatul meu! Du-te să-l întîlneşti pe Manolis şi să staţi de vorbă împreună.

Întîlnirea n-a avut loc. Sevkiet a fost mobilizat. Ura şi cruzimea războiului au fost mai tari decît dragostea.

Inimile curate au rămas ca niște drapele uitate pe teritoriul dușman.

*

Căpitan în munții noștri deveni un voinic cu numele de Stratis Xenos. Îndoia fierul cu mîna și inima sa nu știa ce-i frica. Tot satul își amintea de seara cînd Stratis părăsise nunta, pe mireasa nesărutată și masa pusă, luase pușca din cui și plecase în munți.

Lumea din sat așteptase nunta lui Stratis ca să mai răsufle puțin, să mănînce, să bea, să joace și să se veselească. Așa-i făcut omul, are nevoie de nițică bucurie, oricît de grele ar fi clipele prin care trece. Așadar, și-au pus oamenii hainele de sărbătoare și au pornit la nuntă cu daruri și flori. Casa lui Stratis nu fusese lovită de necazuri. Bărbăția sa îi înspăimîntase pe turci și nu se atinseseră de pămînturile lui, nici bani de răscumpărare nu-i ceruseră. Stratis pleca nestingherit la Smirna, unde își vindea recolta la prețuri bune. Reușise să adune bani mulți, plătise taxa de răscumpărare pentru armată și acum era liber ca o pasăre.

Voia ca nunta lui să fie prilej de bucurie pentru tot satul și să rămînă ani îndelungați în amintirea tuturor. Pentru ospăț pregătiră miei la frigare și curcani la cuptor, umpluți cu castane, boabe de pin și stafide de Corint. Cinci femei prăjeau într-una măruntaie de miel, fel de fel de pastrame, chifteluțe și pește. Și, după toate acestea, veneau tăvile cu tot felul de plăcinte, baclavale, sarailii și alte bunătăți.

Mireasa, o fată fără zestre, micuță de statură și frumușică, îl privea cu mîndrie pe voinicul care urma să-i fie soț. „Norocoasă fată!" șopteau cu invidie mamele care aveau fete de măritat. Mirele o pofti pe mireasă la joc și-i trecu pe după gît trei rînduri de galbeni venețieni și turcești. Apoi lipi pe fruntea căpeteniei lăutarilor un galben de cinci lire și porunci să nu-și oprească viorile și uturile în tot timpul ospățului.

În toiul petrecerii se auziră împușcături, urmate de vaiete. Mamele care-și aveau feciorii ascunși tresăriră de spaimă.

— Ce să fie oare ? Ce-o mai fi, Doamne ?

Se zăriră niște umbre fugind în întuneric. Apoi se făcu liniște.

— Stratis, strigă un bătrîn, l-au ucis pe vărul tău Koțos, pe fiul vădanei Eleni și pe nepotul lui Manisalis !

Viorile încetară, iar oaspeții înlemniră. Încruntat și mut, Stratis își luă puşca. Oamenii se dădură la o parte, să-i facă loc. La poarta mătușii sale zăcea vărul lui primar Koțos cu fața la pămînt și cu un cuțit implîntat în spate. Cinci metri mai încolo, zăcea într-un lac de sînge și cu trei gloanțe în cap cel mai bun prieten al acestuia, Lefteris, unicul fecior al nenorocitei kira Leni. Dar spectacolul cel mai înfiorător îl înfățișa Alecos, nepotul orfan și de mamă și de tată al bătrînului Manisalis ; îl legaseră cu un cearșaf de gît și-l spînzuraseră de balconul casei.

Era primul omor în masă săvîrșit în sat.

— Vai, copilașii noștri ! se jeleau femeile. Vai, Doamne ! Fie-ți milă și ajută-ne ! Sfinte Dumitru și tu, sfinte Gheorghe, apărați-ne !

Galben ca ceara, Stratis căzu adînc pe gînduri. Cine a comis crima ? Cine a ales tocmai ziua căsătoriei sale ca să înceapă crimele ? Ochii tuturor se îndreptară spre el. Ce hotărîre avea să ia ? Cum va răspunde sfidării ?

— Trimiteți după Cahramanoglu, după Balurdos și după Alpechidis ! spuse el cu voce aspră și intră în casă.

Nevastă-sa se ținea după el și-i pîndea toate mișcările.

— Ce-ai de gînd să faci, Stratis ? Să nu pleci de lîngă mine !

Maică-sa începu să bocească. Stratis se înfurie.

— Tăceți din gură ! Dumnezeii și Hristosul vostru !

După ce trase cîteva înjurături, mintea i se limpezi, privi spre mamă și nevastă și se căi de cuvintele rostite.

— Nu vreau bocete ! spuse el. Nu vedeți c-o să ne omoare pe toți ? Trebuie să lovim și noi, să ne apărăm viața și avutul. Să se teamă de noi și să ne știe de frică, cîinii ăștia !

Cît ai bate din palme, se adunară douăzeci și mai bine de voinici, toți dezertori ai batalioanelor de muncă, luară cai, hrană, haine, arme și chiar în noaptea aceea plecară în munți.

— Doamne, Doamne ! boceau femeile. O să vă omoare, nenorociților ! Unde vă duceți ? Parcă aveți pe cine vă sprijini ?

Așa s-a terminat nunta lui Stratis și a început șirul isprăvilor sale vitejești. Spaima cuprindea detașamentele turcești numai la auzul numelui său. Ziceau că e dracul în persoană și scuipau de trei ori în sîn. Într-o noapte vijelioasă, cu ploaie, fulgere și tunete, cînd vîntul sufla să răstoarne munții nu altceva și nimeni nu îndrăznea să scoată nasul din casă, Stratis ieși din bîrlogul lui și o porni spre casă.

— Vreau să-mi petrec noaptea nunții. N-o să mi-o zădărnicească leprele ! Vreau să zămislesc un fiu, ca să aibă cine să mă răzbune !

Dulce era îmbrățișarea nevestei și Stratis începu să bată cam des calea spre casă, pînă cînd, într-o seară, fu cît pe-aci să fie prins, ceea ce puse capăt plimbărilor. Femeia lui îl dorea și-l aștepta acum de mult. Într-o zi, îi trimise veste că maică-sa e pe moarte și că-l cheamă să-i dea binecuvîntarea cea din urmă. Stratis își adună voinicii și le spuse :

— Fraților, mama care m-a născut se află pe moarte. Am datoria să cobor în sat și să-i dau ultimul sărut. Dar față de voi, care mi-ați încredințat viața voastră, am o datorie și mai mare. Așadar, hotărîți voi ! De-mi veți spune „du-te !", îmi veți ușura inima. De-mi veți spune „rămîi", n-o să spun că ați fost nedrepți, deoarece, așa cum stau lucrurile, n-avem dreptul să ne gîndim la noi.

Dezertorii, băieți tineri, legați mai mult de obiceiurile vieții pașnice decît de sălbăticia războiului, răspunseră într-un glas :

— Du-te, căpitane ! Stratis Xenos e o nucă cu coajă tare, care nu se sparge ușor.

Îndată ce se lăsă noaptea, Stratis își luă calul și o porni spre sat. Doi din voinicii săi îl urmară, fără știrea lui.

— Ce e asta ? le spuse el îndată ce aceștia se apropiară. Duceți-vă înapoi ! Nu sînt copilaș de țîță ! A

trecut vreme îndelungată de cînd m-a înţărcat maică-mea.

Ei stăruiau :

— Aşa ne porunceşte inima, căpitane. Şi în iad de te-ai duce, noi tot te-am urma...

— Bine, zevzecilor, să mergem, dacă vi s-a făcut poftă de plimbare !

Se apropiară de sat şi se duseră la căsuţa lui barba Dimitros, să pună caii la adăpost. Acolo aflară că, cu o noapte înainte, fuseseră aduse trupe în sat. Stratis îi lăsă pe cei doi tovarăşi pe-un dîmb, să vegheze drumul, şi el o porni ca fulgerul.

Sări peste împrejmuirea de piatră din spatele casei, să nu-l zărească vecinele şi să dea fuga, aşa cum făcuseră ultima dată, cînd venise la naşterea fiului său, şi să înceapă cu bocetele şi cu întrebările : „Spune-mi de băiatul meu", „spune-mi de bărbatul meu" sau „dă-i schimburile astea şi plăcinta asta". Acum n-avea timp. Nările sale adulmecau pretutindeni praf de puşcă. Moartea alesese un moment nepotrivit ca să bată la poarta casei sale. Se apropie de fereastra bucătăriei. Printr-o crăpătură o zări pe bătrînă, care-şi avea patul într-un colţ al odăii. Nu murise încă. Opaiţul îi lumina faţa ca de ceară. Inima îi bătea să se spargă. De cîte ori, copil, nu şezuse în colţul acela, s-o privească pe maică-sa cum prăjea chifteluţe, mîncarea lui preferată, zorind-o :

„Nu mai pot de foame, mamă, fă-le mai repede, să mîncăm odată !"

Băgă mîna în buzunar şi scoase cheia de la uşă. De cîte ori nu mîngîiase această cheie ! Visa de multe ori la clipa cînd va putea băga cheia în broască, să deschidă uşa, să-şi ridice în braţe nevestica, s-o ducă pe pat şi s-o umple de sărutări, din vîrful picioarelor pînă-n creştet.

Uşor ca un motan, se strecură în casă. Se apropie şi sărută cu smerenie fruntea bătrînei, mîngîindu-i cu duioşie părul alb. Îi şopti :„Am venit, mamă. Sînt lîngă tine..." Dar ea nu mai auzea, nu mai recunoştea pe

nimeni ; răsufla greu, se stingea... Voinicul îngenunche, îşi ascunse faţa în palme şi uită de sine.

Acolo îl găsi nevastă-sa şi plînseră împreună. După aceea îl ridică, îl trase uşor şi-l aduse în camera alăturată, în faţa leagănului fiului său.

Cînd Stratis văzu copilaşul dormind cu pumnii strînşi, faţa i se îmblînzi.

— Ştrengarule, făcu el mîngîietor, te pregăteşti de pe-acum să tragi pumni !

Nevastă-sa nu mai ştia cum să-l îngrijească, aducîndu-i rachiu şi toate bunătăţile pe care le avea în casă.

— Lena mea, nu pot să stau, îi spuse amărît. Nu te mai osteni degeaba ! Trebuie să plec cît mai iute.

Ochii femeii se umplură de lacrimi. Trupul ei fierbinte ce fremăta se încolăci în jurul lui, setos să fie dezmierdat. Inima îi bătea cu putere. Avea numai douăzeci de primăveri şi îmbrăţişarea lui Stratis nu putea fi uitată.

— Nu mai pot ! spuse ea cu ochii înlăcrimaţi.

— Parcă eu pot ? răspunse el, şi-o împinse uşurel, nu cumva să-l ameţească mireasma trupului ei. S-au încurcat lucrurile, Lenió. Nu mai sîntem stăpîni pe viaţa noastră. N-ai înţeles asta ?

— Pînă cînd, dragul meu ? şopti ea.

Ar fi vrut să-i spună : „Pînă cînd măcelul va lua sfîrşit. Poate niciodată !" Dar se reţinu. Se îndreptă spre masă şi îşi puse pistoalele la brîu. În timp ce-şi încheia cingătoarea, se întoarse şi o privi cu drag pe soţie. Ce chin ! Îşi dădea seama că, dacă nu şi-ar fi frînat pornirea şi s-ar fi apropiat de ea, ar fi rămas acolo pînă-n zori. Însetat, puse mîna pe sticla de rachiu, o dădu pe gît pînă la fund, îşi şterse apoi mustăţile, dădu furios un picior ulciorului, să se spargă, şi, fără să mai privească în urmă — mamă, nevastă, fiu — plecă înnegurat, mut şi încruntat.

La marginea satului dădu peste oamenii lui, care veneau alergînd.

— Căpitane, dintr-o clipă într-alta soseşte armata turcească ! Să fugim cu caii, altminteri sîntem pierduţi !

Stratis se opri din mers, îşi ciuli urechile, privi încruntat în jurul său şi cumpăni ce are de făcut. Vîntul aducea de pretutindeni zgomot de tropăit şi de cîntece. Să plece ? Să rămînă ? Dacă plecau, erau în primejdie de-a fi prinşi toţi trei, deoarece turcii încercuiseră locul. Apoi, mai erau în pericol de moarte toţi dezertorii, care, nebănuind ce se petrece, dormeau în afara ascunzătorilor lor. Dacă auzeau însă zgomot de luptă, aveau răgazul să se ascundă.

— Să nu ne pierdem timpul ! le spuse el voinicilor săi. Aduceţi crăci şi uscături, să le aruncăm ici şi colo, pînă în vîrful colinei !

— Ce plan ai scornit, căpitane ? Dacă rămînem să ne batem în locurile astea, sîntem pierduţi.

— O să aprind focuri, să se creadă că sîntem o armată. O să-i atrag pe toţi spre partea dreaptă. Voi o să găsiţi vreme s-o apucaţi pe cărarea dinspre stînga. Dacă reuşesc, dispar, dacă nu, vai de ei, o să le dau o lecţie să mă ţină minte ! Multe vieţi voi trimite pe lumea cealaltă înainte de-a o da pe-a mea !

După ce terminară treaba, palicarii stăteau pe gînduri, dacă să-l lase pe Stratis singur şi să plece. El înţelese şi se înfurie atît de tare încît ochii mai-mai să-i iasă din orbite.

— Sînt sau nu şeful vostru ? Eu poruncesc ! Plecaţi !

După ce plecară, Stratis respiră adînc, îşi şterse năduşeala ce i se prelingea pe faţă şi pe gît, aprinse iute focurile şi, după ce făcu totul aşa cum trebuie, o apucă pe drumul ce urcă spre bisericuţa Sfîntul Sostis. Era o poziţie unică, deoarece domina întreaga şosea. Cu ochiul treaz şi cu urechile ciulite, aştepta să vadă ce va face armata turcească. Auzi un tropăit în partea dreaptă şi zîmbi. „Proştii !“ Îşi aprinse o ţigară. Mîna era fermă, inima tare. „Ei, viaţă, viaţă ! Cum te joci cu noi !“ Ar fi putut acum să se îndrăgească cu nevasta lui pe patul moale... ar fi putut să-şi salte fiul pe genunchi şi să se înfrupte din bunătăţile orînduite pe masă... „Mamă nefericită ! Cine-ar fi crezut c-o să te duci pe lumea cealaltă o dată cu fiul tău ?“

Scuipă îndîrjit. Inima i se împietri. Mîinile apucară cu hotărîre cele două pistoale. „Dacă eşti căpetenie, ieşi pe cîmpul de bătaie şi te baţi ; dacă eşti fricos, te ascunzi ca şoarecii în podul casei. Aci să stai, Stratis, să-i răpui pe turci ! Feciorii din sat o să audă zgomotul luptei şi-o să se ascundă. Locul tău, însă, este aci, în această fortăreaţă !"

Stratis se luptă ca un leu. Ultimul glonte îl păstră pentru sine.

Cînd primii cocoşi prinseră a cînta şi ţăranii ieşiră pe uliţi, vestea morţii sale se răspîndi din gură-n gură. Însuşi ofiţerul turc ordonă ca viteazul răpus să fie adus în piaţă, aşezat pe-un scaun, iar trupele să treacă prin faţa lui, dîndu-i onorul.

— Oriunde întîlneşti vitejie, spuse el, trebuie să ştii s-o preţuieşti şi s-o cinsteşti. Urmaţi exemplul acestui ghiaur ! Nu fiţi tîlhari şi asasini !

Luni întregi în satul nostru nu s-a vorbit de nimic altceva decît de jertfa lui Stratis. După aceea, însă, fu înghiţită şi ea de vîltoarea războiului.

*

Satul nostru încetă să mai cînte. Casele şi ogoarele rămaseră pustii ; bucuria le părăsise. Spaima şi agonia îşi făcură lăcaş pretutindeni. Dezertorii, care reuşeau să pună mîna pe puşti şi revolvere, formau grupuri şi plecau în munţi, în ciuda deselor operaţiuni de lichidare care le deşertămau rîndurile.

Devenisem furnizorul unui astfel de grup. Învăţasem să trec prin faţa jandarmilor şi să glumesc cu ei, ca să-i păcălesc şi să pot transporta praf de puşcă şi hrană dezertorilor. Mergeam numai pe cărările bătătorite de capre. De multe ori colindam ceasuri întregi, pînă să mă asigur că nu mă vede nici un ochi străin, şi atunci intram în peştera lor ascunsă. Gura ei nu putea fi ghicită de nimeni, deoarece era tupilată în mijlocul unor dinţi uriaşi de piatră şi a unor desişuri ; trebuia să te tîrăşti vreo zece metri şi mai bine pe burtă pînă s-o găseşti. După aceea, în faţa ta se deschidea deodată o

grotă cu coloane de stalactite, care tremurau la lumina felinarului. În fundul peşterii, o prăpastie adîncă, prin care nu călcase încă picior de om, îţi pricinuia o spaimă nespusă. Singurele lucruri găsite în peşteră au fost nişte grămezi de oase ale unor animale mici, pe care le aduseseră pesemne hienele şi le devoraseră.

Peştera aceasta era o descoperire a mea şi a lui Sevkiet, cu mulţi ani în urmă. Dar pe-atunci n-avusesem curajul să pătrundem în adîncurile ei şi s-o cercetăm. Cînd am aflat că Sevkiet a fost încorporat şi trimis în misiune în munţii noştri, am fost tare îngrijorat nu cumva să-şi amintească de peşteră şi să aducă unităţile militare pe-aci. Mă gîndeam la lucrul acesta, dar nu l-am destăinuit nimănui, deoarece refuzam să cred aşa ceva.

Într-o zi, pe cînd coboram din munţi, zării la un izvor doi jandarmi care pîndeau. Făcui cale întoarsă, urcînd din nou la peşteră, cu sufletul la gură, să le duc vestea. Fără să piardă vremea, voinicii noştri îi încercuiră şi îi prinseră de vii. A trebuit să intervină sfatul bătrînilor şi să ceară slobozirea lor, ca să nu aibă loc represalii în sat.

În ziua următoare, un detaşament de urmărire, echipat cu armament greu, începu operaţiuni de curăţire. Oamenii noştri evitară lupta. Singurul rănit fu Haralambos Papasteriu, dar şi el reuşi să se ascundă în hăţişuri, aşteptînd ajutor. Primii înştiinţare să plec după el. Noaptea îl adusei în cula noastră. Rana nu era gravă, dar avea nevoie de îngrijire. Alergai la unchiul său, Thanasis Panaiotoglu, să-i cer ajutor. Bătrînul cămătar, care avea chiupuri pline cu lire de aur îngropate în pămînt, nu scotea nasul din casă. Numai ce-mi auzi povestea, că se înspăimîntă şi mă trimise la toţi dracii.

— N-am nevoie de belele! spuse el supărat. N-am văzut şi n-am auzit nimic...

Mă întorsei deznădăjduit la culă. Îl aşezai pe rănit pe-un catîr şi în cursul nopţii îl transportai la coliba lui barba Ianacos, care locuia pe ţărmul mării şi care în trecut făcuse cărăuşie cu caicul între coastă şi insula

Samos. Cînd ne văzură, bătrînul şi soaţa sa se speriară şi făcură mutre acre, dar nici să ne gonească nu-i lăsa inima. Barba Ianacos căzu pe gînduri.

— Fie ce-o fi ! spuse el în cele din urmă. În timpuri de prigoană sîntem cu toţii o familie. Dumneata pleacă cu bine, că-l trec eu dincolo pe Haralambis...

Comandantul detaşamentului turbă de furie din cauza eşecului operaţiunii sale şi de aceea, drept represalii, prinse trei nevinovaţi, sub motiv că ei i-ar fi aprovizionat pe dezertori. Unul era Panaiotoglu, cămătarul, al doilea, bunul meu prieten, Hristodulos Golis, şi al treilea, fratele meu mai mic, Ghiorghis, băiat de şaptesprezece ani. Fură duşi la închisoarea din Smirna, unde rămaseră sub arest două luni de zile şi unde pătimiră ca vai de ei, dar la proces fură achitaţi. Se mai găseau suflete mărinimoase, care doreau liniştea ţării.

Grupurile armate nu mai putură rezista în munţi, şi atunci începu jocul tragic, fără oprire, de-a v-aţi ascunselea cu moartea.

VI

În ianuarie 1915 contingentul meu fu chemat sub arme. Mă prezentai la Cuşadasi [1] împreună cu vreo şaptezeci de consăteni ai mei. Furăm înmatriculaţi şi trimişi la casele noastre, să ne pregătim rufele ; peste două-trei zile urma să plecăm la Ankara, în batalioanele de muncă.

Cînd auziră ce soartă îi aşteaptă, cei mai mulţi fugiră şi se ascunseră. Eu fui de aceeaşi părere cu prietenul meu, Kostas Panagoglu, care insista să intrăm în batalioanele de muncă din Ankara. Kostas se certase cu tatăl său pentru avere şi de aceea voia să plece, sperînd că astfel va înmuia inima bătrînului şi acesta îşi va schimba hotărîrea. De ce-am făcut prostia şi l-am urmat ?

[1] Numele turcesc al noului Efes.

Cînd cauţi justificări, găseşti întotdeauna ceva. Pe-atunci făceam următoarea socoteală : Ai de ales între două rele — să te ascunzi, şi ştii ce fel de trai e acela, pentru că ai trecut prin el, sau să pleci în necunoscut, adică în batalioanele de muncă. Se spunea că sînt îngrozitoare, dar cum poţi să apreciezi ceva, cînd nu ştii despre ce e vorba ? Tot ce auzisem despre aceste unităţi nu mă înspăimînta. Mă înspăimînta însă ceea ce văzusem cu ochii mei ! Fiecare bătaie în poartă, care răpeşte ani din viaţa părintelui tău. Să fii urmărit fără încetare şi să n-ai un locşor unde să-ţi odihneşti oasele. Să trăieşti ca un şobolan ascuns în poduri, în canaluri, nemişcat, îngropat de viu. De o mie de ori mai bine în Amelie Tabîrî. Acolo te vei bate cu moartea, dar vei lupta corp la corp, voiniceşte, în picioare, în cîmp deschis. Aşa judecam pe-atunci, şi-am plecat.

Am pornit în luna februarie a anului 1915. Nimeni dintre ai casei n-avea timp să mă petreacă. Numai Ghiorghis zăbovi puţin, în timp ce-şi lua rămas-bun de la mine ; îşi amintise pesemne că în curînd îi vine şi lui rîndul. Mă întrebă :

— Ţi-e teamă ?

— Nu ştiu, îi răspunsei. Ceea ce ştiu e că nu voi spune morţii : „Poftim, ia-mă !" Voi lupta să trăiesc !

— Mie o să-mi lipseşti tare mult, spuse el, încălecă apoi grăbit pe catîr, îi dădu un picior şi plecă tulburat.

Călătoria de la Smirna la Ankara dură cinci zile şi cinci nopţi. Trenurile mergeau încet, deoarece funcţionau cu lemne. Tot cărbunele turcesc era înghiţit de nevoile Germaniei. Eram închişi în vagoane de transportat cai. O singură dată pe zi ni se dădea drumul pentru nevoile trupeşti. Din patru sute optzeci de bărbaţi, cîţi număra lotul nostru, numai trei sute zece ajunseră la destinaţie. Restul fugiră în cursul călătoriei. Santinelele, în număr de zece, se prefăceau că nu văd nimic, ca să capete bacşişuri şi să poată jefui bagajele rămase. Pentru aceşti amărîţi, boccelele doldora ale celor o sută şaptezeci de greci, în care dragostea de mamă şi generozitatea deznădejdii îngrămădise tot ce avea gospo-

dăria mai bun ca haine şi alimente, constituiau comori picate din cer.

Cîţi din cei fugiţi vor reuşi să ajungă teferi la casele lor ! Munţii erau neprimitori, acoperiţi cu o zăpadă înaltă de cîţiva coţi, plini de miile de dezertori turci. Şoselele erau controlate pretutindeni de patrule. Trebuia să dispui de bani mulţi, ca să dai bacşişuri, să ai mult noroc şi minte ageră, ca să scapi de cursele întinse. Mii de greci şi-au găsit astfel moartea, şi au fost cei norocoşi, pentru că cei prinşi de vii erau predaţi autorităţilor şi era vai de ei. Mai bine piereai pe drum răpus de cuţit sau de glonte, decît să ajungi viu la regimentul tău.

Am fost repartizat în batalionul doi Amelie Tabîrî, în satul Kilislar, situat la optzeci de kilometri depărtare de Ankara. Douăsprezece batalioane munceau la şosele şi la o linie de cale ferată, începută de o societate franceză înainte de război.

Îndată ce fui predat batalionului, văzui cum sînt aduşi patru dezertori. Fură siliţi să îngenunche, iar pe noi ne aşezară roată în jurul lor. Maiorul, care urma să ne aibă în subordine, ţinu un logos plin de înjurături şi ameninţări, după care luă o vînă de bou şi se aruncă asupra soldaţilor legaţi. Auzeai gemetele, şuierătura vînei de bou şi gîfîitul maiorului. Cînd acesta obosea, vîna de bou trecea în mîna jandarmilor. Carnea oamenilor plesnea şi din ea ţîşnea sînge negru, mort. După aceea, soldaţii fură ridicaţi în picioare şi li se trecură după gît nişte verigi groase de fier, nituite la capete, aşa-zisele „colane", care cîntăreau aproape trei ocale[1] fiecare. Verigile nu puteau fi scoase. Oamenii mîncau, săpau, spărgeau pietre şi se culcau cu ele de gît ; deveniseră parte din trupurile lor.

Cîte nu sînt în stare să născocească oamenii ca să-i umilească pe semenii lor ! Ostaşilor le cădeau izmenele în timpul caznelor şi părţile ruşinoase ieşeau la vedere, sîngele li se amesteca cu balele, cu mucii, cu excremen-

[1] *Oca* — unitate de măsură pentru greutăţi, care variază, după regiuni, între 1260 şi 1291 grame.

tele şi cu lacrimile. Strădania turcilor era să facă de ocară oameni serioşi şi cu bun-simţ.

Cînd festivitatea... primirii noastre luă sfîrşit, furăm închişi în cazărmi. Pe drum numărai vreo două sute de ostaşi cu asemenea fiare la gît. Cum de le sufereau, bieţii creştini ! Într-adevăr, omul e foarte tare !

În aceeaşi seară, întîlnii în companie alţi şase consăteni de-ai mei, care îmi spuseră cu lacrimi în ochi :

— De ce-aţi venit în iadul ăsta ? E o nebunie ! Mai bine vă zburaţi creierii. Aci o să murim cu toţii de foame.

Încercai să mă arăt curajos, dar cînd mă culcai şi închisei ochii, în faţa ochilor nu vedeam decît vîne de bou şi verigi de fier. Lîngă mine, un om de vîrstă mijlocie îi şoptea unui alt ostaş :

— Cînd te împuşcă sau te spînzură e cu totul altceva : dintr-un om neînsemnat devii dintr-o dată cineva. Dar ce se petrece aci e o suferinţă de neîndurat !

Celălalt îi răspunse :

— Într-o bună zi o şterg. De mi-ar pune o mie de fiare : nu mai rezist !

*

Am muncit o lună de zile la linia de cale ferată. Într-o zi, maiorul întrebă :

— Care din voi ştie să facă cărbuni din lemne ?

Într-o clipită am ieşit din rînd, am salutat milităreşte şi am spus :

— Eu, efendi, mă pricep bine la arderea cărbunelui.

— *Kiopek oglu* (fiu de căţea), îmi spuse, te ard de viu dacă mă minţi !

— Dacă nu vă aduc trei sute de ocale de cărbune după zece zile, faceţi din mine ce voiţi, numai să-mi aleg eu ajutoarele.

Nu încinsesem în viaţa mea un cuptor. Cînd eram mic, văzusem însă pe-un cărbunar turc cum face cărbuni în munţii noştri. Dar dacă în clipa aceea turcul ar fi întrebat : „Cine e în stare să fabrice stele ?“, i-aş fi răspuns la fel.

Luai cu mine zece ostaşi şi pornirăm în munţi. Prietenul meu Kostas Panagoglu refuză să vină cu mine, zicînd că acolo sus sînt dezertori turci, care ne vor face sigur de petrecanie. Dintre consăteni m-a urmat numai Hristos Golis. Luarăm cu noi alimente pe zece zile. A zecea zi am încărcat opt măgari cu cărbune şi am pornit spre batalion. Am aşteptat pînă a venit maiorul şi i-am predat cărbunele.

— Nimeni n-ar fi putut să facă cărbuni mai buni ca ăştia în timp de iarnă, lemnele sînt ude...

Maiorul, care nu mai văzuse de luni de zile cărbuni, fu încîntat şi dădu ordin ostaşului însărcinat cu aprovizionarea să ne „acorde" raţii duble de hrană rece pentru alte zece zile.

Nu era lucru uşor ca unsprezece greci izolaţi şi neînarmaţi să trăiască în nişte munţi sălbatici, în tovărăşia vijeliilor, lupilor şi şacalilor, cu teama că oricînd se puteau ivi dezertori turci care să-i măcelărească. Dar cînd ne aminteam de biciul maiorului şi de „colane", viaţa în munţii aceştia neumblaţi ni se părea cît se poate de frumoasă.

Ne-am ridicat cortul într-un loc ferit de vînturi şi vijelii şi am zidit un cuptor straşnic. În fiecare săptămînă, cînd unul, cînd altul cobora la batalion şi preda cărbunii, lua hrana şi se înapoia în tabără. Cît pe-aci să credem că ne-am născut cărbunari şi că vom muri cărbunari...

Pe la începutul lui aprilie, prietenul meu Hristos Golis coborî la batalion. La întoarcere îmi spuse :

— Veşti proaste, Manolis ! După cîte îmi dau seama, nu mai rămîne nici unul în viaţă la batalion. A izbucnit o molimă şi oamenii mor cu sutele. Altora le-au putrezit degetele de la mîini şi de la picioare, care se deslipesc ca nişte lipitori sătule. Să dea Dumnezeu să nu fie adevărat, dar, aşa cum merg lucrurile, peste puţin o să fie seceraţi cu toţii...

Nu trecu mult şi consăteanul meu Hristos Golis căzu grav bolnav. Avea temperatură mare şi îl scuturau fiori reci.

— A dracului treabă, nu mă simt de loc bine, spuse el. M-au lăsat puterile de tot...

Am lăsat lucrul şi m-am aşezat lîngă el. Oricît l-am învelit, oricît am încins focul, tremura şi gemea într-una. Începu să mă roadă îngrijorarea. Ce-o fi păţit? Nu cumva s-o fi molipsit de boala aceea necunoscută? Toată noaptea Golis a avut temperatură, s-a zvîrcolit şi a aiurat. A doua zi, şi eu şi alţi doi începurăm să ne simţim sleiţi de puteri.

Le spusei tovarăşilor mei să ne strîngem lucrurile şi să coborîm la batalion. Ce m-a determinat să iau o asemenea hotărîre? Poate faptul că nu bănuiam ce ne aşteaptă acolo jos? Mi-am adus aminte de-un film pe care-l văzusem la Smirna şi care mă impresionase mult: cînd simt că li se apropie sfîrşitul, elefanţii pleacă şi se duc într-o văgăună, unde alţi elefanţi au murit înaintea lor.

*

Batalionul nostru era cazat în construcţiile cele mai neomenoase care au fost vreodată clădite de om pentru om. Fiecare clădire avea o lungime de peste şaptezeci de metri şi o lăţime de şase metri. Pereţii construiţi din piatră netencuită aveau o grosime de optzeci de centimetri. Ferestre nu existau de loc. Din loc în loc, se aflau nişte portiţe de lemn, prin care abia se putea strecura un corp omenesc, dar care erau ferecate cu drugi de fier. Acoperişul era făcut din crengi verzi şi pămînt, aşezate pe trunchiuri de plopi.

Cînd veni luna lui april, respiraţia celor trei mii de bolnavi încălzi în aşa măsură aerul încît plopii începură să înmugurească şi să dea vlăstare tinere şi anemice! Cioturile voiau să trăiască, ca şi noi oamenii... Pe toată lungimea acestui mormînt, la dreapta şi la stînga, pămîntul era ridicat cu jumătate metru. Pe această platformă, fiecare ostaş îşi avea culcuşul său de paie şi saci. Cînd intrai în încăpere, îţi venea să verşi. Cei grav bolnavi îşi făceau nevoile şi vărsau înăuntru. Aerul acesta fetid se amesteca cu acreala sudorii, cu mirosul

greu al omului bolnav şi cu mucegaiul crengilor putrezite de pe acoperiş. Milioane de păduchi mişunau pe haine, în păr, pe gene, în urechi şi pe tot corpul, se cuibăreau în piele şi ne sugeau tot sîngele, toată vlaga. În întuneric, gemetele, vorbele celor care aiurau, horcăielile te înnebuneau. Cei ce nu ne pierdusem încă cu totul minţile ne rugam lui Dumnezeu să pună capăt chinurilor noastre cu un ceas mai devreme.

Turcii se înspăimîntară şi ei ; blestemata boală necunoscută, care nu era alta decît tifosul exantematic, se întinsese şi în satele lor. Furăm lăsaţi în voia soartei. Veneau doar cioclii, să ne sape groapa. Hrana era adusă şi lăsată la o sută de metri depărtare. Cei ce mai aveam puteri, ne tîram pe burtă prin murdării şi excremente, împingeam uşa cu cotul şi ieşeam la lumină. Ne cuprindea ameţeala pînă să ne obişnuim cu ea. Cînd vedeam cazanele aburind, holbam ochii. Mîncarea devenise un fel de amintire a vieţii. Cine mai avea curaj, continua să se tîrască pe zăpadă, ajungea la cazan, îşi cufunda gamela, ducea zeama neagră la gură şi imediat vărsa.

— Mama voastră de criminali !

Într-o zi, cînd nu aveam temperatură, am ieşit afară, am făcut vreo sută de paşi şi am intrat în baraca vecină, să văd cum se prezintă situaţia. N-o să uit niciodată ce mi-au văzut ochii ! Majoritatea trăgeau să moară, iar unii se răciseră de mult. Zăcînd alături de două cadavre, l-am văzut şi pe prietenul meu Kostas Panagoglu. Îl podidise sîngele pe gură şi pe nări, iar pe dîrele uscate, pe barbă, pe gît şi pe piept, mişuna o droaie de păduchi.

Am adus apă şi l-am curăţat, apoi l-am mîngîiat pe frunte. A deschis ochii şi m-a privit. Buzele îi tremurau.

— Mor, Manolis !...

N-am mai putut să mă stăpînesc. L-am îmbrăţişat şi m-a podidit plînsul. Nu ştiu cîtă vreme am stat aşa unul lîngă altul. E mai bine să nu-ţi aminteşti de asemenea clipe. Am simţit că nu mă mai ţin picioarele şi sînt pe punctul de-a mă prăbuşi. Trebuia să mă întorc. Aveam din nou temperatură şi nu mai puteam rezista.

— Curaj, Kostandi ! îi spusei. Am să mai viu.

Îmi aruncă o privire deznădăjduită, dar nu spuse nimic. Ridică mîna şi schiţă un vag salut. Cînd am intrat din nou în baraca mea, întunericul mi s-a părut şi mai des. Gemetele şi aiurelile mă cutremurară. Am întins braţele şi, ca un orb, am început să strig numele prietenului meu Golis, ca să-mi regăsesc locul. După aceea m-am culcat, m-am acoperit cu saci şi am plîns. Vai, Axioti, unde e tînărul plin de curaj, care lupta cu toate vitregiile soartei şi găsea întotdeauna o ieşire ? Cum o să te descurci acum ?

O mînă îmi strînse nervos braţul şi-l văzui pe prietenul meu Hristos şezînd în capul oaselor şi strigînd :

— Ce stai, Manolis ? Nu vezi că derbedeii s-au năpustit să ne fure smochinele şi nucile ? Goneşte-i ! Fugi după ei ! Ce mai aştepţi ?

Se înviorase. Ai fi zis că s-a vindecat şi-o să se ridice să umble, dar se prăbuşi dintr-o dată pe culcuşul lui. Avea febră mare. Udai o batistă şi i-o pusei pe cap. Încercai să-l liniştesc :

— Dormi, Hristo ! Nu te speria, sînt lîngă tine...

M-am tîrît şi m-am apropiat de el, ca să se simtă mai în siguranţă. Şi-a pus picioarele înţepenite peste mine, trupul i s-a întins de cîteva ori şi a murit. Voiam să cer ajutor, deschideam gura, o închideam şi o redeschideam, dar nu puteam articula nici un sunet. Făceam eforturi să mă ridic, dar nu mai eram stăpîn pe trupul meu. Simţeam cum mă cufund într-un abis. După aceea am căzut într-un somn greu, de parcă aş fi luat un narcotic.

În vis îmi apărură doi bătrînei, care se ţineau de mînă şi se apropiau păşind pe vîrfuri. La început nu i-am desluşit, păşeau ca într-un nor. După aceea, însă, i-am recunoscut ; erau mama şi tatăl lui Hristos Golis.

— St ! îmi făcură ei cu degetul la gură. Nu vorbi, să nu-l trezeşti pe copilaşul nostru !

Mă trezii buimăcit şi mă aşezai în capul oaselor. Îmi amintii că Hristos murise. Începui să-mi frec genunchii şi mă legănam din trup ca o bocitoare. O linie luminoasă, intrată pieziş printr-o crăpătură a uşii, arăta că soarele răsărise de mult. Priveam firicelele de praf ce se învîr-

teau ca niște baloane microscopice în dîra luminoasă. Golis a murit ! A murit ! Îl priveam într-una și continuam să mă clatin. Nu știu cum îmi veni în minte kira Stiliani, care spăla și îmbrăca morții în sat la noi. Nepricopsitul de bărbatu-său îi turna în fiecare an cîte-un copil și nu mai prididea, biata femeie, să-i sature cu pîine. Cînd mureau pruncii mamei mele și ea venea să-i gătească, îi privea cu invidie în sicriașul lor și spunea :

— Ce frumos prunc mort ! Măcar de-ar fi fost copilașul meu !

Cadavrul prietenului meu era înfiorător la vedere și mă rugam să-mi vină și mie rîndul să mor, ca să scap de toate suferințele. Am întins mîna și am atins capul, ochii, gura lui Hristos. Poate mi se păruse ? Poate mai trăia ? Poate că eu aiuram și vedeam în jurul meu numai morți ? Dar Hristos nu mai trăia, murise aseară. Parcă avusese o presimțire, căci îmi spusese : „Măi, Manolis, ia mai spune și tu ceva să ne înveselim..." Și eu nu găsisem altceva să-i spun decît asta : „Îți amintești de Elvira, cîntăreața egipteană, pe care am întîlnit-o la Smirna? Ce voce caldă avea, nu-i așa? Dacă ar fi cîntat acum aici, ce zici, ne-ar fi readus la viață ? Nu zici nimic, dar lasă, știu eu ce flăcări zac în tine ! Păstrează-ți focul, o să ai nevoie de el. Acum spune după mine : «Voi trăi ! N-o să mă răpuneți, nemernicilor ! Voi trăi !»"

Hristos ținea ochii închiși, dar zîmbea. Eram sigur că zîmbea, deoarece întinsese brațul și mă bătuse de cîteva ori pe mînă, parcă mi-ar fi zis : „Mai spune ceva, mai spune ceva !" Dîndu-mi seama că-i alin suferința, am continuat să vorbesc. De ce să mint ? Eram și eu doritor de puțin curaj.

— Prin urmare, cînd ne vom întoarce în sat, Hristachi, te voi ajuta să-ți termini casa. O să-ți aduc sămînță din toate florile parfumate ale grădinii noastre, să-ți faci și tu o grădiniță frumoasă. Femeilor le plac florile. Ești primul născut, măi, Golis, și părintele tău e om cu stare. E un om darnic, nu-i zgîrcit de loc. O să-ți facă o nuntă ca-n povești. Cosmas pristavul va ieși pe uliți să vestească nunta. Vor veni și zînele lacurilor noastre... Va veni și Iancos, tîmplarul, să ne dea o mînă de ajutor,

ca să meşterim mese pentru o sută de persoane. Numai din lemn de plop să nu fie. Uite-le, blestematele, cum stau la rînd ca nişte sicrie, chiar dacă au dat lăstare tinere! Nucii din livada noastră de pe deal au lemn bun pentru paturi. Din lemnul ăsta să-ţi faci patul de nuntă şi leagănele copilaşilor. Maică-mea a născut şaptesprezece copii; din pricina asta a îmbătrînit şi s-a zbîrcit de timpuriu. Noi o să avem grijă de nevestele noastre ca de lumina ochilor. Şi pe copilaşii noştri o să-i mîngîiem. Cum o să-i mai mîngîiem! Ia gîndeşte-te puţin, cum va fi cînd îi vom trimite la şcoală! „M, a, m, a, mama..." Vom cutreiera magazinele din Smirna şi le vom cumpăra ghiozdane şi tăbliţe. În fiecare an, de Anul Nou, le vom cumpăra jucării cu arc. Am văzut odată la magazinul lui Solaris un trenuleţ. Ce frumos era, măiculiţă! Apăsai pe-un buton şi alerga pe şine. N-ai grijă, că mîine-poimîine şi pe meleagurile astea nenorocite vor alerga trenurile pe şinele pe care le-am construit noi. Oamenii care vor călători cu ele nu se vor gîndi niciodată că le-am construit noi, grecii, şi că ne-am lăsat aci oasele pentru ele.

Obosisem... Poate era şi emoţia care mă istovise. Golis stătea cu ochii larg deschişi: încerca să vadă aievea ceea ce-i povestisem. După aceea l-am auzit şoptind cu voce stinsă, plină de jale:

— Numai de-aş trăi! De-aş trăi!

Nu mai puteam sta înăuntru. M-am sculat şi, cu trupul încovoiat, rezemîndu-mă de pereţi, am reuşit să ajung afară. Credeam că răcoarea şi lumina îmi vor da viaţă, dar cînd dădui de soare — care-mi păru indiferent şi rece — mă simţii şi mai rău. Apărea şi pierea numai ca în calendare să fie trecute zilele şi lunile, care pentru noi erau ca inelele nituite de la gîturile dezertorilor. Simţeam nevoie de tovărăşia cuiva, de puţină mîngîiere, ca cineva să-mi vorbească, iar eu să-i răspund, să mă încredinţez că nu mi-am pierdut minţile. Mă îndreptai spre baraca lui Kostas. Cel puţin să se fi făcut el mai bine. Dar dacă a murit? Ce-i de mirare? Cîţi nu închid ochii în fiecare noapte şi nu-i mai deschid niciodată!

L-am găsit pe Kostas cu ochii larg deschişi. Nişte ochi sticloşi, înfricoşători, mînioşi ! N-am mai văzut niciodată un mort cu asemenea ochi ce te înspăimîntau ! Ai fi zis că moartea l-a surprins tocmai în momentul cînd da cu tifla în duşman şi-l scuipa în faţă ! Mă grăbii să-i închid ochii şi gura, nu cumva să se ducă aşa pe lumea cealaltă şi să sperie morţii. Nervii slăbiţi mi se încordară de ura ce-mi răscolea sufletul, o ură nestăpînită, ce deveni forţă şi-mi dădu puteri. Ieşii afară alergînd. Îmi simţeam mîinile puternice, gata să sugrume toată armata turcească. Voiam să plec, să plec în neştire, să alerg fără să mă opresc şi să străbat munţi şi ponoare, văi şi coline, să mă cufund în apa rîurilor şi să sufle un vînt puternic şi sălbatic, care să-mi biciuiască obrazul, să-mi răcorească sufletul.

*

La începutul lunii sosi un medic primar turc, pe nume Şucri efendi. Dacă mai trăieşte şi astăzi îi urez numai bine. A venit ca un sfînt al creştinătăţii şi ne-a salvat viaţa. Uniforma şi războiul nu reuşiseră să izgonească omenia din acel suflet generos. Tare se mînie cînd văzu în ce hal ne aflam. Porunci îndată ca cei grav bolnavi să fie transportaţi la spital. Ordonă să se deschidă ferestre în pereţi. Puse să se dea foc paielor şi sacilor plini de păduchi, să se dezinfecteze şi să se văruiască barăcile. Fu adusă otravă şi cuverturi. Baia şi îndepărtarea părului deveniră obligatorii. Ne dădu medicamente, lapte şi în genere ne alimentă mai bine. Celor ce făcuseră forme mai uşoare ale bolii, ca mine, le dădu concedii de convalescenţă de patru luni. Ce poate face omenia ! Din trei mii cîţi eram la început, abia de-am scăpat şapte sute, şi asta datorită inimii generoase a lui Şucri efendi.

Mă luă pe lîngă el să scriu învoirile bolnavilor. Cînd veni rîndul să semneze hîrtia mea, mă cuprinse emoţia.

— Nu voi uita niciodată binele ce ni l-aţi făcut, îi spusei solemn.

— Nu l-am făcut pentru tine şi nici pentru ai tăi, răspunse el. L-am făcut pentru patria mea. Ce fel de

naţiune vom deveni, dacă-i vom învăţa pe cetăţenii şi soldaţii noştri să se poarte ca nişte fiare ?

— Războiul abate oamenii de la calea lui Dumnezeu, şoptii eu cu frică, deoarece nu ştiam cum o să primească vorbele mele.

Mă privi prin lentilele ochelarilor cu ochii săi de-un albastru ca cerul.

— Vîrsta fragedă şi suferinţele prin care ai trecut, spuse el, nu te împiedică să priveşti viaţa aşa cum trebuie. Războiul deschide prăpastii în suflete şi în sînul naţiunilor. Voi, grecii, aveaţi în mitologia voastră o Circe, care cînd atingea oamenii îi prefăcea în porci. Războiul e un fel de Circe. Şi acum du-te la maică-ta să te hrănească bine şi să-ţi revii...

Aveam impresia că mi-am regăsit sufletul. Picioarele mi se întăriră şi acum păşeam drept. Inima mi se umplu de speranţă. Cînd trenul se puse în mişcare, însă, mă năpădiră amintirile dureroase. Lăsam în urmă atîţia compatrioţi morţi şi, printre ei, pe cei mai buni prieteni ai mei. Ce-o să le spun mamelor lor, cînd mă vor privi, cu sufletul la gură ? Aveam oare dreptul să le ascund adevărul ?

VII

Nici n-am băgat de seamă cînd au trecut cele patru luni ale concediului meu de convalescenţă ! Bucuria e întotdeauna de scurtă durată : nici n-apuci s-o guşti, şi se pierde ca fumul. Prima lună mi-o petrecui zăcînd în pat. Mă ridicam să mai trebăluiesc cîte ceva, dar mă culcam imediat. Maică-mea mă privea îngrijorată şi spunea :

— Cînd o să te faci bine, băiatul mamei ? Cînd o să-ţi revii ?

O urmăream cu ochii cum se învîrtea prin casă şi făcea toată treaba fără zgomot. Te mirai cum în pieptul acela uscat, numai piele şi oase, încăpea o inimă atît de

largă. Se topise ca o lumînare. Cînd pleca cu sora mea la cîmp, rămîneam singur. Atunci obişnuiam să-mi plimb privirea pe lucrurile din casă, pe cusături, pe ghivecele cu flori, care erau mîndria mamei. În mijlocul unui perete se afla portretul tatei, cu ochi aspri şi vioi, cu mustaţa răsucită şi buza de jos puţin lăsată, ceea ce făcea parcă şi mai severă bărbia pătrată cu gropiţă la mijloc. Lîngă el, maică-mea, slabă şi blajină. O adăugase fotograful după moartea tatei, deoarece el nu se pozase niciodată împreună cu mama. Într-un colţ al odăii atîrna iconostasul de nuc, cu cununi de flori, frunze de dafin şi busuioc uscat, cădelniţa de bronz şi vreo două ofrande de argint, pentru boala tatei şi plecarea lui Mihalis în Grecia. Cîte amintiri nu erau legate de aceste obiecte neînsemnate!

Îndată ce mă putui ţine pe picioare, mă apucai de treabă. Ţăranul nu ştie să stea cu mîinile în sîn. Toţi fraţii mei erau sub arme, iar truda noastră de ani de zile se ducea de rîpă. Ce puteau face femeile singure? Pomii cu crăcile netunse şi neudaţi dădeau rod puţin, şi pe acesta îl mîncau, înainte de-a se coace, copiii şi păsările. Moş Stelianos plugarul, căruia i se spunea „Sfîntul", mîncase împreună cu familia sa grîul de sămînţă pe care i-l dăduse mama. Ogoarele noastre erau pline de urzici şi de buruieni. Dezertorii turci nu dădeau pace nici unui ţăran. Omorau pe oricine le ieşea în cale, ca să pună mîna pe hrană, îmbrăcăminte, inele sau dinţi de aur. Înainte să plece de acasă, gospodarii se închinau şi se rugau lui Dumnezeu şi la toţi sfinţii, ca seara să se întoarcă teferi.

Aşa s-a întîmplat într-o zi şi cu Andonis Matzaris, vecinul nostru. L-am văzut pe fereastră luîndu-şi rămas-bun de la nevastă, iar pe ea străduindu-se să-l reţină.

— Nu te duce azi la grădină, Andonis! Pentru numele lui Dumnezeu, nu te duce!

— Ce-s copilăriile astea, femeie? Trebuie să mai tai crăcile veştede, altminteri cad smochinele şi pierdem recolta.

— De-o mie de ori mai bine să se piardă recolta decît să te pierd pe tine! Las' să treacă ceasul rău! Vinde salba de galbeni pe care mi-ai dăruit-o.

— Eleni, draga mea, ce pot face galbenii ? Vremurile astea rele de acum cine ştie cît or să mai ţină, iar noi nu sîntem nici rentieri, nici bani puşi deoparte n-avem. Cu ce-o să ne hrănim copiii ?

Mantzaris avea convingerea că nici un turc pe lume n-o să-i facă vreun rău, deoarece în casa lui mulţi se ospătaseră şi găsiseră loc de dormit. Tocmai atunci trecea şi prietenul său Nicolas Aidinlis şi plecară amîndoi. Înainte de-a coti uliţa, îi strigă vesel neveste-si :

— Nu te mai necăji, femeie ! Mă întorc diseară şi-ţi aduc şi levănţică pentru haine.

Seara oamenii l-au adus pe Andonis Mantzaris înjungheat ca un viţel. Se spune că turcii i-au făcut deosebita cinste de a lăsa ca leşul să-i fie adus acasă şi apoi îngropat în cimitir. Aidinlis, în schimb, fusese ars de viu şi cenuşa lui risipită pe cîmp.

Asta era viaţa în satele noastre, dar mie, care cunoscusem batalioanele de muncă, mi se părea destul de liniştită.

Căutam o cale să-mi prelungesc concediul. Preferam soarta lui Mantzaris, decît să mă reîntorc la batalion. Un prieten al familiei mă linişti. Spuse că are relaţii cu un medic grec, prin mîinile căruia treceau toate învoirile armatei, şi că va vorbi cu el să-mi dea o prelungire.

— Te asigur, spuse el, că vei mai obţine trei luni concediu. Doctorul mi-a făcut întotdeauna hatîrul...

I-am dat crezare şi m-am prezentat doctorului. Pusesem deoparte şi zece lire de aur, deoarece auzisem că primeşte cadouri, dar se dovedi că nu cunosc de fel mecanismul bacşişului. Tariful minim era treizeci de lire, sumă ce trebuia înmînată unei terţe persoane, omul de încredere al medicului, care dădea o parte din ea unui colonel turc. Aceste amănunte le aflai numai după ce căzui în cursă.

Concediul mi se terminase de cîteva zile, iar medicul nici nu voia să audă de intervenţia amicului nostru comun. Starea într-adevăr rea a sănătăţii mele nu-l mişcase de loc. Astfel, după o examinare formală, mă predă poliţiei şi mă trezii din nou la arest. În zadar

ceream îngăduinţa să mă duc acasă, ca să-mi iau lucrurile şi rămas-bun de la maică-mea.

— O să dai bir cu fugiţii, îmi spuse plutonierul. Am mai păţit-o noi şi ne-am învăţat minte.

Încăperea închisorii în care mă aflam era numai pentru zece persoane, dar eram îngrămădiţi acolo claie peste grămadă vreo şaizeci de oameni, majoritatea dezertori. Mai erau şi alţii ca mine, cărora le expirase concediul şi urmau să fie duşi sub escortă la batalion. Nici un ostaş, fie el turc, grec, armean sau evreu, nu se întorcea de bunăvoie la unitate. Turcia încetase de-a mai fi un stat.

Carieriştii, afaceriştii, hoţii şi speculanţii se aflau la cîrma ţării.

*

La 14 septembrie 1916 am plecat din nou spre Ankara. Batalionul meu, ikingi Amelie Tabîrî [1], se afla în satul Iavsan, lîngă Fluviul Roşu. De data aceasta festivitatea de primire era deosebită. Ridicaseră trei spînzurători, de care atîrnau trei tineri, cu cîte-o tabelă pe piept, pe care scria : „Sînt dezertor !"

Soldaţii îi priveau pe spînzuraţi şi faţa lor nu exprima nimic. Spînzurătorile, „colanele" de la gît, schingiuirile, nimic nu mai putea pune frîu dezertărilor. Era un mod de a declara război războiului. Oamenii nu mai voiau să facă parte din turma dusă spre pieire ; voiau să fie stăpîni pe soarta lor.

Cu toate acestea, oarecare rînduială în cazărmile noastre se făcuse. Corturile erau suportabile. În fiecare vineri se făcea curăţenie generală, păduchii erau stîrpiţi, iar bolnavii erau trimişi la spital. Foamea devenise însă călăul cel mai crud. Santinelele turceşti ne luau tot ce aveam la noi : haine, alimente, bani. Ne jefuiau pachetele trimise de părinţi. Munceam cincisprezece ore pe zi : spărgeam pietre, săpam tuneluri, construiam drumuri. Tot timpul eram lihniţi de foame. Aşteptam înnebuniţi ceasul cînd ni se distribuia pîinea.

[1] Batalionul doi de muncă (în limba turcă).

Muşcam dumicaţi mari din ea şi îi înghiţeam aproape nemestecaţi. Zi şi noapte nu ne gîndeam decît la clipa asta.

Devenisem supărăcioşi la culme. Ne sărea ţandăra şi ne luam la ceartă pentru nimica toată : pentru o piatră care servea drept căpătîi, pentru un sac pe care mişunau păduchii, pentru o bucăţică de pîine, pentru cine să meargă primul să-şi facă nevoile... Făceam gesturi obscene fără să fim obsceni şi eram lacomi fără să avem pe ce ! Ne supăram pe hainele noastre, pe însăşi inima noastră.

Jandarmii făceau afaceri. Ne jupuiau pentru o bucată de pîine, pentru un pumn de stafide. N-aveam voie să mergem singuri prin sate, să ne cumpărăm de-ale mîncării. Mulţi nu rezistau foamei şi-şi dădeau pentru o bucată de pîine hainele şi încălţămintea de pe ei. După aceea, goi şi desculţi, se îmbolnăveau de pneumonie sau de alte boli şi mureau. Aveam şi eu o pereche de pantofi noi — avusesem întotdeauna o slăbiciune pentru încălţăminte bună, poate pentru că în copilărie umblasem tot timpul desculţ. Soldaţii care ne păzeau se străduiau în fel şi chip să mă convingă să fac schimb cu ei pe alimente şi am trecut prin multe clipe cînd aş fi fost gata să-mi vînd şi sufletul diavolului, pentru a putea pune în gură ceva care să amintească de mîncare.

Într-o zi, bucătarul veni în faţa mea cu o frigăruie bine piperată şi presărată cu ceapă tăiată mărunt, aşezată în chip de sfidare pe-o lipie groasă. Carnea fragedă era bine rumenită. Am simţit că-mi vine ameţeală, iar gura mi se umple de apă. Mă întorsei spre el şi-l privii aproape sfîrşit. Întinsei mîna spre frigăruie, dar rîsul lui idiot mă opri.

— Stai ! îmi spuse el. Scoate mai întîi pantofii !

— Pantofii mei ?

— Da, pantofii ! Ce, pe degeaba ? Îţi dau, îmi dai...

M-am ridicat înfuriat şi am plecat înjurînd, ca să nu-l lovesc. Toată ziua m-a chinuit o durere la stomac. Dacă n-aş fi fost mîndru, aş fi plîns.

Oamenii cei mai voinici din batalionul nostru au fost selecţionaţi şi trimişi să muncească la săparea unui tunel. Printre ei mă aflam şi eu. Am fost duşi pe un munte înalt, situat între satele Assi Iosgati şi Iavsan. Trebuia să săpăm un tunel lung de nouă sute şi mai bine de metri. O echipă se apucă de treabă la un capăt al muntelui, iar altă echipă la celălalt capăt. Sclavii din antichitate erau nişte domni pe lîngă noi. Munceam optsprezece ore din douăzeci şi patru ! Sfredeleam stînca cu nişte răngi scurte, greu de mînuit. Nu aveam dinamită, ci numai praf de puşcă negru. Eram împărţiţi pe grupe de doi oameni şi fiecare grup trebuia să arunce în aer o anumită porţiune de stîncă, altfel ieşea cu bătaie ! La început scoteam pietrele cu nişte cărucioare, mai tîrziu ni se aduseră vagonete şi munca ni se mai uşură puţin.

Spartul pietrei necesita forţă fizică, iar noi eram lihniţi de foame, istoviţi de lipsuri şi de boli. Cei mai mulţi scuipau sînge şi dădeau ortul popii. Erau însă şi unii care rezistau tuturor vitregiilor. Printre aceştia se număra şi Mitzos, fiul uni marinar şi al unei cîntăreţe din Cordelio. „Sînt muzicant din născare, spunea el despre sine. Cînd maică-mea era în durerile facerii şi a sosit clipa să ies pe punte, i-am spus moaşei : «Scoate mai întîi scripca, şi apoi săr şi eu afară, să văd ce soi e lumea asta a voastră...»"

În fiecare zi la amiază, îndată ce santinelele plecau la masă, oamenii se adunau în jurul lui Mitzos, aşteptînd să-i dezmorţească puţin.

— Hei, voi, ne spunea el, ia veniţi încoa' să mai facem cîte-o glumă ! Rîsul o să ne dea viaţă, zău aşa, pe crucea mea ! Rîsul e ceva ce te-ntăreşte, ca şi hrana, de pildă, uite-aşa : nişte ouă jumări sau o bucăţică de ficat în sînge !

Oamenii rîdeau cu poftă.

— Hai, smirniotacule, îl rugau ei, fă-ţi pomană cu noi ! Povesteşte-ne de Mariţa cea fîşneaţă, cu pulpe pline.

Mitzos nu trebuia rugat de două ori. Femeia se afla întotdeauna în centrul preocupărilor tuturor, ca şi pîinea.

— Măi, ofticoşilor, îşi bătea el joc de ei, mai aveţi vlagă în voi şi vreţi s-o cheltuiţi ? Dacă-i aşa, hai să vă spun povestea, dar să trageţi o linie pe răboj, pentru că nu ştiu de cîte ori v-am mai spus-o...

Şi începea să descrie frumuseţea cu rotunjimi a Mariţei, pe care meşterul Sotiros, „bărbatul ei, o îndopa cu fripturi, cîrnaţi şi pastramă, încît biata femeie s-a îmbolnăvit de gălbinare şi era cît pe-aci să dea ortul popii... Se tînguia deci meşterul Sotiros şi se bătea cu pumnii-n cap : «Vai, mie ! De pierd pulpişoarele ei, mor şi eu ! Pulpişoarele ei !»"

Într-o zi, cineva din cercul ascultătorilor îl opri pe Mitzos la punctul cel mai piperat al povestirii sale, tocmai cînd explica farmecul ascuns al „pulpişoarelor ei".

— Uf ! făcu el plictisit. Mai dă-o încolo pe Mariţa asta ! Nu mai sînt şi alte femei pe lume, să mai vorbim şi de altele ? Cu asta ne-am obişnuit şi ne vine greu...

Mitzos se simţi jignit, se iscă ceartă, pînă la urmă săriră la bătaie şi n-a lipsit mult să se omoare.

— Duceţi-vă dracului cu Mariţa voastră cu tot ! se băgă între ei Hristoforos Burnovalis. De pulpe muiereşti ne arde nouă acum ? De-ar fi fost vorba de-o şunculiţă, mai zic şi eu, bucuros mă luam la trîntă pentru ea.

Credeam că viaţa pe care o duceam ne va încătuşa cu totul sufletul. Şi totuşi n-a fost aşa ! Îmi amintesc de ziua cînd am terminat tunelul şi cele două echipe s-au întîlnit în inima întunecoasă a muntelui. Ce bucurie ! Ce emoţie ! Ehei, omule, îl porţi în tine pe Dumnezeu ! Ce eram noi pe vremea aceea ? Nişte ofticoşi, nişte robi flămînzi, care trăiau din amintirea vieţii. De şapte luni sfredeleam piatra, îi mîncam rărunchii, şi ea ni-i mînca pe-ai noştri. Iar cînd am biruit-o şi ne-am terminat munca, ne-am simţit mîndri. Aveam curajul să prevedem anii paşnici, cînd prin aceste tuneluri vor fi transportate smochinele, stafidele, tutunul,

cerealele şi untdelemnul nostru, toate bunătăţile Orientului. Greci şi turci laolaltă uitasem cine eram şi ne strîngeam mîinile ca nişte fraţi iubiţi, care au trudit ca să dureze acoperişul căminului lor şi apoi s-au aşezat în jurul mesei, au răsucit o ţigară şi au mîncat în tihnă pîinea cea de toate zilele.

Bucuria însă nu ţinu mult. Fluierul lui Asker aga ne trezi la realitate şi ne aminti cine eram şi în ce timpuri trăiam.

*

Fluviul Roşu îngheţase. În fiecare dimineaţă treceam pe malul celălalt şi tăiam lemne, pe care apoi, în chip de catîri, le căram în spinare. Acum dădu peste noi şi altă năpastă : ne căzeau dinţii, ca frunzele copacilor toamna. Spre norocul nostru, se găsi un doctor care dădu ordin să ne odihnim şi ne lăsă să strîngem şi să mîncăm verdeţuri, chiar şi fără untdelemn. Mai făcurăm şi nişte spălături cu oţet şi răul fu curmat. Arătam cu toţii ca nişte năluci. Ni se puteau număra oasele prin piele. De ne-ar fi văzut cineva muncind aşa, cocîrjaţi şi deşălaţi, s-ar fi speriat, deoarece nu arătam a oameni.

Pe vremea aceea armata avea mare nevoie de coşuri. Sacii se rupseseră şi nu mai aveau în ce căra alimentele. Într-o zi, veni un căpitan şi ne întrebă care din noi ştie să împletească coşuri. Se prezentară vreo zece ostaşi, printre care şi eu. Am fost puşi la încercare, să fie siguri că nu-i minţim.

Nu-mi dădusem niciodată seama ce e în stare să facă un om cînd luptă să-şi salveze viaţa. Kir Lefteris era singurul dintre noi care se pricepea la coşuri. Se puse pe lucru şi ne arătă cum să le împletim. Dorinţa noastră de libertate era atît de mare încît prindeam numai în cîteva ore ceea ce, în mod normal, ne-ar fi trebuit luni şi ani ca să învăţăm.

Ofiţerul dădu poruncă să cercetăm malurile Fluviului Roşu pe-o rază de aproape cinci kilometri şi acolo unde găsim stuf şi papură să ne instalăm cortul. Găsirăm un asemenea loc la un ceas depărtare de batalion şi

ne puserăm pe lucru. În apropiere se afla un sat de turci tahtagii şi-mi pusei în gînd să mă duc pe-acolo, să le dau coşuri şi să primesc în schimb de-ale mîncării.

— Mi-e teamă, îmi spuse meşterul Lefteris, să nu-ţi ia coşurile şi în loc de hrană să-ţi trimită un glonte în cap.

— Nu te teme ! i-am răspuns. Îi cunosc eu pe-aceşti tahtagii, care se îndeletnicesc cu tăiatul lemnelor. Sînt o sectă religioasă şi nutresc simpatie faţă de creştini, ca şi kurzii.

Cînd am intrat în sat, mi-am dat seama că nu greşisem. Coşurile mele fură preschimbate într-o clipită, şi-un bătrîn, cînd auzi că sînt grec, mă pofti în casa lui la masă. Veni şi fiul lui şi, ceea ce era mai curios, veniră şi femeile cu faţa descoperită, fără feregea, şi ne dădură să bem vin în loc de rachiu. Mahomedanii n-au asemenea obiceiuri şi am început să cred că soarta m-a aruncat în casa unor cripto-creştini.

În batalionul nostru se afla un ţăran din Kestin Maden care se numea Hasan Oglu Grigorie. El ne vorbea adesea de creştinii ascunşi. Ne spunea că în ţinutul lui, cu mulţi ani în urmă, numeroase sate fuseseră turcite cu de-a sila. Le-au tăiat pînă şi limbile grecilor, ca să nu mai vorbească în graiul lor. Oamenii şi-au pus nume turceşti, dar inima nu şi-au schimbat-o. Îşi păstrau pe-ascuns bisericile şi şcolile. Cînd în 1909 s-a adoptat Constituţia, s-au încrezut în tot ce spuneau junii turci despre libertate şi s-au dat pe faţă.

Mi-am amintit de cuvintele lui Hasan Oglu Grigorie, în timp ce mă aflam în mijlocul familiei bătrînului tăietor de lemne cu obiceiuri creştineşti. Am adus cu grijă vorba despre asta.

— Noi sîntem musulmani, numai că aparţinem sectei tahtagiilor, îmi spuse şeful familiei. N-am să-ţi ascund faptul că-i urîm pe turci. Îi preferăm pe creştini, pentru că au minte şi sînt oameni harnici.

N-am prea crezut în lămuririle date, dar n-am stăruit. Cînd m-am ridicat să plec, m-au încărcat cu daruri : pesmeţi de orz, ouă, brînzeturi şi, pe deasupra, un clondir cu rachiu.

— Pentru tovarăşii tăi, să mai uite de necazuri, mi-au spus.

Cînd m-am întors în cantonament, eram beat nu atît de vinul tahtagiilor, cît de bucuria stîrnită de bunătatea lor. Dar foarte repede mi se tăiară aripile, deoarece în faţă îmi apăru căpitanul, venit pe neaşteptate în inspecţie. Cînd mă văzu încărcat cu toate acele bunătăţi, rămase foarte mirat. Începu să mă ancheteze. Îi spusei o mulţime de minciuni şi cîteva adevăruri. Pînă la urmă mi-am dat seama că singurul lucru ce-l interesa era rachiul. Atunci, fără să mai pierd timpul, i-am spus :

— Permiteţi-mi, căpitane, să vă ofer acest rachiu, de vreme ce e de casă.

La început a făcut nazuri, apoi mi-a spus :

— O să-l iau fiindcă insişti, dar ai să accepţi să ţi-l plătesc.

— Ce vorbe sînt astea ? Să iau bani de la dumneavoastră ?

Ştiam cît de mult le plac turcilor peşcheşurile, şi căpitanul meu nu putea fi o excepţie. Înainte de-a pleca îmi spuse :

De aci înainte tu să fii acela care să aduci coşurile la batalion, şi cînd vii, să mă cauţi pe mine. Vreau să-ţi vorbesc.

După două zile m-am dus la batalion şi m-am întîlnit cu căpitanul.

— O să-ţi spun ceva, dar să fii cu ochii-n patru, să nu cumva să-ţi scape vreun cuvînt !

— Voi fi un mormînt pentru secretul dumneavoastră, efendi.

— Ascultă, aşadar ! Magazionerul îţi va preda un bidon cu untdelemn. Îl vei duce în satul unde ai primit darurile şi-l vei preschimba cu rachiu. Îmi vei da apoi de ştire, iar eu voi trimite să-l ia. Limpede ?

— Totul se va face cum aţi poruncit...

Din ziua aceea începui mari alişverişuri cu căpitanul, magazionerul, inginerul şi medicul. Dar acest noroc neaşteptat n-a ţinut mult. Veni un ordin şi furăm trimişi înapoi la Ankara. Batalionul doi de muncă tre-

buia să-i ajute pe proprietarii de pămînt turci să-şi adune recolta, ameninţată de lipsa braţelor de muncă.

Furăm duşi mai întîi la renumitele ape termale din Hamamchioi, unde am fost lăsaţi două zile să ne odihnim şi să ne curăţăm, şi apoi ne-au împărţit prin sate. Pe mine, împreună cu alţi cincizeci de ostaşi, m-au trimis în satul Ghiul Dere. În jurul nostru se strînseră cîţiva gospodari turci, ai căror fii erau plecaţi la oaste, cîntărindu-ne din ochi pentru a aprecia puterea noastră de rezistenţă.

— Slăbănogi, lipsiţi de vlagă ! spuneau ei. Cum o să stăpînească plugul şi sapa ?

VIII

Soarta făcu să nimeresc, împreună cu alţi şase, în casa unui bun gospodar. Se numea Ali Dai şi era unul din fruntaşii satului. Trăia pe pămîntul lui din Ghiul Dere, împreună cu nevasta, care zăcea bolnavă în pat, şi cu fiica lui Endavie, o fată de vreo optsprezece ani.

— Am şi trei fii la oaste, ne spuse el, şi cunosc necazul ăsta. În casa mea n-o să duceţi lipsă nici de mîncare bună, nici de vorbe bune. Sînt sigur că nici voi n-o să-mi pricinuiţi necazuri la treabă.

Cînd îţi vorbea, bătrînul te privea drept în ochi cu sinceritate, ceea ce îţi dădea un sentiment de siguranţă. Cînd îţi vorbea fata, cobora galeş ochii şi-ţi amintea că eşti bărbat.

Secerişul îl terminaseră singuri, astfel încît eu şi tovarăşii mei ne apucarăm de treierat. Treaba nu ni se păru de loc grea. Ne simţeam bine în această gospodărie. Ne-am reamintit că sîntem oameni. Mîncam bine, dormeam pe aşternuturi curate, ne spălam, respiram. În zori, cînd ne trezeam, făceam semnul crucii. Aroma ierbii, mirosul înţepător al vitelor, ciripitul păsărilor ne umplea sufletul de bucurie.

Ali nu ne zorea niciodată la treabă ; era om bun. Într-o zi, pe înserat, am dat de el îngenuncheat şi cu fruntea lipită de pămînt, tocmai cînd îşi făcea rugăciunea. De departe, de pe minaretul geamiei, se auzea glasul mezinului înălţînd rugăciuni lui Allah. Plin de smerenie şi umilinţă, Ali Dai spunea :

— Allah ! Dacă mîna mea a nedreptăţit vreun om, reteaz-o ! Dacă ochiul meu a privit cu răutate, scoate-l ! Dacă inima mea a pizmuit pe cineva, smulge-o !

În primele zile, însă, cît pe-aci să pierd încrederea lui Ali Dai. Treieratul la Ghiul Dere se făcea după obiceiuri străvechi şi eu încercai să fac unele schimbări. Un vecin se grăbi să-l anunţe că ghiaurul strică rînduiala şi că-l va ruina. Ali Dai nu se pripi însă ; mă supraveghea. Cînd văzu rezultatele muncii mele, spuse plin de entuziasm :

— Mi se pare că Allah mi te-a trimis, băiete, să-mi dezlegi mîinile. De azi înainte grija treieratului o las pe seama ta. Şi-aşa am destule griji...

Ali Dai avea bostănării, livezi, turme de oi şi cirezi de vaci. Pe drept cuvînt, aducea mulţumiri lui Dumnezeu că-l scăpasem de grija treieratului. În fiecare zi, o trimetea pe fiică-sa, Endavie, să ne aducă mîncare, şi ea, cînd se întorcea acasă, povestea totul despre mine. Într-o seară, Endavie se apropie de mine şi-mi spuse :

— Manoli, stăpînul, tatăl meu, a spus ca-n astă-seară să pofteşti acasă la noi.

M-am dus puţin neliniştit. Ce voia bătrînul de la mine ? Nu cumva sosise vreun ordin să ne reîntoarcem la batalion ? Ali Dai mă primi călduros în odaia oaspeţilor.

— *Buiurum,* Manolaki, *buiurum cardaşim !*[1] Te-am poftit la masă. Vreau să-ţi mulţumesc, aşa cum mă mulţumeşti şi dumneata pe mine. Inima omului e tot ce Allah i-a dat mai bun. Fă-o să grăiască, de vrei să vorbeşti cu el...

Ne-am aşezat cu picioarele încrucişate lîngă masa scundă şi am început să mîncăm cu poftă. La un mo-

[1] Pofteşte, pofteşte, frate ! (În limba turcă.)

ment dat, văzui pe-un raft ceară de albine. Îl întrebai dacă are stupi şi cine-i îngrijeşte.

— Am o sumedenie de stupi, spuse el, dar nu scoatem mierea, pentru că nimeni nu face faţă la înţepăturile albinelor. Numai nevastă-mea reuşea să facă ceva, dar, de cînd s-a îmbolnăvit ea, totul s-a dus de rîpă.

— Ali Dai, spusei eu, ăsta să-ţi fie tot necazul. Mă voi îngriji eu de stupii dumitale. Am avut şi noi în gospodăria noastră stupi şi mă pricep.

A doua zi m-am şi dus la prisacă şi am cules mierea a patruzeci de stupi. Am strîns aproape trei sute de ocale de miere. Ali Dai să înnebunească de bucurie, nu altceva. Nu mai prididea cu laudele. Spunea că sînt o mînă de aur şi priceput la toate. Fata lui, Endavie, influenţată de admiraţia părintelui ei, mă privea acum cu alţi ochi. Venea adesea la arman şi stam de vorbă. Mă întreba de femeile din Smirna, cum trăiesc ele si cum se îmbracă, cum e marea, cum arată un vapor. Mă cuprindea şi pe mine dorul, răsuceam o ţigară, şi mintea mea o lua razna. Ochii fetei scăpărau scîntei. Cu cît admiraţia ei era mai mare, cu atît poveştile mele erau mai numeroase. Într-o zi, cuprinsă de emoţie, îmi spuse:

— N-am auzit niciodată om să vorbească aşa ca tine.

M-am întors şi am privit-o. Tot sîngele o năpădise în obraji. Sub hainele ei ţărăneşti grosolane, trupul fierbinte, nefrămîntat de mînă bărbătească, era încins de dorinţă. Laudele ei îmi satisfăceau vanitatea şi apropierea ei aprindea văpăi în mine. Cînd am băgat de seamă însă că s-a aprins prea mult şi că nu mai ţine cont de nimeni şi nimic, că tot timpul mă priveşte şi suspină, am dat înapoi. „Ce faci, Manolis? mi-am zis. Îţi cauţi beleaua? Vezi-ţi de treabă, cu fata asta nu-i de glumit..."

Într-o zi, la amiază, veni la mine şi mă rugă s-o ajut să spele rufele la rîu. Mi-am dat seama că-mi întinde o cursă, dar n-am putut s-o refuz. Ali Dai era plecat la Ankara. Am încărcat rufele pe-un catîr, a încălecat şi ea pe căluţul ei sur şi am pornit. Pe drum

mă cuprinse neliniștea. Ce voiam și ce căutam prin locurile acestea singuratice numai cu ea? Mi-am ținut însă gura și, cu ochii în jos, ca o fată rușinoasă, pășeam îngîndurat.

Cînd am ajuns departe, într-o pădure deasă, așezată în spatele unei coline, ea începu să îngîne un cîntec tărăgănat, pătimaș, despre fata care visează îmbrățișările bărbatului iubit. Legănată de căluțul ei fără căpăstru, rochia i se ridicase, și piciorul gol, frumos arcuit, cu talpă roză, îmi ațîța ochii și-mi înfierbînta sîngele. Tîmplele îmi băteau și buzele mi se umflaseră într-atîta încît mă dureau. Mergeam ca fermecat după cal. Așa trebuie să fie și zînele din basme, care ies din lacuri și-i scot din minți pe drumeți...

Am găsit în mine destulă putere ca să-mi iau ochii de la fată. Am strîns din dinți atît de tare, că i-am auzit scrîșnind. Mi-am zis că trebuie să mă gîndesc la altceva, ca să scap de ispită. Zînele m-au făcut să-mi amintesc de anii copilăriei. N-o cunoscusem pe bunica, care să-mi spună basme, și mama nu avusese niciodată timp pentru asemenea îndeletniciri. Dar un prieten al meu, Stelios Pandias, avea un bunic care depășise suta de ani și de aceea toată lumea îl chema Moș Veac. Ne duceam la el și-l puneam să ne vorbească. El aprindea narghileaua, închidea ochii mici, înfundați în niște pielițe cu zeci de încrețituri, care, după cît se pare, văzuseră multe în viață, și începea să înșire la povești fără sfîrșit. „Și cum vă spuneam, mă aflam odată cu căpitan Nicola în Egipet..." Noi întindeam gîturile, zgîiam ochii, ciuleam urechile, și inima ne sălta o dată cu valurile mărilor din călătoriile lui Moș Veac.

Ce-i veni într-o zi, că ne istorisi dragostea pătimașă a unei turcoaice pentru un ucenic marinar, un grec de șaptesprezece ani. Îl ademenea în odaia ei și-l îmbrățișa cu atîta patimă și nerușinare că băiatul, pînă la urmă, își pierdu mințile. Moș Veac își închipuia că răul care dăduse peste băiat o să ne fie de învățătură, dar noi o păținăm ca și trunchiurile de plopi ai cazarmei din Kilislar, care înfloriseră păcăliți de suflarea fierbinte a ostașilor bolnavi. Cînd aflarăm că la Kirecili a

sosit o cîntăreaţă turcoaică, alergarăm la hanul unde poposise şi-i spuserăm că sîntem fermecaţi de frumuseţea ei. Turcoaica, o femeie de peste patruzeci de ani, destul de trecută, la început rîse şi-şi bătu joc de noi, dar cînd ne privi mai bine, ne primi în iatacul ei. Era cît pe-aci să ne venim în fire şi să uităm de acea trezire timpurie a simţurilor.

Înnebunit de amintiri, o căutai cu ochii pe Endavie. Sfîrşită, cu faţa palidă şi frămîntată, nu mai cînta, ci mă urmărea cu o privire tulbure. După aceea, furioasă, îşi struni calul, parcă acesta ar fi fost de vină că, prin mişcarea ritmică a crupei şi frecuşul ei cald, îi aţîţase şi mai mult simţurile.

O priveam cum galopează, cum se opreşte brusc, cum se aruncă pe iarbă şi se răsuceşte într-o parte şi într-alta, ca ieşită din minţi. Am alergat spre ea. Cînd am ajuns în dreptul ei, am găsit-o culcată pe-un strat gros de izmă şi alte ierburi aromate, ce formau un covor sub ea. În jurul nostru, trestiile şi păpurişul rîului se înălţau ca o perdea, ce ne ferea de priviri iscoditoare. Ochii i s-au pironit într-ai mei. Arăta ca o fiară însetată de dragoste. Picioarele ei goale, pulpele şi sînii tremurau încetişor. Am dat să plec, dar picioarele parcă îmi erau de plumb. Mintea încetase să mai gîndească. Toţi sfinţii creştinătăţii să fi coborît din cer în clipa aceea, n-ar fi reuşit să mă frîneze. M-am aruncat asupra ei şi ne-am îmbrăţişat cu patimă. Endavie scînci cînd deveni a mea...

Cînd mi-am revenit şi mi s-a limpezit mintea, pe buze îmi veneau cuvinte de dragoste, dar n-am putut să le rostesc. În clipa aceea îmi apăru în minte imaginea prietenilor mei Hristos Golis şi Kostas Panagoglu. Am simţit atingerea îngheţată a celui dintîi şi am văzut ochii sticloşi şi mînioşi ai celuilalt, privindu-mă încruntaţi...

M-am ridicat în picioare şi am alergat la rîu. Mintea îmi era acum întunecată. Aveam sentimentul că mi-am murdărit sufletul cu fapta cea mai anticreştinească. Poporul nostru îi ura de moarte pe turci, iar eu îmbrăţişasem trupul acestei fete, simbolul duşmanului de

totdeauna. Am apucat maiul şi am început să bat rufele cu furie. Palidă ca ceara, Endavie mă privea în tăcere. Dacă aş fi putut, aş fi înecat-o în rîul care curgea liniştit şi indiferent, în timp ce în jur zeci de fluturi şi de vrăbii, care nu cunoşteau zbuciumul omenesc, zburdau pline de bucurie.

Ce va fi cu mine, Doamne, ce va fi ? Unde mă va duce această nouă păţanie ?

*

Timp de trei zile Endavie nu se mai arătă pe arie. Era oare un semn bun sau rău ? Îmi pierdusem somnul şi liniştea sufletească. A patra zi, în timp ce urcam spre pădure după lemne, o auzii în spate păşind uşor. Mă întorsei şi o văzui că vine după mine. M-am oprit şi am aşteptat-o. Mi se aruncă în braţe şi plînse amarnic, fără să scoată un cuvînt. Plînsei şi eu. Nu ştiu cît timp am stat aşa unul lîngă altul, fericiţi şi totodată nefericiţi. Această întîlnire mi-a rămas adînc întipărită în memorie. Şi acum, după jumătate veac, parc-o văd ducîndu-şi palmele la obraz deznădăjduită.

— *Ne dir benim başîma ghelen !* (Ce-a dat pe capul meu !)

După două zile veni şi mă găsi la arman. Eram singuri şi puteam sta de vorbă. Era neliniştită, aş spune chiar înspăimîntată.

— Molimă grea a dat peste turmele noastre, le seceră cu nemiluita, îmi spuse ea. Mă tem că păcatul făcut de noi doi e pricina acestui rău. Dacă părinţii mei află ceva, ne omoară pe amîndoi !

— Ţi-e teamă sau îţi pare rău ?

— Nu-mi pare rău şi nu mă tem pentru mine, Manoli. Numai la tine mă gîndesc. Nu vreau să-ţi pricinuiesc vreun rău. Dragostea m-a orbit şi mi-am pierdut minţile. Tu eşti creştin, şi eu turcoaică, legile sînt aspre şi căsătoria e un lucru tare greu. Ce poate să-ţi placă ţie aci, cînd ai atîta pămînt prin părţile Smirnei ?

— Endavie, răspunsei eu, am făcut tot ce mi-a stat în putinţă ca să mă feresc de această dragoste. Am fost tîrîţi de ea, dar nu vreau să crezi că iubirea noas-

tră e pricina bolii care vă macină turmele. E nedrept ca un asemenea gînd să-ţi chinuiască inima. Aşa cum ai spus, nici nu ne putem gîndi la o căsătorie în clipa asta...

Fata se lupta cu lacrimile care o năpădeau. Se lipi de mine plină de duioşie şi-mi şopti :

— Va fi cum vrei tu, Manoli.

Nu închisei ochii toată noaptea. Mă chinuia grija fetei. Eram tare încurcat. Mă temeam să nu se afle legătura noastră şi să nu mă silească s-o iau de nevastă. Trebuia să iau repede o hotărîre, oricît de crudă ar fi fost. Trebuia să plec ! Îmi încredinţai secretul prietenului meu Panaghis Dervenoglu, un tînăr inimos din Kuklugea.

— O iubeşti ? mă întrebă el.

— Nu ştiu. Un singur lucru ştiu : că trebuie să plec departe, răspunsei. Altă ieşire nu văd...

— Aş vrea şi eu să plec, n-o să mai rezist, dacă mă întorc la batalion. Sîntem însă departe de locurile noastre şi fuga mi se pare destul de grea.

Se adînci în gînduri şi apoi spuse hotărît :

— Drace ! Am încredere în tine. Te voi însoţi. O scoţi tu la capăt, şi cu un prilej mai bun ca ăsta nu mă mai întîlnesc.

Dimineaţa următoare, cînd mă întorsei de la bazar, îi arătai lui Panaghis un revolver cu patruzeci de cartuşe.

— Unde l-ai găsit, diavole ?

— L-am cumpărat cu două lire şi douăzeci de curuşi. Arma asta ne va salva. N-o să ne mai fie teamă că orice ţăran sau cioban turc poate să pună mîna pe noi.

Începurăm pregătirile. Trebuia să facem provizii serioase de hrană, deoarece zece-douăsprezece zile nu ne puteam apropia de nici un sat şi de nici un om, în drumul nostru. Turcii ştiau foarte bine că orice străin care se apropie şi le cere pîine e un dezertor ; de aceea îl predau autorităţilor sau îl omorau cu mîna lor. Mi-am amintit de dezertorii prinşi şi aduşi la batalion. Nu le ajungeau chinurile pe care le îndurau : se mai certau

şi între ei, învinovăţindu-se unul pe altul de nereuşita fugii. Spusei toate astea prietenului meu.

— Ca să nu păţim o asemenea ruşine, e bine să precizăm care din doi va fi şeful, ca să nu ne pierdem în discuţii şi să nu mai ştim ce să facem.

Panaghis zîmbi. Socotea că vorbesc copilării.

— Îmi aminteşti de timpul cînd mă jucam de-a hoţii şi vardiştii. Cu toate acestea, de vreme ce ai pus problema, îţi declar că te accept ca şef. Vorbeşti turceşte ca un turc şi ai îndrăzneală şi înţelepciune berechet. Ce altceva să doresc? Ia comanda şi cu Dumnezeu înainte!

A doua zi ne-am trezit cu noaptea-n cap. Deşi eram frămîntaţi de griji, nu ne lipsea buna dispoziţie. Tinereţea şi veselia fac întotdeauna casă bună. Panaghis mă striga „şefule" şi-mi turna apă dintr-o găleată, să mă spăl. Am început să mîncăm cu poftă pîine şi brînză. Hotărîrea de-a fugi ne ridica moralul. Priveam în jurul nostru livezile şi acareturile. În ocolul vitelor un viţeluş se gudura pe lîngă maică-sa. Inima mi se umplu de duioşie. Mă cuprinse dorul şi începui să cînt:

Noapte e-n munţi, sinilie,
O luminiţă tîrzie
Lîngă un om mai adie.
Plînset e şi-n rapsodie.

Firul vieţii să-l ţină
Cerul în palma-i senină,
Dar din senin să nu vină
Jalea şi moartea haină.

Muntele-n rîuri se scaldă,
Apa-i sărată şi caldă:
Muntele-n lacrimi se scaldă...
Înstrăinatu-m-au iară,
De draga mea şi de ţară,
Frate-am avut, ca să-mi piară
De plumbii care doboară...

Tocmai ne pregăteam să ne apucăm de treabă, cînd îl văzui pe Ali Dai, mohorît şi gînditor, venind spre noi. Ne dete bineţe, se opri puţin, parcă ar fi vrut să spună ceva, se răzgîndi însă şi tăcu.

— Cam devreme pe ziua de azi, efendi ! S-a întîmplat ceva ? întrebai eu.

— Da, vreau să-ţi vorbesc, dar prefer să fim singuri, spuse el, şi se îndreptă spre grajd.

Am schimbat priviri cu prietenul meu. Amîndoi avurăm acelaşi gînd : Endavie a vorbit. Şi acum ce se va întîmpla ? Panaghis îşi dădu seama că trebuie să plece. Se apropie de mine şi-mi şopti :

— Curaj, Manolis ! Nu uita că, orice s-ar întîmpla, noi tot vom fugi, trebuie să fugim...

Am rămas singur şi am aşteptat cu capul plecat. După puţin, Ali Dai se întoarse.

— Necăjit cum sînt, spuse el, am uitat să-ţi dau o scrisoare de acasă. Pînă o citeşti îmi termin şi eu treaba mea şi viu să stăm de vorbă. Du-te şi aşteaptă-mă la fîntînă !

Am luat scrisoarea şi, în loc s-o deschid cu nerăbdare, am strîns-o în palmă, parcă aş fi ţinut inima mamei în ea. În mintea mea se desfăşura un proces în toată regula. Eu mă aflam pe banca acuzaţilor şi Ali Dai îşi îndrepta nervos trupul mărunţel, mişca ameninţător din deget şi striga : „După ce a ademenit-o, domnilor judecători, nu rămîne altceva decît să porunciţi spînzurarea lui de platanul satului şi biciuirea pînă şi-o da suflarea. În afară de cazul... desigur, cînd îşi va îndrepta greşeala, îmbrăţişînd religia noastră şi căsătorindu-se cu fiica mea..."

Mergeam în sus şi în jos pe lîngă fîntînă ; fiecare secundă mi se părea o veşnicie. Simţeam scrisoarea cum îmi arde palma. „Iartă-mă, măicuţă, am şi eu belelele mele !" Privii la plicul mototolit. L-am netezit duios cu palma şi l-am deschis fără grabă. Din primele rînduri mi-am dat seama ce nenorocire şi primejdie de moarte se abătuse asupra satului nostru.

Dezertorii turci, scria soră-mea, s-au pus pe jefuit pămînturile grecilor. Nici un ţăran grec nu scapă cu

viaţă. Morţii se numără cu sutele. „Şi noi, Manolis (vai! ce cuvinte să folosesc ca să-ţi dau vestea ?) l-am pierdut pe Panaghis al nostru... S-a dus fratele tău, neplîns de nimeni şi negătit ! Nici măcar leşul nu i l-am găsit, să-l îngropăm în cimitir, să se odihnească..."

Capul mi se goli şi picioarele nu mă mai ţineau. M-am aşezat pe ghizdul fîntînii, fără să scot o lacrimă. Aşa m-a găsit Ali Dai. Cu chiu cu vai am reuşit să-i povestesc despre ştirile jalnice primite. Mă asculta mîhnit.

— Încotro ne îndreptăm ? La ce rezultat vom ajunge? Am devenit nişte fiare ! spuse el şi glasul dovedea sinceritate şi compătimire.

Îmi puse mîna pe umăr :

— Vino acum să vorbim şi despre treburile noastre...

M-am întors spre el şi l-am privit cu duşmănie. Moartea nedreaptă a fratelui meu mă făcea să fiu hotărît. Nu-mi mai păsa de orice aş fi auzit, dar bătrînul era ca-ntotdeauna blînd şi cu privirea curată.

— Desigur, ţi-ai dat seama, începu el, că purtarea şi hărnicia ta m-au făcut să te iubesc ca pe-un copil al meu. Mi-ai plăcut, Manolis, cum să-ţi spun. Ieri, însă, a venit un ceauş [1] de la batalion şi a adus ştirea că trebuie să vă pregătiţi cu toţii să vă reîntoarceţi în două zile la unitatea voastră, la Hamamchioi. Mi-a venit atunci un gînd şi mi-am zis : Sînt bătrîn, obosit şi am nevoie de ajutor. Numai Allah ştie cînd mi se vor întoarce feciorii din acest război blestemat ! Braţe mai harnice ca ale tale nu găsesc oriunde aş căuta. Dumnezeu mi te-a trimis, băiete. Eşti un om căruia nu-i scapă nimic. Rămîi, prin urmare, lîngă noi pînă la terminarea războiului. Mă salvezi pe mine şi te salvezi şi pe tine. Pot să capăt de la maior o hîrtie, în care să ţi se prelungească şederea în slujba mea „pînă la noi ordine". Fireşte că n-o să sosească alt ordin, pentru că maiorul îmi dă mie adeverinţa, dar la batalion te dă dispărut. M-ai înţeles ? În aceste locuri Ali Dai e respectat, e luat în seamă şi trebuie ca cineva să fie tare cutezător ca să îndrăznească să-ţi facă vreun rău...

[1] Plutonier (în armata turcă).

În timp ce-mi vorbea, mă gîndeam cît de nedrept fusesem faţă de Endavie. Şi totuşi iată că, din pricina acestei iubiri, eram acum silit să nu accept singura soluţie bună care mi se prezenta.

— Ali Dai, îi spusei, să iei adeverinţa, dar pentru că întotdeauna am fost sincer cu tine, trebuie să-ţi mărturisesc ceva. Mult timp în slujba ta n-am să mai pot sta. Am de gînd să fug într-o zi, să mă reîntorc în satul meu, să văd ce face biata mama şi soră-mea, care n-are nici un sprijin. Eşti şi tu părinte şi preţuieşti respectul şi grija copilului...

Ali Dai mă privi nedumerit, dar şi mulţumit, pentru că-i vorbisem deschis.

— Dacă vrei să-mi asculţi sfatul, să nu faci prostia asta, îmi răspunse el. Netrebnici de felul celor care l-au ucis pe fratele tău sînt mulţi, nu uita, şi drumul pe care vrei să-l faci e lung. Ar fi păcat şi nedrept să-ţi iroseşti pe degeaba tinereţea atît de frumoasă...

În timp ce vorbeam, se auzi de departe larmă de glasuri omeneşti şi tropăit. Drumul de care, ce şerpuia sus pe colină, se înnegri de parcă turme nenumărate ar fi coborît la vale. Am dus amîndoi mîna streaşină la ochi, să ne ferim de soare, încercînd să deslușim ce se petrece. Trei călăreţi sosiră în galop în gospodăria lui Ali Dai şi-l salutară cu mult respect.

— Ce se petrece, Mehmet ? îl întrebă el pe jandarm.

— Ali Dai, răspunse acesta, am aflat că ai nevoie de braţe de muncă. Ăştia de coboară la vale sînt armeni şi-i ducem la... odihnă.

Închise ochii cu înţeles, în timp ce cu braţul despică aerul de parcă ar fi mînuit o sabie, ca să-i dea să înţeleagă că urmează un măcel.

— N-avem bărbaţi să-ţi dăm, spuse Mehmet, numai femei şi copii. Vino să-i vezi ! Se găsesc fete bine hrănite şi băieţi viguroşi şi isteţi. O să te roage singuri să-i primeşti în slujba ta. Muhtarul [1] a luat trei...

— Hai să-i vedem şi noi ! Ce avem de pierdut ?

[1] Notarul.

Pe măsură ce ne apropiam de turma omenească, urechea deslușea tot mai bine un vaiet jalnic, uniform, o tînguire prelungă, ce cuprinsese toată cîmpia.

— Ajutor !

— Aveți milă de noi !

Femei despletite mergeau ținînd prunci în brațe. Copilași, care abia se țineau pe picioare, se apucaseră de fustele mamelor lor și plîngeau. Veneau apoi bunicile, sprijinite de nepoți, ca să nu cadă, deoarece oricine cădea era împușcat pe loc. Bicele jandarmilor șuierau fără încetare și loveau pînă la sînge atît trupurile celor vîrstnici, cît și ale celor mici.

Cît ai clipi din ochi, pe șosea se strînse o mare de oameni de prin satele din jur, doritori de spectacol, de jaf și de cruzimi. Jandarmii rîdeau prostește, smulgeau pruncii de la sînul mamelor și-i aruncau turcoaicelor, așa cum precupeții din piață aruncă pepenii în brațele cumpărătorilor.

— Luați-i, sînt pe degeaba ! O să crape de foame, sărăcanii...

Cîțiva derbedei căutau fete. Sfîșiau bluzele să vadă dacă au sîni frumoși, le ciupeau de pulpe și rosteau măscări. O santinelă le spuse :

— Mă, proștilor, pipăiți-le pe alea bătrîne, scotociți prin sînii lor fleșcăiți, că acolo și-au ascuns giuvaerurile și lirele !

Eram gata să mă năpustesc asupra lor, dar prietenul meu Panaghis îmi pricepu intenția și mă apucă de braț.

— Nu te mai băga în noi belele ! Acum cred că ți-ai dat seama că sîntem niște raiale, că nu sîntem stăpîni nici pe viața și nici pe cinstea noastră !

Am plecat fierbînd de mînie. Nu puteam face altceva decît să înjurăm. Ali Dai se întoarse și el, aducînd doi băieți armeni înspăimîntați.

— I-am scăpat de la moarte sigură, zise el. O să găsească o pîine în casa mea și-o să trăiască.

Cele văzute îl tulburaseră adînc.

— Ți-e și rușine să mai trăiești ! S-a stricat lumea ! N-o să mai rămînă nimic în picioare.

Am plecat capul fără să răspund și, furios, am pus mîna pe sapă.

Cei doi armeni se băgaseră în pătul şi nu mai ieşeau de-acolo. Endavie le duse lapte, pîine şi nuci, dar nu se atinseră de nimic. Noaptea te înspăimîntai cînd le vedeai ochii deschişi lucind în întuneric. Noi, cei care dormeam în acelaşi loc cu ei, le purtam de grijă, încercînd să le alinăm durerea, să le cîştigăm încrederea.

— Mai bine nu mă năşteam ! îmi zise Stepan, cel mai mare dintre ei, un băiat de vreo şaisprezece-şaptesprezece ani.

Ne împrietenirăm. Era elev de şcoală şi nu se pricepea de loc la munca cîmpului, aşa că avu nevoie de ajutorul meu încă din prima zi. Slăbuţ, firav, cu un păr des şi creţ, nişte ochi duioşi şi trişti, se topea ca ceara pe zi ce trecea, în timp ce Serko, celălalt băiat, se adaptase împrejurărilor şi se consolase repede.

— Stepan, îi spusei într-o seară, cînd ne pregăteam de culcare, tu care eşti atît de învăţat, n-ai auzit că omul e de piatră şi că rezistă la toate nenorocirile ? Fă aşa cum am făcut şi noi ! Trebuie să trăieşti, băiete...

— De ce să trăiesc ? îmi spuse sec. Nu vreau să trăiesc !

— Ai spus o vorbă negîndită, Stepan. Viaţa e dulce orice s-ar întîmpla. Ţi-o spun eu, care am văzut în viaţă atîtea şi atîtea.

— Ochii tăi n-au văzut ce-au văzut ochii mei !

— Ai familie ? Nădăjduieşti adică să găseşti pe cineva dintre ai tăi după război ?

Băiatul se făcu alb ca varul. Mi-am dat seama că i-am zgîndărit rana. Se ridică oleacă şi se sprijini într-un cot. Lumina opaiţului îi dădea un aer de om bătrîn. Zbîrcituri adînci, aspre, îi brăzdau faţa. Simţea nevoia să vorbească.

— Am să-ţi istorisesc totul aşa cum s-a întîmplat, spuse el. Acum zece zile coborî în satul nostru Nuri, şeful bandei de tîlhari. Oamenii crezură că vine să ne ceară bani pentru răscumpărarea vieţilor noastre, aşa cum mai venise şi altă dată. Şi, într-adevăr, primul lucru pe care-l făcu fu să ceară satului suma de trei mii de lire. Tatăl meu era preşedintele comunităţii. Împreună cu preotul umblară din casă în casă şi strînseră

banii. Puseră şi de la ei, şi din banii comunităţii. Cînd tata începu să numere lirele, Nuri, în loc să se îmblînzească, se înfurie şi mai tare. „Mă, armeanule, mişelule, urlă el, n-ai adus un ban mai mult, nici unul mai puţin ! Care va să zică aveţi gologani, nu-i aşa ? Chimirele voastre sînt încă pline. Să te duci înapoi şi să-mi aduci cinci mii de lire şi giuvaerurile femeilor ! Ascultă, nenorocitule, şi să nu care cumva să lipsească vreo cruciuliţă de botez, vreo verighetă de om însurat sau vreun dinte de aur ! Piei din faţa mea ! Îţi dau două ceasuri răgaz, pune pristavul să strige pe uliţi, clopotele să bată ! Să-mi aduci banii !“ Tata veni acasă în grabă şi povesti totul mamei. „Ia copiii şi duceţi-vă de v-ascundeţi, cît mai e încă vreme !“ spuse el şi-i dădu îndrumări spre ce ascunzătoare să se îndrepte. Drumurile erau pustii, deoarece oamenii din banda lui Nuri se strînseseră la şcoală şi aşteptau împărţirea banilor. Mama stătea pe gînduri dacă să plece. Cei doi fraţi mai mari ai mei nu se întorseseră încă de la prăvălie şi nu ştiam ce s-a întîmplat cu ei. Frăţiorul cel mic, copil de ţîţă, era bolnav cu temperatură. „Nu plec, spuse ea. Rămîn să văd ce se-ntîmplă cu tata, cu Varan şi Carabet...“ După puţin, auzirăm clopotele bătînd. Ieşise şi pristavul pe uliţe şi striga : „Toţi bărbaţii mai mari de cincisprezece ani să se adune la biserică !“ M-am uitat speriat la mama. Ea şi-a lăsat ochii să rătăcească pe pereţi, pe mobile, pe dulap, apoi s-a repezit la mine, m-a strîns în braţe şi m-a sărutat : „Nu, Stepan, n-ai să pleci de lîngă mine ! Nu te speria, băiatul meu, o să te ascund, o să te apăr. Arăţi atît de mic, atît de mic, că nimeni n-o să ghicească cîţi ani ai...“ Vocea pristavului îmi răsuna în urechi : „Cine nu se prezintă va fi împuşcat pe loc !“ În clipa aceea, prin faţa casei trecea tata, dus de bandiţi. Ţinea în mîini o prăjină, în care era înfipt capul preotului... Printre zăbrele îi văzurăm ochii plini de lacrimi ridicaţi spre ferestre. Mama îşi ascunse hohotind faţa în palme, după aceea îl luă pe frăţiorul cel mic din leagăn, pregăti o bocceluţă şi, cînd se făcu linişte, plecarăm. Furişîndu-ne pe lîngă pereţi, din poartă în poartă, ajun-

serăm cu multă băgare de seamă la ascunzătoarea din cimitir, pregătită pentru asemenea ocazii. Cînd ne-am aflat în catacomba semiobscură, umedă, care avea drept intrare un mormînt al familiei, văzurăm multă lume îngenuncheată rugîndu-se pe şoptite. Nimeni nu vorbea, abia respirau. Ne-au făcut puţin loc să ne aşezăm. Frăţiorul meu gemea de durere şi după puţin începu să plîngă cu glas tare. Mama începu să-l legene, îi dădu sînul vlăguit să-l sugă, îi sărută ochişorii, fruntea, părul, îi înfăşură pîntecul în şalul ei de lînă şi îi frecă picioruşele să le încălzească. „Trup din trupul meu, inimioara mea, copilaşul meu!" îi spunea ea şi privea lumea mînioasă din jur, parcă ar fi cerut ajutor. „Ţîncul ăsta o să ne dea de gol! strigară cîţiva. Opiu, n-are cineva opiu, să-i dăm să-nghită?" După aceea se auzi un glas răguşit: „Sugrumaţi-l! Sugrumaţi-l odată! Ce mai aşteptaţi?" Înspăimîntată, mama se dădu înapoi şi se lipi de perete. Ochii i se holbară şi deveniră înfricoşători. Strînse copilaşul la piept, îl acoperi cu pătura, dar el continua să se agite, să dea din picioare şi să ţipe. Atunci... mai multe mîini se repeziră să i-l smulgă. O bătrînă îi acoperi repede capul cu o pernă şi spuse mamei: „Apas-o, nenorocito, apas-o cu putere, să nu se mai audă plînsetul! Mai tare! Şi mai tare! Încă... uite... aşa!" Îşi întinse mîinile spre copil, şi cînd le retrase, pruncul nostru încetase pentru totdeauna să mai plîngă. Pe mama n-o mai ţinură picioarele, căzu grămadă, îl strînse duios în braţe pe frăţiorul nostru acoperit şi-i şopti: „Nu mai plînge, sufleţelule! O să ne omoare..." Apoi se întoarse spre mine. Ochii ei erau înspăimîntători în întuneric. „Stepan, de ce nu se trezeşte copilaşul nostru? De ce nu mai respiră? Nu cumva..."

Băiatul se opri din povestit. Plîngea. Nu ştiam cum să-l liniştesc.

— De unde ştii? Poate că părintele şi fraţii tăi sînt în viaţă. Am auzit multe întîmplări asemănătoare, care par a fi din lumea basmelor.

— N-au lăsat nici un bărbat viu în satul nostru, îmi răspunse el. I-au ars pe toţi în biserică. După ce Nuri tîlharul a plecat, ne-au păcălit şi am ieşit din as-

cunzători. „Nu vă temeţi ! ne-au spus. Ce-a fost a trecut. Acum vor sosi jandarmii şi se va restabili ordinea." Cînd au venit jandarmii, ne-au ridicat cu forţa, ne-au încolonat şi ne-au silit cu biciul să mergem zi şi noapte. Înainte de-a ajunge la Ghiul Dere, s-a înfăţişat un ofiţer turbat, i-a strîns pe toţi băieţii mai răsăriţi şi a început să-l înjure pe Asker aga : „Cum de ţi-au scăpat bastarzii ăştia ? N-ai văzut că sînt bărbaţi în toată firea ? Vrei să se umple iarăşi tot locul cu armeni ? Să fie imediat împuşcaţi !" Cînd m-au luat de lîngă ea, mama n-a plîns şi nici nu s-a împotrivit. Mi-a spus doar : „Să ne revedem cu bine, Stepan ! Plec eu mai întîi, fiule... ca să ai un sprijin pe lumea cealaltă." Şi cum ne aflam sus pe colină, îşi făcu vînt şi se aruncă în prăpastie. Cînd Ali Dai veni să aleagă slujitori, era rîndul lui Serko şi al meu să fim împuşcaţi.

Am avut prilejul şi mai tîrziu să aud asemenea grozăvii, ca aceea a lui Stepan, şi chiar mai zguduitoare, petrecute la Erzerum, Diarbekir, Sevastia, Kastamonia, Cilicia, Nicomedia şi în alte locuri. Timpul a trecut însă şi le-a acoperit cu vălul uitării. Orice manual de istorie o să deschideţi, veţi citi cîteva rînduri laconice despre „pogromurile şi prigonirea armenilor în timpul primului război mondial". Veţi găsi şi cîteva date statistice seci ; după unele, numărul victimelor a atins cifra de un milion, după altele, depăşeşte un milion, iar după altele, victimele, împreună cu grecii, ating cifra de un milion şi jumătate. Nu neglijaţi să căutaţi vinovaţii, deoarece această chestiune e întotdeauna încurcată. Vinovaţi nu sînt numai turcii. Populaţiile compacte de creştini, care deţineau în mîinile lor bogăţiile şi cheile Orientului, trebuiau date la o parte, deoarece constituiau un obstacol în calea expansionismului german şi mai tîrziu a capitaliştilor aflaţi în spatele Antantei. Pe şinele căii ferate, care pornea de la Bagdad şi Mosul şi ajungea pînă la Smirna, străbătînd regiunile petrolifere ale Orientului Mijlociu şi ţinuturile bogate ca-n basme ale Asiei Mici, se urzeau planurile cele mai mîrşave şi mai perfide ale monopolurilor străine, în vederea dominaţiei lor economice. Legenda Lînei de aur continua...

IX

Povestea lui Stepan mă făcu să plec cu un ceas mai devreme. Cînd Endavie veni bucuroasă la mine şi îmi aduse certificatul, o tratai cu indiferenţă şi nu simţii nici o mustrare de conştiinţă că o părăsesc. I-am spus un „mulţumesc" sec şi, pentru a evita orice discuţie, am luat actul şi am început să-l citesc. „Din ordinul comandantului batalionului doi de muncă, Haran efendi — stătea scris în document — soldatul Manolis Axiotis, locuitor al satului Chirchinge, judeţul Aidin, rămîne în slujba lui Ali Dai, din satul Ghiul Dere-Ankara, pînă la noi ordine."

Endavie se aşeză lîngă mine, tristă şi duioasă. Privirea ei o căuta pe-a mea, dar eu nu ridicam ochii de pe hîrtie.

— Am aflat că ai de gînd să fugi, spuse ea rupînd tăcerea grea. Să nu faci asta, Manoli ! Rămîi lîngă noi pînă s-o termina războiul, şi apoi, dacă vrei, vin şi eu cu tine în patria ta. Cu ce-ai să păcătuieşti dacă ai să mă prezinţi familiei tale drept creştină ? Voi îndrăgi tot ce iubeşti şi tu şi voi crede în tot ceea ce crezi şi tu. Aci, la Ankara, toate creştinele vorbesc turceşte şi nu văd nici o deosebire între ele şi mine. În loc de Endavie ai să spui că mă cheamă Maria.

Biată Endavie ! Îmi vorbeai în limba cea mai adevărată a dragostei. Dar cum puteam să te înţeleg, în focul urii, aţîţate în fiece clipă de război ? Chiar în seara aceea i-am spus lui Panaghis pe-un ton hotărît :

— Astă-seară plecăm.

Am pornit la miezul nopţii. Ne înţelesesem să mergem numai noaptea şi să nu ne apropiem de nici un sat. Primele opt zile şi opt nopţi au fost cele mai grele. Drumurile erau foarte umblate şi apoi am nimerit în Pustiul Sărat. Nu găseam apă nicăieri şi am început să ne pierdem curajul. Lingeam pietre şi sorbeam, oriunde găseam, picături de rouă.

— Mor de sete, nu mai pot ! îmi zise Panaghis şi ochii lui căpătară o lucire sălbatică.

I-am dat ultima picătură din bidonul de apă, pe care îl păstram pentru asemenea împrejurări. Spre zorii zilei simţii însă deodată umezeală în aer.

— Sîntem salvaţi, Panaghi ! Pe undeva prin apropiere trebuie să fie apă multă.

Iuţirăm pasul şi, după mai puţin de-o jumătate oră, murmurul unei ape ajunse la urechile noastre.

— Un rîu ! strigarăm amîndoi, cînd apele Sangarului se iviră în faţa noastră.

Am început să alergăm ca nebunii. O întreagă armată de ne-ar fi ieşit în cale, tot nu ne-ar fi oprit în fuga spre apă. Ne-am trîntit cu faţa în jos şi am început să bem pe săturate. Vîram capul în apă, îl scoteam şi iarăşi îl vîram. Toate „oh"-urile şi „ah"-urile de mulţumire ieşiră din gîtlejurile noastre. După ce ne potolirăm setea, ne ascunserăm într-un loc retras, să mîncăm pîine şi brînză şi să-i mulţumim lui Dumnezeu.

Acum greutatea cea mare era să trecem pe malul celălalt. Găsirăm prin apropiere un vad de trecere făcut din pietroaie. La punctul acela o insuliţă tăia fluviul în două. Pietrele se clătinau sub paşii noştri şi şuvoiul de apă venea cu putere. Panaghis căzu în apă şi era cît pe-aci să fie luat de curent, dacă nu-l trăgeam afară la timp.

Am ieşit pe insuliţa lungă şi îngustă, ce semăna cu un submarin. În marginea din dreapta se afla o salcie şi în cea din stînga o serie de tufişuri. În timp ce studiam posibilităţile celei de-a doua treceri, Panaghis mă trase de mînecă speriat.

Vreo zece oameni înarmaţi coborau dintr-un sat pustiu.

— Trebuie să fie dezertori kurzi, îi spusei îngrijorat prietenului meu.

Cu o zi înainte întîlnisem un cioban turc refugiat din Salonic, care ne dăduse cîteva sfaturi preţioase : „Fiţi cu ochii-n patru, să nu căderi în mîinile banditilor kurzi, care jefuiesc şi pustiesc regiunea, că v-aţi dus pe copcă !" Au nenorocit mulţi oameni. Statul a fost silit să le evacueze satele şi să trimită nevestele şi copiii lor la Sivri Hisar, tocmai ca să n-aibă cine să-i

aprovizioneze. Am urmărit cu răsuflarea tăiată mișcările kurzilor. Duceau cu ei doi stîlpi de telegraf, pe care i-au pus pe apă și au trecut-o frumușel, venind pe insulă, fără să-și ude măcar picioarele. Neliniștea noastră crescu și mai mult. Ce se va întîmpla dacă vreunul dintre ei vine spre noi?

Spre norocul nostru, se grăbeau atît de tare că nu ne-au învrednicit nici măcar cu o privire. Scoaseră stîlpii de telegraf din apă, îi aruncară pe partea cealaltă a fluviului și-l trecură aproape alergînd.

— Dacă sînt atît de grăbiți, înseamnă că-i urmărește vreun detașament. Trebuie să plecăm și noi cît mai repede.

Am trecut ușor pe malul celălalt, pășind pe stîlpii de telegraf, și-am apucat-o pe drumul opus. N-am urcat nici cinci sute de metri, că am și zărit detașamentul. Era prima dată cînd mergeau ziua. Trebuia să ne îndepărtăm de locurile acestea primejdioase.

Începuse să se înnopteze și noi tot mai mergeam. Trei ciobani ce coborau de pe-o coastă a muntelui ne văzură și se îndreptară spre noi. Știam însă că nu ne pot face nici un rău, fiindcă eram înarmați. I-am lăsat să se apropie și am tras un foc de revolver în aer. S-au făcut nevăzuți după prima împușcătură.

Am mers din nou treizeci și șase de ore în șir. Eram frînți de oboseală. La primul izvor am făcut un popas și am mîncat pîine și brînză. Acum trebuia să căutăm și hrană. Era în luna august, mai găseam din cînd în cînd fructe prin livezi, dar nu ne săturam și simțeam un gol și mai mare în stomac. Ne lipsea pîinea și nu mai știam cum să ne potolim foamea.

Am mai mers încă două nopți, pînă am dat de-o moară. Ne-am ascuns în apropierea ei. Cînd se înnoptă bine și ne încredințarăm că țăranii au plecat, ne-am hotărît să pornim după făină. Îl văzurăm pe morar și pe nevastă-sa zăvorind porțile. Am bătut de cîteva ori, dar, în loc de răspuns, oamenii au stins lampa. Am bătut și mai tare.

— Deschideți, că de nu, vă dăm foc și ardeți de vii!

Atunci morarul veni cu lampa în mînă.

— Să nu-mi faceţi nici un rău şi vă dau tot ce doriţi.

L-am căutat să n-aibă pistol la el, dar blegul n-avea.

— Scoate-ţi nevasta din ascunzătoarea în care ai pitit-o ! i-am spus.

La această cerere se făcu palid ca ceara. Mi se făcu milă de el.

— Nu te teme pentru cinstea ta ! Nu sîntem nici bandiţi şi nici mişei. Sîntem dezertori şi de cîteva zile n-am mai pus o fărîmă de pîine în gură. Spune-i neveste-ti să ne coacă cîteva turte !

Îşi scoase nevasta din ascunzătoare şi cînd se convinse că nu l-am minţit, îl cuprinse o bucurie atît de mare, că nu mai ştiu cum să ne cinstească. Puse masa şi ne dădu *imam-baildî* [1] şi carne prăjită. Ne umplu o desagă cu turte, una cu pesmeţi şi brînză, despărţindu-ne buni prieteni.

Mergeam acum prin nişte munţi puţin umblaţi, pe lîngă Afion Karahisar [2]. (De unde să fi ştiut eu peatunci că voi reveni pe aceste meleaguri, după cîţiva ani, îmbrăcat în uniforma ostaşului grec ?) Dormeam ca fiarele prin peşteri. Nespălaţi şi cu barbă, arătam ca nişte sălbatici. De teamă să nu ne rătăcim, aşezam înainte de culcare capul toiagului meu în direcţia în care trebuia să mergem. Prietenul meu nu prinsese mişcarea şi se temea regulat că nu mergem pe drumul bun. La început făcui haz de el şi-l lăsai să se frămînte, plin de îndoieli. Cînd am văzut, însă, că se încăpăţînează şi că nu vrea să meargă mai departe, i-am spus :

— Bine, mă omule, crezi că sînt atît de prost să merg aşa la-ntîmplare ?

Şi i-am dezvăluit secretul.

— Bine că mi-ai spus, Manoli ! Astă-seară aveam de gînd să plec singur.

*

[1] Mîncare turcească de vinete.

[2] Oraş în Asia Mică. A fost teatrul unor importante acţiuni militare în timpul expediţiei greceşti din Asia Mică, în anii 1921—1924.

Ajunserăm la rîul Agar. Am mîncat, am dormit, şi cînd s-a înnoptat, am pornit iar la drum. Ne îndobitocisem în aşa măsură încît nu vorbeam decît foarte rar şi cugetam şi mai rar. În seara aceea cerul era înnourat şi nu se vedea nici măcar o steluţă, drept mîngîiere. Vîntul bătea cu putere şi bezna era atît de deasă încît ne apropiarăm de-o turmă fără să prindem de veste. Ca să ne ferim de cîini, ne-am proptit spate în spate şi, cu bîtele gata pregătite, am aşteptat.

Doi cîini ciobăneşti uriaşi ne încolţiră, dar, spre norocul nostru, ciobanul ne veni în ajutor. Ne vorbi cu bunătate, ne dădu să bem lapte şi apoi ne însoţi o bucată de drum, să ne arate cărările sigure.

— Mai încolo e calea ferată, ne spuse el, şi sînt posturi de pază. Mai deunăzi au prins trei dezertori şi i-au spînzurat...

I-am mulţumit.

— N-aveţi pentru ce ! spuse el. Oameni sîntem, am trecut cu toţii prin greutăţi şi ştim ce înseamnă asta.

Am ajuns la linia ferată Smirna-Afion Karahisar-Adana şi, dacă ciobanul nu ne-ar fi îndrumat atît de bine, am fi dat sigur peste posturile de jandarmi. În zorii zilei am intrat într-o vie. Era tîrziu să mai apucăm calea spre munţi. Culcaţi la pămînt, aşteptam să se lase noaptea.

Cînd soarele începu să apună, proprietarul viei, o namilă de om, însoţit de nevastă-sa, veni să culeagă struguri. „Proastă treabă !" gîndii eu. Acesta ne zări imediat şi veni ameninţător spre noi. Scosei revolverul şi-i spusei cu hotărîre în glas să se aşeze jos. Nevastă-sa îl rugă să se supună, dar el nu voia şi înjura de mama focului. Mă ridicai în picioare şi, cu o mişcare sprintenă, îi pusei pistolul în spate.

— Dacă ţii la viaţă, stai jos să discutăm, îi spusei.

Arma şi tonul meu hotărît îl convinseră şi pînă la urmă se aşeză umilit. Panaghis îl percheziţionă şi-i găsi un cuţit cu două tăişuri, pe care i-l luă. Din clipa aceea deveni blînd ca un mieluşel.

— Nu ne vom atinge nici de femeia ta şi nici de banii tăi. Singura neplăcere pe care ţi-o vom pricinui va fi că te vom ţine lîngă noi pînă se face întuneric,

ca să nu-ţi dăm posibilitatea să dai de veste jandarmilor şi să închidă trecerea peste pod.

I-am pomenit de pod ca să-l amăgesc şi să nu ştie pe ce cale o vom apuca.

— Nu-mi place să mă bag în belele, răspunse el, după care amuţi.

Munţii pe care urcam acum erau prăpăstioşi şi pustii, dar singurătatea lor ne făcea plăcere. Am trecut pe lîngă un cătun alcătuit din douăzeci de colibe. Ne ieşi în cale un bătrînel.

— *Mer babar!* ne salută el şi ne întrebă cine sîntem şi încotro mergem.

I-am răspuns că sîntem dezertori şi că ne întoarcem la căminele noastre.

— De ce nu poposiţi în satul nostru şi să plecaţi dimineaţa mai departe?

— Nu e înţelept, i-am răspuns eu.

El insistă:

— În sat nu sînt jandarmi. Eu sînt muhtarul. Vă găzduiesc la mine. O să vă spălaţi, o să mîncaţi o supă caldă de trahana, o să beţi şi-un rachiu, să vă veniţi puţin în fire. Casa mea e aşezată la capătul satului, nu vă vede nimeni.

Ispita fierturii calde de trahana învinse şovăielile mele şi răspunsei afirmativ, cu toate înghiontelile lui Panaghis. Ne duserăm la casa lui. Bătrînul ne pofti în odaia oaspeţilor, ne vorbi cu prietenie, dar cînd ieşi să aducă, chipurile, trahanaua, ne încuie. Alergai după el şi strigai:

— De ce încui, muhtar efendi? Vreau să ies afară.

Ne răspunse că sîntem prizonierii lui şi că dimineaţa ne va preda jandarmilor. Panaghis deveni palid şi începu să se certe cu mine.

— Am căzut în capcană ca nişte ţînci din pricina nechibzuinţei tale. Ruşine să ne fie!

L-am liniştit:

— Bătrînul şi-a făcut greşit socotelile. O asemenea închisoare nu ne poate reţine pe noi. Dacă eşti băiat deştept, culcă-te să dormi şi cînd va sosi ceasul să plecăm te voi trezi.

Fie că era frînt de oboseală, fie că avea încredere în mine, tovarăşul meu se culcă şi adormi îndată. Cînd l-am trezit de dimineaţă, a găsit fereastra scoasă în întregime din ţîţîni, cu cercevele cu tot, stînd rezemată de perete. Împăturisem şi un covor de Sparta, aflat în odaie, pe care l-am luat în spinare, spunîndu-i :

— Şi acum la drum !

Panaghis mă privi mirat.

— Ce nevoie ai să cari covorul ăsta cu tine ? Ce ţi-a venit ? Ne facem şi hoţi acum ?

— Vreau să-l pedepsesc pe acest bătrîn mişel. Covorul e lucrul cel mai de preţ din casă.

— Dar cu asta nu pe bătrîn îl pedepseşti. Cum o să scapi de el ?

— Îl voi dărui primului om sărman care ne va ieşi în cale şi rugăciunile lui îmi vor spăla păcatul.

Cînd am ieşit din casă, m-am apropiat de fereastra bătrînului şi i-am strigat :

— Rămîi cu bine, muhtarule ! Mulţumim de găzduire ! Şi acum ascultă : să nu care cumva să faci greşeala să te scoli din aşternut, că-ţi zburăm creierii, netrebnicule !

Sînt convins că n-a mişcat un deget. A tăcut chitic, ca peştele. Zece ore n-am întîlnit ţipenie de om şi mai duceam în spinare şi covorul. La un moment dat, dădurăm peste un văcar. Locuia într-un cort cu bătrîna lui. Copiii erau cu vitele la păscut. I-am dăruit covorul şi n-a fost de loc curios să afle cum de-a ajuns în stăpînirea noastră, mulţumit că a intrat în posesia lui. Ne găzdui şi ne dădu să mîncăm cîte o strachină de iaurt, pîine de ovăz, nuci şi brînză. Ne dărui săculeţul lui cu tutun şi toată foiţa pe care o avea. Nevastă-sa, încîntată de covor, îi spuse :

— Du-te de arată oamenilor drumul, să se ferească de hîrtoapele pricinuite de cutremur !

Nu demult avuseseră loc cutremure mari în ţinutul Spartei şi pămîntul se crăpase adînc. Patru zile ne chinuirăm mergînd pe munţii aceia rîpoşi, fără să întîlnim măcar o pasăre zburătoare. Abia ne mai ţineau picioarele de oboseală. În a cincea zi, zărirăm un cort singuratic la poalele unui deal.

— Hai într-acolo, fie ce-o fi ! îi spusei lui Panaghis.

Ne apropiarăm, dar nu ne întîmpină nici măcar un lătrat de cîine. Vîrîi capul în deschizătura cortului, să văd ce se petrece înăuntru, şi mă dădui înapoi puţin ameţit. O tînără turcoaică, cu mînecile suflecate, frămînta cocă şi îngîna un cîntec. Mi s-a părut un adevărat înger.

Cînd mă zări, se sperie tare şi scoase un ţipăt. Îi vorbii fără să privesc înăuntru.

— Să ne fie cu iertare, *hanum* [1]. Sîntem călători şi mai avem cale lungă de străbătut. De-ţi prisoseşte cumva, dă-ne şi nouă un codru de pîine, că vei face un mare bine.

— N-am pîine, răspunse ea. Tot ce-am avut au luat ciobanii de dimineaţă, cînd au plecat. Acum frămînt.

— Dă-ne atunci puţină apă.

— Apa e sub platan. Duceţi-vă şi potoliţi-vă setea. Mi-am dat seama că n-are nici un chef să ne ajute.

— Hai să plecăm ! îi spusei tovarăşului meu. După cîte văd, nu iese nimic de-aci.

Nu făcurăm nici o sută de metri şi în faţa noastră se ivi un bărbat voinic cu gura mauser-ului îndreptată spre noi.

— Mîinile sus ! strigă el.

Ce puteam face ? Ne-am supus. Ne duse înapoi în cort (care era împărţit în două), în partea unde nu era nevastă-sa. Ţinea tot timpul arma în mînă, dar faţa îi era calmă. Ne cercetă cu ochii din cap pînă-n picioare şi apoi ne spuse blînd :

— *Otur !* Staţi jos !

După ce ne aşezarăm, puse arma deoparte, scoase tabachera şi ne-o dădu să ne răsucim cîte-o ţigară. Eram de-a dreptul năuciţi.

— Nu e nevoie să-mi înşiraţi poveşti, spuse el sincer. Văd că sînteţi dezertori. Singurul lucru pe care vreau să-l ştiu e de unde aţi şters-o şi încotro mergeţi.

I-am răspuns deschis că am plecat din Ankara şi ne îndreptăm spre Smirna.

---

[1] Doamnă, cucoană (în limba turcă).

— Nici asta nu mă interesează, spuse el. Singurul lucru de care vreau să-mi dau seama e ce soi de oameni sînteţi şi cum vă purtaţi cu femeile pe care le întîlniţi. De vreme ce am văzut cu ochii mei că respectaţi cinstea femeilor fără apărare, vă urez un singur lucru : să ajungeţi cu bine la casele voastre. V-am văzut din clipa în care aţi coborît şi mi-am spus : „Ăştia vor trage la cortul meu". M-am gîndit să trag în voi şi să vă omor, dar n-am vrut să păcătuiesc înainte de-a vă pune la încercare. De vreme ce s-a nimerit să trageţi la cortul meu în această zi sfîntă a sărbătorilor lui Kurban Bairam, vă rog să poftiţi la masă.

Puse el însuşi masa şi aduse carne şi fructe. Făcea haz şi rîdea de foamea noastră.

— Am carne prăjită berechet, iar nevastă-mea face acum plăcinte cu miere. O să vă dau să aveţi şi pe drum.

Ne petrecu o bucată de timp. Cînd îşi luă rămas-bun de la noi, ne explică că e subofiţer în unitatea de urmărire a dezertorilor, dar, cu prilejul sărbătorilor, venise să petreacă două zile lîngă nevastă-sa.

Această mărturisire ne mişcă.

— Trebuie să fii un om tare bun la suflet, îi spusei.

— Nu sînt bun pe degeaba, îmi răspunse el. Sînt drept şi răsplătesc cinstea. Cine-l respectă pe semenul său se respectă pe sine însuşi. Dacă vă lăsaţi duşi de ispită şi vă atingeaţi de nevastă-mea, n-aţi mai fi fost acum în viaţă, v-aş fi spînzurat de limbă şi v-aş fi lăsat neîngropaţi, să vă sfîşie cîinii şi şacalii.

*

Se crăpa de ziuă cînd în faţa ochilor noştri se ivi oraşul Thira. Inimile noastre tresăriră, căci suferinţele se apropiau de sfîrşit. La un moment dat, îl apucai pe tovarăşul meu de braţ.

— Ascultă ! îi zisei.

Vîntul aducea de pe cîmpie sunetele unui viers dulce, femeiesc. Am iuţit pasul. Era un cîntec grec. Auzeam primele cuvinte greceşti, după atîtea săptămîni. Ne-am oprit şi n-am mai rostit o vorbă. Îngerii din cer de-ar fi cîntat, n-am fi fost atît de mişcaţi...

Thira cu izvoarele,
Pajişti şi ponoarele,
Cu voinici ochioşi,
Fete ochi-frumoşi.

Cîntă moara, apa-n scoc,
Roata ei nu stă de loc,
Morăriţa, vai!
Plînge lîngă-un scai...

„Singurică sînt:
Dus, te-ai dus pe vînt!
De la oaste cînd
Ai să-mi vii: curînd?

Să ne cununăm,
Şi să botezăm...
Să zîmbească mamele,
Şi să-ţi vină mirele!

Pomii să-nflorească,
Glia să rodească,
Să lumine toată casa,
Clopote chemînd mireasa.“

Panaghis începu să strige şi să facă semne cu mîinile. Cînd ne văzură, fetele încetară cîntecul şi lucrul şi o luară la fugă ţipînd: „Aoleu! Aoleu!“, ca şi cum le-ar fi ameninţat cineva.

— Pentru numele Domnului, de ce fugiţi? Staţi! Sîntem şi noi creştini, sîntem dezertori.

Cîteva din ele prinseră curaj şi se opriră. Se întoarseră şi celelalte, şi-am început să vorbim. Ne spuseră că sînt muncitoare din satele vecine şi că au ieşit la culesul tutunului.

— Ni se închideau ochii şi am început să cîntăm, ca să ne piară somnul...

Ne-am aşezat să ne odihnim. Ne aduseră tot felul de bunătăţi: smochine proaspete, pîine, măsline. Panaghis se întinse la vorbă şi-ar fi vrut să mai rămînă, ca să le povestească toate păţaniile noastre.

— Am pătimit atîta şi tocmai acuma, la sfîrşit, cînd am ajuns la mal, să ne înecăm ? îi spusei eu. Mergem ! Trebuie să ajungem vii.

Şi porniram din nou la drum.

X

Ajunserăm la Chirchinge după miezul nopţii. Uliţele erau pustii, întunecate, iar porţile bine ferecate. Nici un paznic şi nici un cîine nu tulbura liniştea. Cînd bătui la poartă, mama se sperie, apoi, cînd mă văzu în faţa ei, pe neaşteptate, se aruncă în braţele mele şi plînse amarnic.

— Fiul meu ! Băiatul meu ! spuse ea cu o voce stinsă. Cum ai reuşit ? Ce sfînt te-a ferit de primejdii, copilul meu ?

Ne-am spus cuvinte duioase, pe care nu le mai rostisem niciodată. După aceea se ruşină că se lăsase stăpînită de emoţie şi se grăbi să ne aducă apă de spălat, să ne dea de mîncare şi să ne pregătească de dormit. Mă luă deoparte şi mă întrebă neliniştită :

— Străinul rămîne la noi ?

— Rămîne la noi, mamă, nu se poate altfel. Să-l lăsăm pe drumuri ?

— Nu, fiule, ce vorbă-i asta ? Dar ştii, în pod se ascunde fratele tău ăl mic...

— Ghiorghis ? Nu mai spune !

Mă repezii să-l scot din ascunzătoare şi să-l strîng în braţe. Era de nerecunoscut : avea barbă, plete lungi şi ochi tulburi. Pierduse deprinderea de-a vorbi şi de-a merge. Şi totuşi, îmi mărturisi el, făcuse o gaură în ascunzătoarea lui, ca să vadă asfinţitul soarelui, marea lui plăcere din totdeauna.

— Tot nu te-ai potolit ? Să nu-mi spui că ştii să pictezi !

Zîmbi şi spuse :

— Nu ! Mîinile, picioarele, inima îmi sînt paralizate.

După primele emoţii ale bucuriei, căzui pe gînduri. Trei dezertori sub acelaşi acoperiş nu era o treabă bună !

— Mamă, eu plec, îi spusei. Am să mă duc în peşterile din munţii noştri. Cunosc ascunzători bune.

Mama păli şi sprîncenele i se împreunară a jale.

— Pentru numele lui Hristos, spuse ea, să nu faci una ca asta ! Parcă îl aud vorbind pe Panagos. Tot aşa a plecat şi el într-o noapte şi mi l-au omorît, cîinii ! Dacă mă iubeşti, să nu faci una ca asta. Sau scăpăm cu toţii sau nici unul...

Trecură zece zile şi Panaghis se pregăti de plecare. Mai avea de mers şaptezeci de kilometri pînă în satul lui. Îi purtam de grijă şi mă temeam pentru el, dar nenorocirea mă pîndea şi pe mine.

Mama luase de mai multă vreme acasă, ca fată de suflet, o orfană de paisprezece ani, pe Katinio. Era fata barcagiului Tramundanas, pe care-l omorîseră turcii la Tangli, pentru că — spuneau ei — avea legături cu autorităţile greceşti de pe insula Samos. Intraseră într-o seară în coliba lui şi-l împuşcară în timp ce dormea. Glontele îl ucisese şi pe băiatul lui, un copilaş de doi ani, care, în noaptea aceea, dornic de mîngîieri, adormise în braţele părintelui său. Cînd grecii fură izgoniţi din ţinuturile de pe coastă, familia lui Tramundanas, rămasă acum fără sprijin, se risipi, luînd drumul pribegiei.

Din cauza tuturor acestor nenorociri, Katinio se prostise, era totdeauna speriată şi cu mintea aiurea. Într-o zi, cînd se duse la izvor după apă, uită cheia în poartă şi tocmai în acea clipă trecu şi patrula. Plutonierul de jandarmi turc văzu cheia şi-i dădu în gînd să percheziţioneze pe neaşteptate casa. Să ne ascundem amîndoi fraţii nu era cu putinţă ; pe de altă parte, exista primejdia să dea de noi la percheziţie, şi atunci amîndoi eram pierduţi.

L-am împins repede pe Ghiorghis în ascunzătoarea lui, iar eu, fără să-mi pierd cumpătul, am rămas locului, ca să amăgesc patrula. M-am aşezat liniştit lîngă sobă, chipurile să-mi încălzesc mîinile. Cînd turcii au intrat în casă, m-am sculat în picioare, l-am salutat pe

subofiţer şi i-am mărturisit că sînt dezertor şi că am fugit de la Ankara. Sinceritatea mea îl descumpăni.

— Prima dată că văd un dezertor care nu încearcă să se ascundă !

— De ce să mă ascund ? îi răspunsei. Parcă nu m-aţi fi găsit la percheziţie ? Sau credeţi că-s atît de prost să nu spun cine sînt şi să fiu bătut fără rost, de vreme ce sînt cunoscut la post şi se ştie din ce unitate fac parte ?

— Pregăteşte-te să mergem, spuse moale plutonierul, ca şi cum i-ar fi fost milă de mine.

Făcui o încercare, să văd dacă nu merge cu bacşişul.

— Aş socoti o mare cinste pentru mine, spusei, dacă aţi rămîne să beţi o cafeluţă...

— Nu, nu ! Ia-ţi ce ai de luat şi la drum !

Nici n-apucasem s-o văd bine pe mama şi mă aflam din nou la poliţie. Inima îmi era grea ca plumbul, dar mă mîngîiam cu gîndul că l-am scăpat pe Ghiorghis.

Fără să fiu bătut, am fost trimis la Azizie, unde se aflau toate serviciile militare. M-au băgat la închisoare împreună cu dezertori greci, turci şi armeni. Din nou putoare, păduchi, foame şi nici un locşor unde să te poţi întinde să închizi ochii. În zadar ne rugam să ne lase afară, să ne putem face măcar nevoile.

A treia zi, cît pe-aci să se comită şi-un omor. Fusese adus un grup de dezertori turci, iar unul dintre ei, care făcea parte dintr-o sectă religioasă, se văicărea că cineva i-a furat hîrtia de cinci lire pe care i-o dăduse taică-su. Spunea c-o ascunsese în nişte plăcinte, să nu fie găsită la control. Şi astfel, luîndu-se la ceartă ba cu unul, ba cu altul, se iscă o bătaie cruntă şi fură scoase şi bricegele.

— Opriţi-vă ! strigă un turcaleţ palid. Eu sînt vinovatul, nu păcătuiţi pe degeaba ! Ieri seară mi s-a făcut rău de mirosul ispititor al plăcintelor, am întins mîna, am scos două-trei bucăţi din desagă şi le-am înfulecat. Pesemne am înghiţit şi hîrtia de cinci lire. Iertaţi-mă !

Păgubaşul disperat începu să plîngă şi să-şi dea cu pumnii în cap, în timp ce ceilalţi uitară de bătaie şi

începură să rîdă cu hohote. Toţi căutau pricină de rîs, chiar cînd pe celălalt îl durea ceva. De pildă, cu noi se afla şi un biet armean, căruia — spuneau — îi putrezise buricul şi i se scurgea pe-acolo murdăria. Oamenii făceau haz de el, făceau haz şi de mine, pentru că mă dureau măselele. Mi se umflase falca, mugeam ca un bivol şi încercam cu un briceag ruginit să tai umflătura, ca să iasă puroiul. Îi strecurai într-ascuns pazniculuí o liră, ca să-l aducă pe bărbier, să-mi scoată dintele stricat. Spre nenorocul meu, însă, prinse de veste plutonierul, care se mînie grozav.

— Aici nu se fac asemenea lucruri. Cînd ai să te duci la batalion, să ieşi la raport şi să ceri să te trimită la dentist.

— Măi, omule, vorbeşti serios ? Uită-te la mine ! Puroiul mi-a mîncat falca, a putrezit-o...

— Singurul lucru pe care-l pot face pentru tine e să te trimit la unitate cu un lot care pleacă azi.

Se ţinu de cuvînt. Mă trimise împreună cu alţi douăzeci de greci. Cînd ne-am adunat la gară, ne-am înţeles să fugim. Eram sătui. „Fugim fie ce-o fi." Le făgăduirăm celor doi jandarmi care ne însoţeau cîte zece lire, dacă se fac că nu văd. A început tocmeala : ei cereau cîte cincisprezece lire.

— Bine, fie şi-aşa, să încheiem tîrgul ! spuseră cei mai mulţi.

Un fecior din Valacik şi cu mine îi rugarăm să primească de la noi numai cîte zece lire. După multe tîrguieli căzură de acord. La prima haltă veniră şi ne spuseră :

— Voi doi să coborîţi aci, unde nu-i nimeni. Pe panta din Azizie va fi greu şi primejdios să săriţi toţi odată.

Sfatul ne plăcu. În haltă nici ţipenie de om. Coborîrăm şi ne ascunserăm după o stivă de traverse. Nu scoteam o vorbă, nici nu respiram ; aşteptam să fluiere trenul, să plece şi să ne facem semnul crucii c-am scăpat. Plecarea trenului însă întîrzia şi, după puţin, în faţa noastră se iviră doi gradaţi ai poliţiei militare.

— Actele voastre, ne spuseră.

N-aveam acte şi ne arestară. Cu cătuşe la mîini, furăm trimişi la anchetă. De la gradaţii poliţiei militare aflarăm că arestarea noastră nu fusese întîmplătoare. Ne trădaseră cei doi jandarmi mituiţi, pentru că le dădusem cu cinci lire mai puţin.

Această dezvăluire mă ajută să pun la cale un plan. Mă înţelesei cu băiatul din Valacik să destăinuim tot adevărul ofiţerului anchetator.

— Ştii ceva ? îi zisei. Mituirea organelor de stat presupune darea în judecată, iar judecata — închisoare preventivă. Vom avea astfel răgazul să punem în mişcare rudele, ca să găsească un mijloc şi să ne scape. Şi chiar dacă ne bagă la închisoare, tot e mai bine, fiindcă scăpăm de batalionul de muncă.

Zis şi făcut ! Timp de şase luni am făcut închisoare preventivă, apoi s-a judecat procesul. Tribunalul militar i-a condamnat pe jandarmi la cinci ani, iar pe noi la trei ani închisoare. Dar turcii aveau proptele serioase şi cerură revizuirea procesului. Pedeapsa noastră a fost redusă la şase luni, iar jandarmii au fost achitaţi.

*

Prigoana nu se încheie însă cu asta. Fui trimis la un lagăr din Bandîrma [1]. Se aflau acolo închişi mii de creştini şi de turci ; unii pentru falsificare de acte, alţii pentru mituire, alţii pentru crime sau acte de indisciplină. Şi aci foamea era cazna cea mai cumplită. Hrana ce se dădea celor trei mii de ostaşi ar fi ajuns să sature pe jumătate abia două sute ! Paşii, comandanţii, muteserifii, caimacamii [2], furierii, ostaşii de la aprovizionare, toţi furau din plin. Îşi dăduseră seama că Turcia a pierdut războiul şi furau care mai de care. Cine avea bani putea să cumpere şi-un vizir care să-i lustruiască pantofii. Nu mai ţineau socoteală de nimic : nici de patrie, nici de cinste.

Am fost duşi apoi la cazarma Selimie din Istambul. Acolo am stat cîteva săptămîni, avînd drept unică

[1] Port la Marea de Marmara.
[2] Funcţii administrative.

hrană smochine fierte, pline de muşte, viermi şi şoareci. Păduchii mişunau din nou. Tot felul de boli, de la tifos exantematic pînă la blenoragie, făceau ravagii în rîndurile noastre, decimîndu-i pe oameni. Dacă n-ar fi venit ordinul de deparazitare, dezinfectare şi transferare la Soganli, am fi murit cu toţii.

La Soganli am completat efectivul unui regiment, care se întorsese decimat de pe frontul rusesc.

— Acolo, în Rusia, s-a sfîrşit războiul. Bine-ar fi să se termine şi aci la noi, să ne întoarcem la casele noastre, spuse Mathios, un fierar dezgheţat, poreclit „Telegraful", pentru că era întotdeauna primul care afla ştirile.

— Şi cum de s-a terminat, bre, în Rusia blestematul ăsta de război? întrebă Ahmet brutarul.

— Am auzit nişte prizonieri ruşi vorbind de cineva care poartă barbişon şi care a dat porunca cea mare: să înceteze războiul. Şi acesta a încetat cu-adevărat. Şi mai spun oamenii că a dat şi altă poruncă însemnată: să nu mai fie bogaţi şi săraci. S-a făcut şi asta. A împărţit şi moşiile. Au ieşit prinţii din seraiuri şi au intrat în locul lor oamenii sărmani, ca tine şi ca mine.

Ahmet se prăpădea de rîs.

— Basme! *Ne diorsum!* E cu putinţă aşa ceva? *Olurmî?* Ăl de are avere nu lasă pe nimeni să pună mîna pe ea, chiar dacă are barbişon! Prostii!

Noi habar n-aveam de toate astea şi nu pricepeam nimic din cele ce auzeam. Veni, însă, în acele zile un învăţător din Pont[1] cu numele de Serafimidis, care ne explică totul.

Mă împrietenii cu Serafimidis. Avusese multe necazuri în viaţă. Plecase din Pont în 1916, cînd veniseră ruşii. În retragere, armata turcă luase cu sine mii de familii şi batalioane de muncă ale grecilor din Trapezunta, unde Serafimidis îşi făcea armata. După cinci luni acesta dezertă, dar fu prins tocmai la un kilo-

[1] Regiune a Turciei aflată pe coasta Mării Negre, lîngă graniţa cu Uniunea Sovietică.

metru depărtare de liniile ruseşti. Fu pus la cazne şi era cît pe-aci să fie spînzurat.

— Îmi petrecuseră laţul de gît, povestea el, cînd, în clipa aceea, trece pe-acolo un colonel turc, care se opreşte în faţa mea şi mă cercetează cu privirea. „Nu eşti tu nepotul lui popa Grigori ?“ mă întrebă el. „Da“, îi răspund eu. Se întoarce atunci spre călău şi-i spune : „Dă-i drumul !“ Nu-mi venea să cred. „Îl cunosc bine pe unchiu-tău, preotul, eram vecini, îmi spuse el. Şi, după cum am aflat, a făcut mult bine turcilor rămaşi la Trapezunta. De aceea îţi dăruiesc viaţa şi să-i scrii asta şi lui unchiu-tău.“ După cum am aflat mai tîrziu, acest ofiţer era detaşat la un serviciu care strîngea informaţii despre viaţa oamenilor din regiunea Pontului, ocupată de ruşi. Mă luă cu el la Su Sehir, la comandamentul lui Vehip Paşa. Acolo aflai că ruşii au predat grecilor şi turcilor administrarea oraşului Trapezunta. Tribunalele erau şi ele comune, precum şi garda naţională. Se crease şi o primărie autonomă, în frunte cu Constantinos Theofilactos. Dar adevăratul guvernator al oraşului era episcopul nostru, Hrisanthos, care, datorită înţelepciunii şi inimii sale generoase, a condus treburile ca un mare cîrmuitor. Îi apăra deopotrivă pe creştini şi pe mahomedani şi n-a îngăduit armenilor să treacă la represalii. Viaţa s-a normalizat repede. Refugiaţii turci se căiră că au plecat de la casele lor şi voiră să se întoarcă, dar nu-i lăsă Reşat. Ca să înţelegi dorul lor, îţi voi spune versurile pe care le-au închinat lui Hrisanthos :

Metropolit, vatan sana amanet.
Elevighie bastimda coptu Kiamet.

Adică :

Blestem e în Elevian ! Tu porţi tiara,
Episcope, în mînă-ţi lăsăm ţara.

Vocea lui Serafimidis tremura de emoţie, deoarece îl iubea mult pe Hrisanthos.

— Om cu cap, episcopul ! În 1917, cînd a izbucnit revoluţia rusească, a intrat şi el în sovietul din Trapezunta, cîrmuind de-acolo ţinutul. Tot ce-a cerut bolşevicilor a primit. Cînd a aflat că se va face armistiţiu şi a înţeles că ruşii vor pleca din Pont, a cerut să li se dea grecilor arme şi uniforme, deoarece ceţii [1] lui Kahriman începuseră să măcelărească oamenii şi să le jefuiască avutul. Şi i s-au dat. Cît ai clipi din ochi, Uniunea Naţională a Tinerilor deveni miliţie. Cinci sute de ani după cucerirea Trapezuntei de către turci, supusul imperiului otoman punea pentru prima dată mîna pe armă, ca să-şi apere viaţa şi avutul. După cum am aflat, aşa a scăpat jumătate din populaţie, iar cealaltă jumătate a plecat în Rusia.

Serafimidis mă asigură că informaţiile lui proveneau din sursă sigură, dat fiind că la Su Sehir îl întîlnise pe preotul militar Sidiropulos, trimisul lui Hrisanthos, care venise să încheie o înţelegere cu Vehip Paşa.

— Tot de la Sidiropulos am aflat ce s-a petrecut şi la Ordu [2], patria mamei mele. Şi acolo, Axioti, oamenii au suferit mult. Într-o zi, cînd navele ruseşti au început să bombardeze liniile turceşti, mii de creştini s-au aruncat în mare şi au cerut protecţie. Bolşevicii au lansat bărci, colaci de salvare, iar marinarii au sărit în apă, salvînd astfel trei mii de suflete. Printre ei se afla şi fratele meu mai mic, împreună cu familia unchiului meu, în total unsprezece persoane. Au fost duşi cu toţii la Trapezunta, unde au fost primiţi de Mitropolie, care le-a găsit locuinţe şi de lucru, astfel că oamenii nici n-au simţit că sînt în refugiu...

Pe cînd vorbeam cu Serafimidis, veni ordinul ca regimentul nostru să plece spre ţările arabe. Turciei îi mergeau prost treburile. Statul-major dăduse ordin ca tuturor creştinilor din batalioanele de muncă, dezertorilor, condamnaţilor, oricărui om valid, chiar dacă era criminal, să i se pună arma în mînă. Englezii porniseră ofensiva, căreia trebuia să i se facă faţă cu orice preţ.

[1] Trupe neregulate din Turcia, a căror îndeletnicire principală erau jafurile şi pogromurile împotriva populaţiilor creştine din imperiul otoman.

[2] Oraş din Pont.

Am reuşit să intru ca brutar la manutanţă şi chiar la secţia de frămîntat, deoarece aflasem că serviciul de aprovizionare are nevoie de asemenea lucrători. Nu voiam să iau arma în mînă şi să lupt pe front tocmai acum, cînd totul arăta că războiul e pe sfîrşite.

Cîteva zile mîncai pîine pe săturate la brutăriile militare din Soganli, dar ordinul nu întîrzie să ajungă şi la noi : eram siliţi să urmăm regimentul pe front. Trebuia să pun la cale cu grijă un nou plan. Mintea trebuia să lucreze bine, să socotească totul cu precizie. Cînd am aflat că au început pregătirile de plecare, cerui voie caporalului să mă reped la un băcan şi să-i înapoiez lămpile pe care mi le împrumutase. Ştiam că fata băcanului e în dragoste cu caporalul nostru. Să se ducă el nu putea, pentru că, în ajunul plecării, în regimente era un du-te-vino nemaipomenit şi căpitanul n-avea timp nici să răsufle.

— Du-te repede, îmi spuse el, şi transmite-i salutări din partea mea ! Să te-ntorci ca vîntul, că altminteri...

Îndată ce cotii colţul străzii, zvîrlii lămpile după un gard şi pe-aci ţi-e drumul. Ştiam că toate satele din regiune sînt greceşti. S-o găsi o casă să mă ascundă şi pe mine, pînă reuşesc să mă îmbarc cu destinaţia Bandîrma. Şi de-acolo mai departe, Dumnezeu cu mila.

XI

Primul om care îmi ieşi în cale fu Anastasis Melidis, un negustor ambulant din Istambul. Auzisem multe despre el la Bandîrma, unde-l cunoşteau pînă şi pietrele. Vindea mătăsuri, parfumuri, papuci de casă, ace de cap şi piepteni, sulimanuri, bijuterii false şi veritabile, şi nu mai ştiu ce. În ziua aceea nu ducea marfa cu el ; ţinea în mînă o geantă de piele şi arăta ca un diplomat ; de altfel, pun mîna-n foc că era orice numai negustor ambulant nu. Spunea că are în geantă leacuri „de dragoste, de bătrîneţe, de zămislit băiat, de ficat bolnav, de rinichi stricaţi şi de inimă albastră". Şi cîte

nu ştia preaisteţul Melidis ! Avea cliente în bordeluri, în lumea mare şi în haremuri. Făcea contrabandă şi chefuia cu bătăuşii, pe care-i proteja şi care-l protejau la rîndul lor.

Cutreiera mările de la Beirut pînă la Batum, furniza femei beilor şi paşilor, făcea servicii căpitanilor, pînă şi plutonierilor, în general tuturor acelora care aveau nevoie de el, deoarece — obişnuia să spună — „şi cel mai neînsemnat om poate fi de folos". Turcii îl lăsau să-şi facă de cap. Auzisem de la Serafimidis că Melidis făcea afaceri şi cu englezii, şi cu grecii, pentru că, la urma urmelor, îl durea sufletul pentru nenorocita Grecie. Cîţi oameni n-a scăpat de la moarte Anastasis !

N-avea nici un duşman, fiindcă le făcea tuturor pe voie. După ce merserăm cîţiva paşi împreună, se întoarse spre mine şi-mi spuse :

— Eşti dezertor, nu-i aşa ? Să nu spui că nu ! Dezertor, şi încă de la ţară.

Înainte de-a apuca să-i răspund, adăugă :

— Vrei să m-asculţi ? Trebuie să-ţi schimbi imediat hainele, să te speli şi să te bărbiereşti. În halul în care te afli, te dai singur de gol. Vrei să-mi spui că n-ai ce face cu sfatul meu, că ai nevoie de haine, nu-i aşa ? Înţeleg, eşti fără o lăscaie în buzunar. Am să te ajut. Vino cu mine şi n-ai să pierzi vremea. O să mergem la o casă cam deocheată, dar n-are a face. Nu mergi acolo ca să te împărtăşeşti. O să găseşti o inimă generoasă şi, ce-i mai important, nişte haine.

Nu ştiam ce să-i spun.

— Bunătatea dumitale mă copleşeşte.

— Nu-i vorba de bunătate ! În lumea asta — n-ai priceput încă lucrul acesta ? — ca să iei trebuie să dai. N-am lăsat niciodată un om neajutorat şi nu-mi pare rău de loc, deoarece pretutindeni am prieteni. Ca să înţelegi mai bine, îţi voi da un exemplu. Întîlnesc pe drum o femeie care mi se plînge de bărbatul ei, şi eu îi dau dreptate. Îl întîlnesc pe soţ şi-i dau şi lui dreptate. Pînă la urmă reuşesc să-i împac. Un bei turc îmi spune într-o zi : „Ghiaurii sînt nişte idioţi". Îi răspund : „Ai dreptate, efendi". Fac afaceri cu el,

mă ajută, îl ajut şi, pînă la urmă, obţin de la el o iscălitură cu care-l salvez pe unul din „idioţi".

Melidis nu aştepta să-i răspunzi. Era încîntat de el. Se juca întotdeauna cu un lănţişor şi fluiera. Războiul fusese o mină de aur pentru el şi-ar fi dorit să nu se sfîrşească niciodată. De vîrstă mijlocie, trăind în huzur, sănătos şi arătos, îţi băteai capul să ghiceşti ce scop urmăreşte făcînd pe negustorul ambulant.

— Dacă-i vorba de bani, îmi spuse el, sînt un nepricopsit, pentru că am inimă. Nici nu ştii ce greci bogaţi sînt la Istambul. Ţi-ar sta mintea-n loc dacă i-ai vedea. Odăi pline de aur ! Dar cînd patria e la ananghie nu dau nimic. Totul e pentru buzunarul lor. Să-l vezi pe Bolakis, furnizorul armatei turceşti. Îi curge aurul şi prin cracii pantalonilor ! Mişelul e putred de bogat, ca regele Midas.

Luat cu vorba, nici nu-mi dădui seama cînd am ajuns la casa unde mă ducea. Treceam tocmai printr-o grădină plină cu flori.

— Vezi ce flori frumoase ? spuse el şi le privi cu mîndrie, de-ai fi zis că sînt ale lui. Dar de palatul acela ce spui ? S-o vezi, însă, pe zîna care locuieşte în el ! Frumoasă de n-are seamăn pe pămînt, scroafa ! Păcat că n-are copii, să se bucure de bogăţiile pe care acum le gustă singură. Vezi, aşa-i meseria asta : nu ştii cine e tatăl. Frumoasa noastră se scaldă în lapte. Să vezi ce *hamam* [1] are, numai în marmoră şi fildeş, şi cu tasuri de aur ! Te ameţeşte, nu alta. Plăteşte paşa, plăteşte şi bancherul evreu, ca să aibă toate astea. Iar dumneaei face afaceri şi cu Bolakis şi primeşte comisioane. Dar o să-ţi dai singur seama ce inimă largă are madam Fofa. Ce să-ţi mai spun, a făcut voiajuri la Paris, a benchetuit cu prinţi la Odesa, la Bagdad şi la Teheran.

Numai auzind toate astea şi-mi pierdui cumpătul.

— Cum să mă prezint în halul ăsta ? Nu pot...

Nu mă lăsă să termin vorba, luîndu-mă la rost :

— Dar ce, tu n-ai suflet ? Un voinic ca tine ? Ascultă, tinere, să nu te opreşti niciodată la jumătatea

[1] Baie (în limba turcă).

drumului, să nu-ţi fie ruşine, să păşeşti mereu înainte! Acum nu te duci să te prezinţi nici ca mire şi nici ca iubit. Madam Fofa salvează oamenii. Moartă e să facă o faptă bună. De-aia mergem la ea. Mai vrei să ştii ceva? Dumnezeu mi te-a scos în cale, ca să am un pretext s-o întîlnesc. Are o slujnică bătrînă căreia trebuie să-i adorm bănuielile.

„O dată ce-am intrat în horă, trebuie să joc", mi-am zis, şi-am intrat în casă gîndind: „Fereşte-mă, Doamne, de mai rău!" Ne deschise o bătrînă morocănoasă, uscăţivă şi strîmbă la faţă. Anastasis puse atîta miere în glas, c-o îmblînzi de la primul cuvînt.

— Dragă Hristinel! Ce mai faci, puişorule? Ştii că ţi-am găsit icoana sfîntului Fanurios[1]? Aşa cum l-ai vrut tu: întreg şi suflat în aur. Icoană veche, o raritate! Ţi-l aduc cînd vin data viitoare, mare-i mila Domnului! Să văd şi eu o dată zîmbetul pe buzele tale...

— Cum de ţi-ai amintit de noi, Anastasi? spuse bătrîna şi privirea i se îndulci.

Deschise îndată uşa salonului, o cameră cu canapele îmbrăcate în atlaz, cu covoare persane, console de nuc încărcate cu păsări împăiate, lămpi cu abajururi de mărgele, animale de bronz persane şi săbii de Damasc, cămile sculptate în lemn şi cruci lucrate cu măiestrie de la Sfîntul Mormînt.

Melidis îmi făcu cu ochiul şi, cu o mişcare a mîinii, îmi arătă toată acea bogăţie. Apoi ieşi în antreu şi strigă cu familiaritate:

— Madam Fofo! Unde eşti, dragă? De mult nu ne-am văzut!...

La capul scării se ivi madam Fofo, îmbrăcată într-o rochie de mătase roşie, brodată cu aur. Durdulie, fragedă şi albă, ai fi zis că soarele n-a văzut-o niciodată. Îşi tîra languros papucii de catifea, de-i tremurau coapsele şi sînii. Te pierdeai în faţa ei cînd îi vedeai fasoanele, buzele cărnoase puternic fardate şi ochii verzi ca marea, adumbriţi de gene dese.

[1] Protectorul fetelor nemăritate.

— Fofo, ţi-am adus un creştin să-l ajuţi, să faci o faptă bună. Ştiu cît de temătoare de Dumnezeu eşti şi cît de miloasă. E dezertor. Dacă-l lăsam să colinde îmbrăcat în uniforma asta, cu siguranţă l-ar fi înhăţat. La tine se găsesc haine bărbăteşti cu duiumul. Hai, nu te gîndi prea mult, fă o faptă bună şi să nu mai vorbim de ea!

Madam Fofo, care părea proaspăt trezită din somn, îmi aruncă o privire, duse mînuţa la gură şi o lovi de cîteva ori, ca să-şi întrerupă căscatul, apoi spuse cu bunătate:

— Bre, Anastasi, eşti mereu acelaşi! Nu ţi-a venit încă mintea la cap! Să ştii că mi-era tare dor de tine.

El îi făcu pe-ascuns un semn, arătînd spre bătrînă, şi-i spuse:

— Cum îţi ziceam, Fofico, trebuie să-l ajutăm pe compatriotul nostru, care are nevoie de noi. A dezertat din armată, creştinul, şi a trecut prin multe, iar acum trăieşte ascunzîndu-se. Ai înţeles, nu-i aşa? Domnul nostru îţi va şterge dintr-o dată toate păcatele... Deşi, ca să spun tot ce gîndesc, eu te socot un înger căzut din cer...

Kira Hristina părea emoţionată, iar eu stăteam stingherit şi nu ştiam ce să spun, ce să fac, unde să-mi ţin mîinile, unde să calc cu pantofii mei plini de noroi, unde să-mi opresc privirea extaziată. Nu mai pricepeam cine sînt şi cum s-a întîmplat ca de la cuptoarele din Soganli să nimeresc în palatul unei femei bogate, care urma să m-ajute.

Hristina mă preluă şi mă duse în faţa unui dulap cu trei canaturi, plin de haine de tot felul. Găseai acolo celebii arăbeşti, uniforme turceşti pentru toate armele, pînă şi tricorn de amiral!

Între timp, madam Fofo şi Anastasis se duseră într-altă cameră. La început auzeam frînturi din conversaţia lor. Ea îi spunea:

— Enver bei mi-a făcut propuneri şi mi-a spus: „Reşat ţi-a făcut o vilă, eu însă îţi voi face un palat cu patruzeci de odăi şi-ţi voi umple cuferele cu aur şi giuvaeruri. Vino cu mine!"

— Ce bogat e, banditul ! Cu siguranţă că i-a jefuit pe armeni şi pe greci.

— Într-adevăr, i-a jefuit, are mîinile pătate, în timp ce Reşat al meu nu !

Kira Hristina mă trase în faţa unui alt dulap, cu haine mai de rînd, şi n-am mai desluşit ce vorbesc. Le auzeam numai rîsetele, iar peste puţin se stinseră şi ele, deoarece se încuiaseră pesemne în iatac.

După ce găsii un costum pe măsura mea, mă spălai şi mă îmbrăcai, bătrîna se uită atent la mine.

— Parcă eşti altul ! zise ea. Ia te uită ce băiat frumos te-ai făcut ! De unde eşti ?

— De prin părţile Efes-ului.

— Bravo, cunosc locul. Şi eu tot de pe-acolo sînt. Pofteşte acum să iei un aperitiv !

Mi-era foame şi nările mi-erau gîdilate de mirosul caimacului ars şi al brînzei, dar i-am răspuns :

— Mulţumesc ! Aş vrea doar să-mi iau rămas-bun de la domnul Anestit şi să-i spun...

Dădu din cap cu înţeles.

— N-o să-l mai poţi vedea acum pe Anastasis, băiete ! Abia diseară dacă o termina, numai să nu vină Reşat !

— Transmiteţi-le mulţumirile mele.

— Cu bine, compatriotule, şi noroc bun !

*

De ani de zile trăiam şi luptam în condiţii de ilegalitate şi învăţasem să scap de copoi, să mă prefac mort ca păduchele de lemn, să simt orice privire îndreptată asupra mea.

De cum am pus piciorul în Hartalimi şi am ajuns în centru, am simţit că sînt urmărit. „Cine-ar putea să fie ?“ m-am gîndit şi m-am aplecat să-mi leg şiretul de la pantof, să mă pot uita pe furiş. M-am liniştit cînd am văzut că e o fată. Am mai cotit pe vreo două străzi, ca să mă asigur, dar fata se ţinea ca scaiul după mine. Ce se petrecea ? M-am oprit şi am cam băgat-o pe mînecă atunci cînd am văzut-o

pe fată mergînd la pas cu mine, privind indiferentă în altă parte şi şoptind :

— Manoli Axioti, urmează-mă ! Intră pe uşa pe care voi intra eu, dar nu în acelaşi timp cu mine...

Am urmat-o. Am intrat într-o casă cu două etaje.

— Cine eşti şi de unde mă cunoşti ? o întrebai cînd am dat de ea pe scară.

— Nu te cunosc, îmi răspunse ea cu faţa luminată. Cel care te cunoaşte te aşteaptă sus.

Uitasem că Kirkor, un prieten pe care-l ajutasem să dezerteze la Bandîrma, e din Hartalimi. Am urcat scările ; mă aştepta cu braţele deschise.

— În sfîrşit, frate Manoli ! Nici nu ştii cît m-am bucurat cînd te-am zărit pe fereastră. Fata asta e sora mea, Anica.

Au pus masa şi-au adus cîţiva cartofi fierţi fără untdelemn.

— O ducem greu, spuse Kirkor. Părinţii noştri au fost ucişi şi banii pe care-i aveam au fost furaţi. Prăvălia ne-au luat-o străinii. Eu stau ascuns. Trăim din ce cîştigă Anica.

Le-am spus că seara vreau să plec. Şi aşa aveau destule pe cap, ce le trebuia să mai aibă şi grija mea.

— Ce vorbeşti, nici să nu te gîndeşti ! se împotrivi Kirkor.

Aceeaşi sinceritate şi dragoste manifestară fratele şi sora faţă de mine timp de patru luni de zile, cît am stat la ei. Şi ce zile ! Unii oameni, pe care-i întîlneşti uneori, te împacă cu viaţa şi atunci cînd ea ţi se pare de netrăit.

Anica muncea din greu. Avea de hrănit doi bărbaţi. Noi făceam treburile casei şi nu ni se părea de loc ciudat. Uneori, cînd întîrzia, ne apucau bătăile de inimă. Ce ne-am fi făcut fără Anica ?

Ascunzătoarea noastră se afla într-un rezervor de apă. De multe ori, cînd ne simţeam în primejdie, coboram în rezervor. Atunci ne dădeam seama cum trebuie să fie în mormînt. După aceea, cînd ieşeam şi-o vedeam pe Anica zîmbind, ni se părea că am înviat.

Într-o dimineaţă — n-am s-o uit cît voi trăi — s-a auzit un cuvînt, unul singur, pe care-l aşteptam de

ani de zile: „Armistiţiul! Armistiţiul!" Anica fu aceea care ne aduse vestea, abia răsuflînd de graba cu care venise.

— Armistiţiul! spuse ea şi izbucni în plîns.

Prima noastră grijă fu să citim cu atenţie ziarele şi să ne convingem că-i adevărat, după aceea deschiserăm ferestrele, care luni de zile stătuseră închise, ca în timp de doliu. Ni se părea o glumă că izbutisem să amăgim moartea.

Anica ne aduse rachiu şi heringi. N-am dormit toată noaptea. Am vorbit, am vorbit fără sfîrşit. Urzeam planuri şi visuri. Cît de repede sînt date uitării zilele negre!

Turcii erau şi ei bucuroşi, deşi pierduseră războiul. Ziarele schimbară tonul. Acum nemţii erau duşmanii, iar Talat şi Enver trădători, deoarece colaboraseră cu ei şi împinseseră Turcia spre dezastru. Drept prieteni fură proclamaţi — cine alţii? — anglo-francezii şi îndeosebi americanii. Acum *buiurum* [1] şi vorbele mieroase erau numai pentru ei. Se ridică însă un om, un acuzator cu limbă ascuţită, care nu iertă nimănui nimic, o voce puternică, care proclamă reînvierea Turciei înainte ca ea să se ducă de rîpă. Acest om se numea Mustafa Kemal. De ani de zile, nici o turcoaică nu mai născuse un asemenea fiu.

*

Kirkor avea un magazin la Smirna şi se grăbea să plece într-acolo. Tot atît de grăbit eram şi eu să ajung în satul meu. Am pornit împreună. Actele noastre militare nu erau în regulă, dar turcii aveau acum necazurile lor şi nu se mai îngrijeau de alţii. N-aveam bani nici de bilete. Anica se înţelese cu un cunoscut al ei, care lucra la calea ferată, să luăm trenul de la Bandîrma şi să ne ascundem în vagonul de bagaje.

— De altfel, şi în viaţă tot nişte pasageri clandestini sîntem, spuse Kirkor rîzînd.

[1] Poftim (în limba turcă).

— Ba de loc, spuse Anica. V-aţi plătit biletul, şi chiar foarte scump.

Mi-am luat rămas-bun de la ea cu emoţie.

— Anica, n-am să te uit niciodată ! i-am spus şi ochii mi se umplură de lacrimi.

Abia în clipa aceea am realizat că Anica era femeie, că m-aş fi putut îndrăgosti de ea şi că aş fi putut s-o ţin lîngă mine pentru totdeauna. Şi acum îmi mai amintesc de culoarea arămie a pielii ei, de ochii ei duioşi, parcă speriaţi. Anica, de ce oare nu te-am iubit decît ca pe-o soră ? Să mă fi împiedicat teama ?

*

Eram primul din cei cinci fraţi mobilizaţi care se întorcea acasă. Ştiam că Panagos n-o să mai vină niciodată. Despre ceilalţi fraţi nu mai aveam de mult nici o veste. Unde se aflau ? Grija mă cuprinse îndată ce pusei piciorul în sat şi-mi adumbri bucuria reîntoarcerii. Patru ani mă ţinusem tare, nu cumva moartea să mă găsească nepregătit şi să mă ia pe neaşteptate, şi iată că acum simţeam o slăbiciune ciudată.

Mă străduiam să-mi reamintesc vechiul fel de trai, vechile obiceiuri. Priveam cu luare-aminte la toate obiectele pe care puneam mîna, căutam un sprijin în ochii mamei, în obrajii rumeni ai fetelor. Îmi plimbam privirea pe ghivecele din pervazul ferestrei, pe grădiniţa cu umbrarul de viţă, pe tufele de iasomie, pe caprifoi şi pe lămîi. În faţa casei drumul era acelaşi, plin de colb, străjuit de salcîmi şi de căsuţe spoite. Îmi aminteam cum îl treceam călare pe măgăruşul nostru Onio, cînd mă întorceam de pe ogor. Onio făcea întotdeauna gălăgie, să iasă mama şi să-l deshame. La colţ izvorul curgea clipocind. Vara, ca şi iarna, îmi puneam capul sub apa lui limpede, cristalină, şi apoi îmi pieptănam părul încurcat, pînă se făcea numai inele. Rupeam regulat şi cîte-o floare — cum se nimerea : garoafă, muşcată sau panseluţă — o puneam după ureche şi porneam la plimbare. Nu se putea ca vreo fetişcană să nu ştie ora cînd trec şi să nu mă pîndească de după perdeluţă.

Prima grijă a fost să uşurez munca mamei şi a sorei mele. Mă sculam dis-de-dimineaţă şi porneam spre ogoare. Pustietatea lor mă apăsa. Bărbaţii lipseau, ici-colo se zăreau cîţiva schilozi, mulţi bătrîni şi femei îndoliate. Tremuram la gîndul că vor începe din nou să-mi povestească suferinţele lor. Ogoarele erau şi ele un fel de cimitire ; nearate, negrăpate, se vedea lipsa mîinii omului. Cai, bivoli, turme nu mai existau ; toate fuseseră luate. În sat nu mai era nici măcar un cocoş care să anunţe zorile.

Lîngă ogorul lui Filipa fui oprit de Aleka, fiica lui, ca să-mi ureze bun-venit. Ştiam că era în dragoste cu Ghiorghis şi intrai în vorbă cu ea :

— Cînd se întoarce Ghiorghis, îl las pe el să se însoare mai întîi.

Fata începu să-şi depene amarul. Îmi vorbi cu încredere despre secretul ce-l tăinuia şi care o chinuia. Toţi ştiau că Ghiorghis fusese prins de jandarmi în faţa casei ei. Dar de ce şi cum, nu ştia nimeni, nici mama. Era — spune ea — o seară foarte caldă. În grădinile satului iasomia îşi răspîndea parfumul îmbătător şi Ghiorghis nu mai putu să reziste — aşa îi spusese. Dorul de viaţă se zbătea în el. Coborî din pod şi porni la drum.

— Picioarele l-au dus în faţa ferestrelor mele, în care începu să arunce cu pietricele, aşa cum făcea întotdeauna. L-am auzit în somn şi am sărit speriată. „A fost, desigur, un vis frumos şi binecuvîntat", mi-am zis şi m-am culcat din nou. Dar pietricelele loveau în geam de-adevăratelea. M-am repezit atunci la fereastră şi-am recunoscut statura lui Ghiorghis. Am vorbit o mulţime pe şoptite şi apoi el mi-a spus : „Coboară, Aleka, trebuie neapărat să-ţi spun ceva." „Cum să cobor, Ghiorghi ? O să se trezească părinţii mei şi nu se cade..." „Să se trezească ! Am venit să te cer de nevastă ! Nu mai rezist în singurătate, o să înnebunesc ca Lembesis..." Nu termină bine vorba, că la colţul străzii se ivi patrula. Pînă să alerg să deschid poarta, jandarmii călare l-au şi înhăţat, n-a apucat să facă nici un pas. Restul îl ştii. A fost schingiuit şi apoi trimis la regiment. Mi-a scris de la Ceanak Kale, dar de atunci n-am mai primit altă ştire şi mi-e tare teamă.

— Şi maică-mea se plînge că de luni de zile n-a mai primit nici o scrisoare. Nu-ţi face inimă rea ! Am presimţirea că Ghiorghis va veni cu siguranţă.

...Rostisem o vorbă pripită. Nu trecură nici două săptămîni şi vestea cea neagră ne sosi. Ghiorghis pierise, răpus de-un glonte englezesc, la Ceanak Kale.

— Vai ! bocea mama zi şi noapte. Moartea a luat şi trupşorul tău ! Nu i-a fost milă de frumuseţea ta ca de icoană, de mînuţele tale vrednice ! Nici de ele nu i-a fost milă !

Moartea era duşmanul nevăzut cu care ne războiam generaţie de generaţie. Nu-i vedeam pe cei vinovaţi, aşa că aruncam vina pe ea. Acum oamenii nu mai făceau coadă la biserică pentru cununie, ci ca preotul să sfinţească coliva pentru morţi. Fiecare cămin jelea doi sau trei morţi. Erau şi familii în care fuseseră omorîţi aproape toţi şi nu mai rămăsese decît vreun bătrîn sau vreo bătrînă ca să-i bocească.

Kostas şi Stamatis, pe care-i credeam morţi, se reîntoarseră. Kostas găsise adăpost timp de zece luni pe-o moşie turcească la Adana. Devenise atît de trebuincios stăpînului lui încît acesta nu mai voi să-l lase să plece şi cîtva timp îi ascunsese chiar încheierea armistiţiului. Iar pe Stamatis îl scăpase unul din turcii kirlizi, care muncise pe pămînturile noastre. Îl întîlnise la Konia, în clipa în care un sergent era gata să-l împuşte. Fără să arate că-l cunoaşte, turcul nostru îl întrebă pe sergent : „Unde-l duci pe dezertor ?“ „Îl duc la păscut“, îi răspunse acesta şi cu-n gest grăitor arătă că-i va face de petrecanie. „Nu vrei să mi-l dai mie ? Am un cuţit mai ascuţit“, îi spuse el, făcîndu-i cu ochiul şi strecurîndu-i un megit în palmă. Sergentul privi megitul şi-i spuse ridicînd din umeri : „Poţi să-l iei, scap şi de-un păcat !“

Turcul kirliz îl luă pe fratele meu la casa lui. „Rămîi cu noi şi nu te mai necăji, îi spuse. Cum o să trăim noi, aşa o să trăieşti şi tu. Am mîncat pîine pe săturate în casa voastră şi-am dormit pe-un aşternut curat. Lucrul ăsta n-am să-l uit niciodată !“

Acum, cînd toţi cei rămaşi în viaţă ne adunasem acasă, începurăm să muncim pe brînci. Eram dezbră-

cați, fără unelte, fără vite și fără sămînță. Mama, sora și fata noastră de suflet au strîns, punîndu-și viața în primejdie, trei mii de ocale de smochine. Le-am vîndut și am luat pe ele douăzeci de lire de aur, bani peșin. Ce să cumperi mai întîi ? Am încăput pe mîna cămătarilor. Kostas ne adună și ne zise :

— Ia ascultați ! Pe cei pe care i-a înghițit pămîntul nu mai putem să-i înviem, pămîntul însă trebuie să-l înviem.

Porneam la muncă de cum se crăpa de ziuă și ne întorceam noaptea tîrziu. Munceam cu tot sufletul. Ca să ne odihnim, schimbam felul muncii. Ne hrăneam numai cu pîine și măsline, dar pămîntul am reușit să-l înviem, să-l facem să dea roade bogate. Am semănat tutun, care era foarte căutat, și-am izbutit în foarte scurt timp să scăpăm de datoriile ce ne împovărau.

Au sosit grecii

XII

Nu ne mai temeam acum de turci ; ei se temeau de noi. Schimbasem locurile, în loc să ne schimbăm felul de-a gîndi. Printre ruinele vechiului Efes nemţii îşi instalaseră depozitele de muniţii. Am găsit acolo material de război cît am vrut. Jandarmii turci, care, potrivit armistiţiului de la Mudros, ar fi trebuit să-l predea aliaţilor, îl lăsară acolo şi se făcură nevăzuţi. Tremurau acum pentru pielea lor, deoarece nenorociseră prea multe familii de creştini.

Sute de ani, lipsiţi de arme, supuşii imperiului otoman suportaseră o mulţime de umilinţe şi suferinţe, iar acum, cînd dădeau de arme, să le fi lăsat neatinse ? Era greu, chiar foarte greu, să şterge dintr-o dată ura şi cruzimea războiului. Sîngele şi spaima nu puteau să aducă decît spaimă. Cînd vin pe neaşteptate, schimbările aduc cu ele nenorociri noi.

Locuitorii din Chirchinge, loviţi de război, străbăteau noaptea potecile ce duceau spre vechiul Efes şi nu-şi găsiră pace decît după ce cărară toate muniţiile şi armele în satul lor. Atunci au început să se simtă liberi, iar trupurile lor încovoiate să se îndrepte. Pînă şi tinerii cei mai liniştiţi se încinseseră cu cartuşiere la brîu şi pe piept şi se plimbau cu un aer semeţ şi sfidător, parc-ar fi spus turcilor : „Veniţi acum, dacă aveţi curaj !“

Primul care s-a înarmat a fost Kosmas Şarapoglu. Şi-a luat puşca şi a pornit de-a dreptul la cimitir. L-am urmat fără să scoatem o vorbă, crezînd că vrea

să se omoare, dar el trase cîteva focuri şi apoi scoase un strigăt sfîşietor :

— Sus, băieţi ! A venit libertatea !

În aceeaşi seară, bătrîna Hrisanti Sokiani se jura că a văzut cu ochii ei umbrele morţilor şi că le-a auzit plînsetul şi vaietul.

— Le vedeţi ? spunea ea şi arăta umbrele lunii.

Cei ce voiau să creadă spuneau că le-au văzut şi că morţii stau de veghe ca nu cumva noi, de prea mare bucurie, să uităm de răzbunare.

Cînd auziră că ne-am înarmat, turcii din satele vecine lăsară casă, masă şi ogor şi plecară spre Sokia şi Kuşadasî. Teama îşi schimbase acum reşedinţa.

De asemenea, cum s-a aflat că la Smirna a debarcat armata greacă, toate cele cinci sate turceşti din împrejurimi fură prefăcute în cenuşă. Noi distrugeri, noi nenorociri, care vor aduce după ele altele, şi altele ! Dar în beţia victoriei cine putea face o socoteală atît de simplă...

Mai întîi, debarcară italienii la Aiasuluk. Lumea se temea nu cumva să fie o înţelegere a celor mari, ca să ne vie alt stăpîn pe cap. Dar nu rămaseră mult timp şi plecară spre Sokia şi Kuşadasî.

În ziua cînd armata greacă sosi în satul nostru, toată lumea era ca ieşită din minţi. Dis-de-dimineaţă începură să bată clopotele, dar nu era glasul lor de toate zilele, ci ceva cu totul neobişnuit.

Din casă în casă, din ogor în ogor, se răspîndi vestea : „A sosit armata greacă !“ Oamenii îşi lăsau lucrul, stăteau puţin şi repetau în gînd cuvintele, să le afle mai bine înţelesul, apoi le rosteau cu voce tare şi alergau să le spună şi altora. Îşi făceau semnul crucii, se îmbrăţişau şi plîngeau.

— Hristos a înviat !

Ce este această bucurie, care le întrece pe toate celelalte : nunţi, naşteri, bogăţie, glorie ? Dintr-o dată au înflorit laolaltă toate inimile. Oamenii şi-au împrăcat straiele de sărbătoare şi cu ramuri de lauri, apă de flori şi boabe de orez s-au pregătit să întîmpine armata. În calea ei au fost aşternute covoare,

care să acopere caldarîmul anilor de robie. Satul se umplu de steaguri mari şi mici, cusute de femeile din sat în ultimele luni.

Cînd răsunară primele trîmbiţe, toţi — bătrîni, tineri, femei, copii — îngenuncheară, atingînd ţărîna cu fruntea. Vărsau lacrimi fierbinţi şi spuneau cu foc :

— Grecia, Grecia noastră, măicuţa noastră !

Parada din sat fu deschisă de copii, ţinînd în mîini prapurii, după care urmau preoţii în odăjdii aurite şi diaconii cu cădelniţele. Printre rasele preoţeşti se desprindea statura uriaşă a lui Kosmas, îmbrăcat în vraka de postav gros şi cu tuzlukuri brodate în picioare, păşind încet, solemn, aşa cum se cuvenea în acel măreţ moment istoric. Ducea în mîini icoana sfîntului Dumitru, pe care abia o puteau ridica doi bărbaţi.

Seara, pe uliţi, s-au întins mese mari. S-au fript miei, s-au adus vedre cu vin, ne-am îmbătat cu toţii, am cîntat. Şi pipăiam într-una uniformele ostaşilor greci, să ne convingem că sînt aievea, şi nu plăsmuiri ale închipuirii noastre.

Dintr-o dată, viaţa noastră căpătă o semnificaţie deosebită. Ni se părea că noi sîntem generaţia norocoasă a supuşilor imperiului otoman care va primi răsplata pentru cele cinci veacuri de sînge şi lacrimi.

*

Mă întorceam cu trenul din Smirna. Eram bucuros ; luasem însemnate comenzi de tutun, smochine, stafide ; primisem şi-o arvună serioasă, ceea ce se întîmpla foarte rar. Aduceam daruri mamei şi de-ale zestrei pentru soră-mea. Aduceam şi două verighete de aur, pe care scria : *Katina* şi *Manolis*. Data n-o gravasem încă, deoarece nu ştiam cînd vrea Katina să facem nunta.

Băgam mereu mîna în buzunar şi mîngîiam cutiuţa de catifea albastră cu verighetele, parcă aş fi mîngîiat un vis. Apa începuse să curgă şi pe brazda noastră. Patria era eliberată, munca orînduită, sosise vremea

să ne bucurăm şi noi de viaţă, să ne facem casă, să întemeiem o familie.

Trenul se apropia de Aiasuluk. Priveam ogoarele noastre şi mă simţeam mîndru. Cîţiva ostaşi din vechea Grecie, oameni glumeţi, mă tot împingeau cu cotul şi-mi spuneau: „Priveşte ce rîuri, ce grîne!" Un furier rotofei, căruia i se spunea „Călimară", vorbi cu haz:

— Hei, patrie-mumă rîioasă şi slăbănoagă, ai să te faci grasă şi frumoasă cu-atîtea bogăţii! Ţîţa asta poate hrăni zece Grecii, nu una!

— Pămînt binecuvîntat! spuse un alt ostaş. Eu mi-s ţăran şi-mi dau seama. Mergi trei zile şi trei nopţi şi nu dai de-o piatră, să crăpi migdalele, cum spune proverbul. După încetarea războiului îmi aduc familia aici. Am pus ochii pe-o moşioară, o minune...

— Mă, deşteptule! Tu n-ai cu ce să-ţi iei o ţigară şi visezi moşii! îl întrerupse brusc un camarad. Cu ce bani o să cumperi pămîntul mult dorit?

— Bani? Ce bani? se repezi iar „Călimară", care-i întrecea pe toţi. Păi dacă ne mai trebuie şi aici bani, atunci la ce bun ne-am vărsat sîngele? N-aţi auzit ce ne-a spus zilele trecute căpitanul? „Tot acest pămînt a fost moşia strămoşilor noştri din antichitate. Ne-a fost lăsat prin testament..."

— Vorbele astea pe mine mă lasă rece, spuse un ostaş din Corfu. M-am născut muncitor şi nu-mi vine de loc a crede că am să mor moşier. Dacă-i vorba de fete, se schimbă socoteala! Asta pricep. Pe cinstea mea! Ce frăgezime! Femei ale Satanei! Parc-ar fi dintr-un aluat, numai din unt şi zahăr! Unde naiba or fi găsit atîta farmec şi drăgălăşenie?

Îi lăsai pe ostaşi să discute de-ale lor, iar eu mă cufundai în gîndurile mele. Mai deunăzi, văzînd cum mă grăbesc să termin casa, mama mirosi ceva şi mă întrebă mulţumită:

— Te grăbeşti cam mult, fiule! Nu cumva ai de gînd să te-nsori şi nu-mi spui nimic, să mă bucur şi eu, nenorocita de mine?

I-am mîngîiat umerii şi i-am spus:

— Nu-ţi doreşti un nepoţel, kir Axiotena ?

— Mă mai întrebi ? Asta e porunca Domnului. Măcar de s-ar umple bătătura noastră cu copii, să învie şi Panagos, şi Ghiorghis al meu, să nu piară numele tatălui nostru ! Ce altceva să-mi mai doresc înainte de închid ochii ?

Nu m-a întrebat cine e fata cu care vreau să mă însor. Bănuia că o iubesc pe Katina Selbesis, nepoata preotului Fotis, dar nu îndrăznea să creadă c-o voi cere de nevastă. Se temea că popa Fotis va socoti familia noastră mai prejos decît a lui. Pe deasupra, auzise că fata e peţită de mulţi tineri de familie bună şi cu avere mare, ca Teofilactos, fiul bătrînului Hagianastasiu, sau de Tufecţis, care avea opt prăvălii în piaţă.

Katina trecuse prin multe necazuri în viaţa ei. Nu-şi cunoştea mama, deoarece murise cînd o născuse pe ea. Tatăl ei, Iancos Selbesis, nemaivoind să vadă şi să audă de nimeni, luă copilul şi o doică şi se retrase la o moşioară din apropierea Aidinului.

Cînd fata crescu şi se făcu de vîrsta şcolii, o duse la Aidin, la bunică-sa, care era femeie cu stare. Acolo îşi primi educaţia şi trăi în huzur. Cînd intră, însă, în liceu, bunica muri. Atunci Selbesis o chemă pe Katina şi-i spuse : „Ajunge cît ai învăţat, fata mea. Vino acum cu mine la moşie să mă ajuţi. Cînd ţi-o veni vremea de măritiş, vom vedea..." Fata se puse pe gospodărit şi brodat.

După aceea izbucni războiul. „Tată, lasă moşia pe seama lui Ali, îi spuse Katina, şi să plecăm la Aidin. Aci locul e cam singuratic şi mi-e teamă..." „Ali e om bun şi ţine la noi, îi răspunse el, dar sînt prea mulţi lupi în împrejurimi, şi dacă plec, vor jefui totul."

Într-o zi, Iancos Selbesis plecă călare să-şi inspecteze pămînturile. Seara animalul se întoarse singur, încărcat cu două coşuri, în care erau vîrîte părţi din trupul lui ciopîrţit. Cîţiva ţărani îi spuseră lui Ali : „Bine i-au făcut ! Acum ne rămîne nouă moşia şi conacul." Ali le răspunse : „Cine a înfăptuit nele-

giuirea cu acest gînd va rămîne numai cu păcatul. Alţii vor lua moşia, nu noi."

Şi într-adevăr, peste puţin apăru un oarecare Hasan bei, care declară: „Moşia asta e a mea: mi-o datorează Selbesis". Katina nu mai avea decît pe-o mătuşă, sora mamei sale, căsătorită la Chirchinge cu preotul Fotis. Preotul se duse să-şi adune nepoata de pe drumuri, să vîndă ce mai rămăsese de vîndut din averea cumnatului şi să cumpere fetei ceva pămînt la Chirchinge.

Povestea Katinăi o aflasem odată, cînd venisem în permisie din Amelie Tabîrî. O compătimisem mult pe biata fată şi începusem încă de pe-atunci s-o privesc cu alţi ochi, dar să merg mai departe nu cutezam şi nici timp n-aveam. Apoi am plecat şi am dat-o uitării. Cîteva scrisori primite de la maică-mea erau scrise de mîna ei şi se încheiau întotdeauna cu aceste cuvinte: „Katina îţi trimite salutări".

După armistiţiu, afecţiunea mea pentru ea crescu. Veni să ne împărtăşească durerea la moartea lui Ghiorghis. De atunci găsea mereu prilej să vină pe la noi. Se împrietenise cu Sofia, deşi nu erau de aceeaşi vîrstă şi nici nu semănau la fire.

Într-o duminică dimineaţă, cînd sora mea era plecată şi mama fierbea dulceaţă în bucătărie, am rămas amîndoi în curte şi am început să vorbim. Îi povestii păţaniile mele, şi ea mă asculta aşa cum ascultă copiii basme, întrebînd mereu: „Şi mai departe? Şi mai departe?" Cînd terminai, mă privi drept în ochi şi-mi spuse:

— Ai luptat bărbăteşte.

— Da, e adevărat, am răspuns. Nu vreau să mă laud, dar m-am luptat cu dinţii, n-am lăsat nimic în voia soartei. Nici măcar o dată n-am zis: „Voi muri". Am văzut pomi retezaţi, care se străduiau să înflorească în morminte întunecoase, am văzut fiare rănite, care luptau pînă-n ultima clipă să trăiască, dar o forţă ca voinţa omului în lupta pentru viaţă n-am mai cunoscut. Mintea nu ne-a fost dată pe degeaba...

I-am vorbit vreme îndelungată. Unde găseam atîtea lucruri de povestit nu ştiu nici eu. O priveam, şi cuvintele ţîşneau din gura mea ca stolurile de vrăbii. Se uita la mine şi în ochii ei negri scînteia o flacără jucăuşă, care parcă zicea : „Îmi placi, îmi placi tare mult". Am căpătat curaj şi într-o zi, pe cîmp, lîngă ogorul nostru, unde eram singuri, i-am luat mîna într-a mea şi nu i-am dat drumul tot timpul cît am vorbit. Apoi i-am spus cu înţeles :

— Asemenea mînuţe nu-s făcute pentru munci aspre. Mîinile mele pot munci pentru amîndoi.

S-a făcut că nu pricepe.

— Nu sînt chiar atît de gingaşe cum crezi, îmi răspunse.

Cînd preotul şi preoteasa nu erau cu ea pe ogor, dădeam fuga călare, săream gardul şi-o întrebam :

— Ai nevoie de ajutor ?

Mă făceam c-o învăţ de unele şi de altele : „Nu aşa se face, uite-aşa !" îi spuneam şi apropiam mîna mea de a ei, ca să-i arăt. Atunci ea se-nfiora şi răsuflarea îi devenea mai anevoioasă, iar eu tremuram şi m-aprindeam. Nu cutezam însă să ne sărutăm.

O dată am rămas singuri sub nişte tufişuri dese. Trupurile noastre se atinseră şi un fior dulce ne cuprinse pe amîndoi.

— Aşadar ? spuse ea sfioasă.

— Aşadar ? spusei şi eu.

N-am mai spus nimic, de teamă să nu dispară bucuria ce-mi umplea inima. La un moment dat, i-am atins sînul cu mîna. Mă cuprinse o ameţeală de parcă aş fi băut o vadră de vin ! Dorinţa îmi poruncea s-o iau în braţe, dar m-am stăpînit. M-am împotrivit cu toată puterea, muşcîndu-mi mîna pînă la sînge. Nu voiam să se petreacă cu Katina ceea ce se petrecuse cu Endavie. Voiam să mă ştie drept bărbatul ei, s-o duc în patul nupţial cu rochie albă şi cunună din flori de lămîiţă...

Nu ştiu dacă a ghicit tulburarea mea, dar s-a dat la o parte.

— Parcă voiai să-mi spui ceva, ai uitat ? De aceea m-ai adus aici, spuse ea ca să aducă vorba de altceva.

— N-am uitat. Cum să uit ? Ceea ce vreau să-ţi spun ştii de mult. Casa mea va fi gata în curînd şi te aşteaptă...

Mă ascultă cu ochii plecaţi, fără să răspundă, şi-i simţeam răsuflarea caldă şi parfumată ca o floare de iasomie.

— Viaţa noastră nu se aseamănă, îi zisei. Tu ai învăţat la şcoală, în timp ce eu am crescut muncind pe la alţii şi pe ogoare, aproape fără ştiinţă de carte. Tu ai trăit în belşug, alături de-un părinte blînd, în vreme ce eu am fost lipsit de toate şi am avut parte de-un părinte cinstit, dar aspru. O chinuia pe maică-mea. Poate ai auzit lumea vorbind despre el. Eu nu-i semăn. Aş vrea să te iubesc tare de tot, aşa cum ar dori să fie iubite femeile care au avut o viaţă amărîtă. Ca orice om, am şi eu cusururile mele. Sînt mîndru mai mult decît ar trebui şi egoist, destul de egoist. Sînt şi încăpăţînat. Ceea ce-mi doresc vreau să obţin fără tîrguieli şi şiretlicuri. Iată, îmi încredinţez ţie sufletul !

Katina îşi rezemă căpşorul de pieptul meu şi lacrimi fierbinţi începură să-i curgă din ochi. O apucai de bărbie cu două degete şi-i ridicai capul.

— De ce plîngi ?

— Pentru că te iubesc mult. Nu ştiu cum să-ţi spun...

— Aşa cum o spui e frumos...

Am luat-o în braţe, i-am căutat buzele şi am simţit că sîntem făcuţi unul pentru celălalt. Mă simţeam ca un fruct copt. Doream să aud cîntec, să joc, să spun cuvinte care nu-mi mai trecuseră niciodată prin gînd. Cît de frumoasă e tinereţea cînd iubeşti şi eşti iubit !

*

Trebuie să fi fost orele trei după-amiază cînd am intrat în gara Aiasuluk şi am pornit spre sat. Mergeam în voie. Soarele de martie era cald, holdele înverzite,

pomii înfloriţi. Să tot trăieşti ! Inima mea ciripea ca ciocîrliile şi privighetorile.

Începînd cu luna lui martie, toate fetele din sat îşi vor petrece pe deget un inel, din fire de aţă roşie şi albă răsucite. Iar bătrînele vor ocărî pe cele ce nu l-au pus : „Pune, fată, inelul lui martie, că de nu soarele te va-nnegri !“ Anul acesta Katina nu va petrece inelul de aţă, ci o verighetă de aur de douăzeci şi patru de carate. Voi face o logodnă să rămînă de pomină ! Şi ea va fi cea mai frumoasă între frumoase...

Fratele meu Stamatis veni fuga în întîmpinarea mea şi, gîfîind, îmi spuse :

— Manoli, pregăteşte-te, ne iau din nou la oaste ! Ziarul scrie de cincisprezece contingente.

— Fii serios, măi, băiatule ! Eu vin de la Smirna şi n-am auzit de aşa ceva.

Nu eram sigur de cele ce spuneam, dar nu voiam să arăt că sînt uluit.

— Truda noastră a fost în zadar. Tocmai acum, cînd ne-aşteptam la o recoltă bună de tutun...

— Nu te pripi ! îi spusei şi mă cuprinse şi pe mine îngrijorarea.

— Ce să nu mă pripesc ? Vestea s-a aflat de la ora două, de cînd au venit gazetele cu poşta. Numai de asta se vorbeşte la cafenea... Să-ţi mărturisesc ceva, frăţioare : de data aceasta, îţi spun, pe crucea mea, mi-e teamă ! Ulciorul merge o dată la apă, merge şi a doua oară...

Eu mă gîndeam însă la altceva. Ţinuturile noastre nu fuseseră încă anexate Greciei şi noi eram consideraţi încă cetăţeni turci. Cum era cu putinţă să ne ia în armată ? Dacă va fi nevoie, vom merge, nu zic ba, dar...

M-am repezit la primul ziar găsit la cafenea şi am sorbit fiecare rînd. Scria despre cetăţenii greci din Asia Mică, despre efectivul a cincisprezece contingente, despre nesupuşii la încorporare etc.

— Ce v-aţi speriat aşa ? le spusei unor prieteni care şedeau tare amărîţi. Nu scrie de supuşii turci, ci de supuşii greci.

S-au repezit din nou cu toţii la ziar şi din piepturi le ieşi un oftat de uşurare.

— Da, măi ! Sigur ! Aşa este ! Şi noi care citeam de-atîta vreme şi nu pricepeam !

Dar fruntaşii satului, bătrînii şi preoţii, care erau cu toţii adunaţi la cafenea, se năpustiră asupra mea, gata să mă sfîşie, nu altceva :

— Prea deştept te făcu maică-ta ! Pe deasupra mai faci şi pe patriotu' ! De cînd socoteşti o cinste să fii supus turc ?

— Dacă există un stat turc, desigur că are şi supuşi.

— Puneţi-i fes pe cap, să se mîndrească cu el !

— Auzi, să fii supus turc şi grec ! Cine vrea să fie socotit turc s-o spună cu glas tare !

Oamenii plecară capetele. Seara pristavul ieşi pe uliţă şi anunţă :

— Mîine dimineaţă toţi bărbaţii între 21 şi 35 de ani să se adune la gara din Aiasuluk ! Cei ce nu se vor prezenta vor fi aspru pedepsiţi...

— O să dăm de belea, spuse fiul lui Hairos, plugarul. Cînd turcii pun mîna pe-un soldat grec originar din Asia Mică îl spînzură de limbă. Spun că legile războiului nu-s valabile şi pentru noi, deoarece sîntem voluntari...

A doua zi de dimineaţă, patru sute de bărbaţi din Chirchinge se adunară la gara din Aiasuluk, în drum spre Smirna. Pe chei, în faţa „Casei Ostaşului" din Smirna, cineva ne ţinu un logos patriotic, care ne mişcă pînă la lacrimi şi care ne întări hotărîrea de-a răspunde chemării patriei şi de-a nu lăsa armele din mîini pînă nu intrăm învingători în Istambul. Ca să vorbesc pe şleau, nu eram dintre cei care voiau să cucerească vechiul Bizanţ. Îmi ajungeau cele cucerite. Dar cînd am îmbrăcat uniforma kaki, mi-am spus : „Hai, să terminăm odată şi să nu mai avem necazuri !" şi-am strigat şi eu împreună cu ceilalţi să-l izgonim pe turc pînă la Bagdad.

În ziua jurămîntului cheiul se umpluse de popor din toate satele şi comunele din vecinătate. Ciucurii fesurilor şi faldurile pantalonilor largi bărbăteşti flutu-

rau voinicește. Fetele așterneau flori în calea noastră, fanfarele satelor intonau marșuri și cîntece și pe undeva se încinseră jocuri. Campania nu începea rău de loc...

N-am apucat să mă logodesc cu Katina și, ce era mai rău, nici măcar n-am izbutit să-mi iau rămas-bun de la ea. Popa Fotis avusese grijă s-o trimită la Aidin înainte de-a mă întîlni cu ea, chipurile să iscălească niște acte pentru a intra în stăpînirea moșiei părintești. Începui să bănuiesc că popa Fotis nu se bucură de căsătoria noastră și că face tot ce poate ca să ne despartă. Îmi aducea acuzația că nu m-am purtat ca un patriot cu prilejul recrutării și spunea că nu vrea să mă mai vadă în fața ochilor. Aveam încredere în Katina : era singurul om care-l putea determina să-și schimbe părerea.

I-am trimis din Smirna o scrisoare lungă, în care îi ceream să ne logodim înainte de plecarea pe front. „Dragostea ta mă va feri de toate relele, Katina, îi scriam. Fă tot ce poți ca să ne întîlnim."

Nu știu ce s-a petrecut. N-am primit nici un răspuns la scrisoare și nici la altele două, pe care i le-am trimis mai tîrziu. După aceea n-am mai scris nici eu. Mi-era teamă că are, poate, pretenții mai mari acum, de cînd a intrat în stăpînirea moșiei tatălui ei, și că și-a schimbat gîndurile. Dar în sufletul meu dăinuia o licărire de speranță. Aveam nevoie de ea și așteptam...

*

Am făcut instrucție numai douăzeci și cinci de zile și apoi am fost trimiși pe front. Graba comandamentului nu-mi plăcea de fel. Au fost reunite la repezeală cîteva regimente independente, în care ostașii erau băștinași din Asia Mică, iar ofițerii din Grecia. Pe mine m-au repartizat la regimentul 1 independent, care mai tîrziu a fost botezat al 31-lea. Am fost trimiși la Pergam în misiune de securitate și timp de trei luni plutonul meu a staționat la Dontarli.

Regiunea se afla sub dominaţia renumitului cet Chior Mehmet [1], care dădea mult de furcă armatei. Într-o seară ne ţinu treji pe toţi şi răpuse şi cîţiva ostaşi de-ai noştri.

— Ştii ceva ? îmi spuse în secret sergentul. Am informaţii din surse sigure că Chior Mehmet se ascunde într-un sat. Ia gîndeşte-te ce succes am avea dacă l-am prinde din iniţiativa noastră !

— Vorbele sînt frumoase, îi spusei, dar lucrurile astea trebuie bine chibzuite. E nevoie să ştim cîţi oameni are pe lîngă el, ce măsuri ia, ce obiceiuri are şi de ce armament dispune. Nu trebuie să ne întoarcem cu buzele umflate, dacă apucăm să ne întoarcem şi nu ne căsăpeşte...

Sergentul se simţi jignit, fiindcă n-aveam încredere în el.

— Nu obişnuiesc să fac nimic la întîmplare, spuse el. Am aflat multe despre Chior Mehmet. Pentru treaba asta e nevoie numai de curaj !

— Curajul nu ne lipseşte.

Am înşeuat cinci cai, l-am luat cu noi şi pe turcul care-l denunţase, un paznic de cîmp, şi-am pornit la miezul nopţii. Tot drumul n-am întîlnit nici un sat grecesc. Nici un creştin din Pergam nu îndrăznea să pună piciorul pe aceste meleaguri. Cum s-ar zice, ne vîram singuri în gura lupului. Operaţiunea pusă la cale de sergent ar fi avut sorţi de izbîndă, dacă am fi avut la dispoziţie un detaşament. Noi însă eram cu toţii numai cinci oameni şi porneam la acţiune fără un plan dinainte stabilit şi fără ca superiorii noştri să ştie ceva. I-am spus sergentului că ar trebui să ne grăbim, să terminăm treaba înainte de-a se lumina de ziuă şi de-a ieşi turcii pe cîmp.

Am pus doi ostaşi de pază la marginea satului şi le-am spus să tragă mereu focuri de armă. Noi ceilalţi, împreună cu denunţătorul, ne îndreptarăm spre casa părintească a lui Chior Mehmet. Poruncirăm ca lumea să stea închisă în case, că altminteri cine va cuteza să iasă chiar şi la fereastră va fi împuşcat. Din cauza zar-

[1] Mehmet cel chior (în limba turcă).

vei pe care o făceam, ţăranii îşi închipuiră că sîntem o armată întreagă care a încercuit satul şi nu îndrăzniră să calce porunca.

Cercetarăm în grabă casa lui Chior Mehmet, dar nu-l găsirăm decît pe cumnatul lui. Îi ordonarăm să ne urmeze la Dontarli, unde ofiţerul vrea să-i ceară unele „amănunte". Acceptă şi ne invită chiar în casă să ne cinstească, dar îi spuserăm că sîntem grăbiţi. Nici o clipă nu ne veniră în minte cele ce suferiserăm şi noi, cînd jandarmii năvăleau pe neaşteptate în casă şi făceau percheziţii şi arestări. Nici nu ne mai aminteam că nu era mult de cînd îi acuzam pe turci că-s nişte fiare. Războiul pusese acum armele în mîinile noastre. Noi eram stăpînii !

Pe drum cumnatul lui Chior Mehmet se dovedi destul de vorbăreţ, dar la anchetă încleştă dinţii şi nu scoase o vorbă despre Chior Mehmet şi partizanii săi. Sergentul se încăpăţînă, se înfurie.

— Lasă că-ţi arăt eu ţie, lepădătură ! Ştiu eu cum să te fac să vorbeşti, să verşi totul dintr-o dată !

Începu bătaia, schingiuirile, iar după ce obosi, îl dădu pe mîna unui fost jandarm. Acesta încercă cu alte metode, cu şiretlicuri. Îl tratâ, chipurile în secret, cu o cafeluţă, făgăduind că nu-i va face nici un rău.

Cumnatul lui Chior Mehmet îl asculta neîncrezător. Ridica din cînd în cînd mîna lui osoasă, ştergea sîngele ce-i curgea din nas şi din gură, îl arunca pe jos ca mucii şi nu scotea o vorbă.

Seara jandarmul se duse iar la el, oferindu-i mîncare şi dîndu-i sfaturi.

— Faci rău că nu vorbeşti. Oricum, noi ştim totul, în amănunţime. Avem iscoadele noastre printre voi. La ce-ţi foloseşte dacă taci ? Îl înfurii pe sergent şi mîine o să-ţi jupoaie pielea de pe picioare şi o s-o pună la sare ca pastrama.

I-a tot vorbit, vreme îndelungată, şi după aceea ieşi şi ne spuse :

— Să vedeţi că mîine turcaleţul va vorbi. Am eu şiretlicurile mele !

În zorii zilei, înainte de-a suna deşteptarea, turcul încercă să fugă. Ceru santinelei să iasă afară pentru

nevoi, şi acesta, încrezător, îl scoase. Turcul îl trînti jos cu un brînci şi o luă la fugă ca un apucat.

Am fost primul care a auzit strigătele şi am sărit dezbrăcat. L-am ajuns sus pe deal, înainte să se ascundă prin văgăuni şi să-i pierd urma. Mi-a venit greu să-i vin de hac, deoarece era puternic şi îndrăzneţ, dar nici mie nu-mi lipsea curajul. Trupurile noastre s-au încleştat. Suflam din greu. La un moment dat, turcul puse genunchiul său ca fierul pe pieptul meu şi mă ţintui locului. Eram în mîinile lui. Privirea lui sălbatică, tulbure, se întîlni cu a mea. În acea clipă ai fi zis că Turcia se războieşte cu Grecia...

Mă avea la cheremul lui şi i-ar fi fost uşor să pună mîna pe-un pietroi şi să-mi zdrobească ţeasta, dar nu i-a trecut prin minte s-o facă. Mintea mea însă lucra febril. Socoteam cum să-mi concentrez toate puterile şi, cu o smucitură, să-l răstorn. Dar iată că în clipa aceea se ivi sergentul, însoţit de doi ostaşi. Ridică arma şi ochi, dar turcul, cu o săritură sprintenă, îi smulse arma din mîini şi o îndreptă spre el, gata să apese pe trăgaci. Culcat cum eram, l-am tras de picioare şi glontele îşi greşi ţinta. Ochii turcului căpătară o expresie de groază. Îi puserăm cătuşe la mîini şi, cu lovituri de picior şi de ciomag, îl duserăm la post. Îl legarăm cu frînghia de-un stîlp, aşa cum sînt înfăşaţi copiii de ţîţă, apoi sergentul puse mîna pe vîna de bou şi începu :

— Vorbeşte, mişelule !

— Vorbeşte, cîine !

— Vorbeşte, nemernicule !

— Vorbeşte, păgîne !

Cumnatul lui Chior Mehmet primea calm loviturile, ca şi cum trupul pe care-l schingiuiau nu era al lui. Vinele gîtului se întindeau gata să plesnească, ca odgoanele corăbiilor, pieptul i se umflase, dar îşi cumpănea în aşa fel răsuflarea încît să nu iasă gîfîită şi să-i trădeze durerea.

Mă cuprinse o teamă subită. Ce forţă era aceea care îndrepta parcă loviturile spre trupurile noastre şi-l lăsa neatins pe-al său ? Nu lovisem niciodată un om. Cînd

veni rîndul meu să-l biciuiesc, deoarece ceilalţi erau chemaţi la alte treburi, mă cuprinse o spaimă pe care nu ştiam cum s-o înăbuş. I-am vorbit moale, cu frică, fără să-l privesc.

— Nu-ţi dai seama că eşti pierdut? Ce aştepţi? Vorbeşte, dacă vrei să te-ntorci în astă-seară la nevasta şi copiii tăi. Vorbeşte, mă! Vorbeşte, lua-te-ar dracu'! Vorbeşte, să terminăm odată!

Mă privi cu ură şi scîrbă, ca şi cum m-ar fi scuipat.

— Ghiauri blestemaţi!

Ridicai un ciomag şi, ca un nebun, începui să-l lovesc în cap. Ochii i se rostogoliră şi rămase numai albul, de-o culoare tulbure. Fruntea mîndră se înclină şi capul îi căzu pe piept dintr-o mişcare.

Zvîrlii ciomagul, dusei palmele la ochi şi scosei un ţipăt.

— L-am omorît!

Mă învîrteam de colo pînă colo. Aşteptam să fiu arestat. Veni mai întîi sergentul şi începu să mă consoleze:

— Trebuie să fii decorat, nu pedepsit, spuse el.

Veniră şi ceilalţi. Se frămîntau laolaltă cum să ticluiască raportul către comandant. „Cumnatul odiosului bandit şi tîlhar Chior Mehmet, pe care l-am arestat în urma unor eforturi supraomeneşti, încercînd să evadeze, a alunecat şi..."

Tot timpul cît ei pregăteau raportul, ochii mei îl cercetau pe cel ucis. Îl invidiam, pe crucea mea! Părea atît de sigur de el! Căpitanul nu crezu nici un cuvînt din cele scrise în raport, dar nu întreprinse nici o anchetă. Se mărgini să-i spună sergentului:

— În viitor să fiţi mai atenţi...

Parcă nu se întîmplase nimic! În război nu e uşor să faci distincţie între crimă şi faptă patriotică. Luasem parte la bătălii, ochisem bine pe duşmanii patriei şi eram mîndru de cîţi răpusesem, dar această faptă îmi tulburase sufletul.

A doua zi dis-de-dimineaţă am fost mutaţi la Civril. Şi, în spaima războiului, această amintire a pălit.

*

Frontul de la Civril era liniştit. Aveau loc numai mici atacuri prin surprindere şi unele acţiuni de recunoaştere. Într-o zi, pe cînd stam de pază la postul de observaţie, în faţa mea îşi făcu apariţia un turc ţinînd în mînă o pînză albă. Îi strigai să se apropie şi-l întrebai ce vrea.

— Am plecat de la Kemal, spuse el. M-am săturat de război. Vreau să mă-ntorc la familia mea.

Bietul om plîngea.

L-am predat ofiţerului de serviciu. Iakumis din noul Efes îl recunoscu. Era dintr-un sat cu el, şi în 1914 nenorocise mulţi creştini.

— Proştilor, spuse el, credeţi că turcaleţul s-a săturat de război şi că vrea să se întoarcă în sat să semene flori ? Ei, fîrtate, are el o misiune mai mare ! Se va duce la Kuşadasî, în zona ocupată de italieni, şi va organiza grupuri armate, care vor pustii din nou satele noastre.

Doi ostaşi, care nu erau de prin părţile noastre, îi spuseră că n-are dreptate. Se-ntoarse atunci spre ei şi cu voce tunătoare le spuse :

— Sînt păţit ! În '914 mi-am pierdut doi fraţi în Amelie Tabîrî. Anul trecut, la Aidin, am pierdut-o pe unica mea soră, proaspăt măritată, abia de cinci zile. Desigur c-a făcut şi el parte din ceata zeibecilor. Şeful lor era fiara de Iuruc Ali. Au pătruns în zona ocupată de italieni, împreună cu zeibecii şi cu derbedeii, şi au început măcelul. Bestia a strîns fetele cele mai frumoase, le-a pus la rînd, le-a dezbrăcat, le-a pipăit sînii şi apoi a scos cuţitul şi le-a tăiat sfîrcurile. Rîdeau zeibecii, rîdea şi el, şi-şi răsucea mîndru mustaţa : „O să-mi fac şirag de mătănii din sfîrcuri şi nimeni n-o să mai aibă aşa ceva în afară de mine !"

În tonul pătimaş şi sălbatic al lui Iakumis am citit sentinţa lui Chel Mehmet. După două zile, întorcîndu-mă de la o ambuscadă, aflai că turcul care se predase de bunăvoie „a fost împuşcat în timp ce încerca să evadeze".

Iakumis veni la mine şi-mi povesti totul. Faţa îi era uscată, ca şi cuvintele, şi nu puteam desluşi ce simte :

— M-am dus noaptea în iatacul lui. Era ceasul unu şi patruzeci şi cinci de minute. Am avut grijă să fiu eu de gardă. L-am trezit şi i-am spus : „Chel Mehmet, scoală-te, ajută-ne să prindem un viţel care a scăpat ; bucătarii nu pot să-l prindă ; trebuie să-l tăiem pentru mîncarea de mîine. Pune-ţi opincile şi hai !“ S-a sculat. Era puţin ameţit. Cînd am ieşit pe poartă, m-am făcut că mă duc să-mi fac nevoile şi i-am spus : „Ia-o înainte ! În spatele acelei clădiri sînt bucătarii, care ne aşteaptă.“ L-am lăsat să se depărteze. Glontele dum-dum l-a nimerit drept în ţeastă, pe care i-a retezat-o de la sprîncene şi a căzut jos ca o farfurie adîncă plină de creieri. Am mai tras două gloanţe în aer şi am strigat : „La arme !“ Sergentului-major, care veni primul, i-am spus că Chel Mehmet a încercat să fugă. „Care bleg era de pază ?“ zise el, fără să mai întrebe altceva, şi plecă să liniştească ostaşii alarmaţi. Comandantul companiei a primit raportul şi la inspecţie m-a privit drept în ochi şi mi-a spus : „Bagă de seamă, Seferoglu, să nu plăteşti îndoit !“

Nimic nu mă mai uimeşte. Răul sporeşte, ca şi numărul morţilor.

*

Îmi ieşise faima în companie că sînt un bun trăgător. Ochisem o dată şase capsule de la o distanţă de cincizeci de metri şi le nimerisem în plin, fără să greşesc nici o ţintă. În felul acesta îmi găsisem beleaua cu ofiţerii. Cînd era vorba de incursiuni de patrulare şi de ambuscade spuneau : „Chemaţi-l pe Axioti“. Într-o zi, cînd ne aflam la izvoarele rîului Meandru, lîngă satul Isiklar, fui trimis împreună cu alţii la un post de observaţie. O ploaie de gloanţe ne întîmpină la sosire şi ne văzurăm siliţi să ne trîntim la pămînt. Turcii, care după socotelile noastre erau vreo douăzeci la număr, ar fi putut să ne vină de hac la toţi. Dar ei căutară să se ascundă într-un vechi cuptor de var şi primele lor gloanţe se duseră în vînt. Am prins puţin curaj şi am început să tragem şi noi. Un camarad, Xidachis, se ridică

în genunchi, să ochească mai bine, dar n-apucă să spună nici măcar „vai". Un altul, care rămăsese mai în spate, să-şi facă nevoile, auzind împuşcături, se întoarse la companie, astfel încît eram numai trei împotriva a douăzeci de oameni. Ne aflam într-o situaţie deznădăjduită. Turcii ar fi putut să ne încercuiască. Alături de mine se afla un trăgător de elită cu sînge rece, Ianis Paţis.

— Iani, îi spusei, tu şi cu Leandros fiţi atenţi spre dreapta ! Stînga şi cuptorul lăsaţi-le pe seama mea !

— N-o să treacă nimeni, chiar de-ar fugi iepureşte, îmi răspunse el.

În clipa aceea se ivi în dreapta un turc. Ianis îl nimeri drept în scăfîrlie. Se ivi şi unul în stînga, care primi glontele drept în piept şi se rostogoli pe jos ca o sălbăticiune. Trimiteam gloanţele drept la ţintă în zidul cuptorului, ceea ce tăia pofta oricui să mai ridice capul. Deodată auzirăm mai multe împuşcături la un loc şi după aceea se făcu linişte. Nu ştiam ce se petrece.

— Iani, spusei prietenului meu, ţintiţi amîndoi spre zidul cuptorului. Eu voi face un salt ca să arunc o grenadă.

După explozia proiectilului, nici o ripostă. Fără îndoială că plecaseră. Dar de ce ? Ce-i silise să plece ? Răspunsul ni-l dădu plutonul care veni în ajutorul nostru. Ai noştri postară mitraliere, ocuparăm şi noi alte poziţii şi începurăm să tragem în turci din spate. Puţini reuşiră să treacă rîul cu viaţă. Am aruncat o privire în cuptor, să văd cîţi oameni răpusese grenada mea. Am văzut trei cadavre, unul peste altul. Obosit, m-am aşezat pe marginea cuptorului, cu picioarele atîrnate.

— Acum putem răsuci o ţigară, îi spusei lui Ianis.

Acesta scoase amnarul din buzunar şi mă lăsai puţin pe spate, ca să aprind ţigara.

— Am scăpat ieftin. Cînd ai un dram de noroc, scapi din toate belelele. Numai Xidachis a plătit-o scump...

Nu-şi termină bine vorba Ianis, că din cuptor se auzi o împuşcătură, apoi încă una. Trăsei imediat picioarele, dar simţii o greutate la pulpa stîngă, din care curgea

sînge. „Mi-au făcut-o!“ spusei în gînd şi mă trecură fiori prin tot corpul. Veniră şi alţi camarazi, să vadă ce s-a întîmplat.

— Ce, acum şi morţii luptă împotriva noastră?

Din cercetările efectuate de ofiţer a reieşit că cetul care trăsese în mine era rănit, că nu putuse să fugă şi că probabil se ascunsese în tufişuri. Cînd noi îi fugăream pe tovarăşii săi, domnia-sa a avut timp să se pitească în cuptor, ca să scape. Cînd a văzut că m-am înapoiat şi stau fără grijă, a făcut ceea ce a făcut şi apoi a întors arma asupra sa.

— Diavolii ăştia luptă, nu glumesc, luptă cu-adevărat! spuneau ostaşii în timp ce mă transportau.

Rana nu era gravă, dar reuşii să fiu trimis la un spital din Smirna. Mă rodea grija pentru Katina. Trebuia să lămuresc chestiunea cît mai grabnic, nu mai puteam suporta îndoiala. Nu voiam să-i mai trimit altă scrisoare. Eram convins că preotul Fotis îmi reţine scrisorile şi îi scrisei surorii mele Sofia, faţă de care îmi deschisei inima. O rugai să se ducă la Katina, să-i spună că am fost rănit şi c-o aştept să vină cît mai repede la spital, la Smirna. Desigur, dacă va afla că sînt rănit, numai gîndul acesta îi va da putere să găsească o cale pentru a veni.

Nu trecu nici o săptămînă şi, într-o zi, la amiază, Stratis infirmierul îmi şopti la ureche:

— Felicitările mele, Axiotis! Te caută o fată.

Tot sîngele mi se urcă la cap. Simţeam că mă-năbuş. M-am băgat în pat, cu credinţa că aşa o s-o impresionez mai mult.

Mi-am dat pentru prima dată cu puţină colonie, pe care ne-o dăruiseră nişte cucoane simandicoase din Smirna. Nu ştiam cum să mă port cu ea. S-o sărut? Să-i spun cît m-am chinuit? Să-mi vărs necazul pe popă? Nimic din toate astea! O să las inima liberă, să facă cum o vrea. Privirea mea ar fi exprimat restul. „Katina, vino mai repede! Te doresc! Am nevoie de tine!“

Cînd am văzut că fata care venise să mă vadă era soră-mea, am înlemnit! Biata Sofia s-a speriat cînd a

văzut în ce hal arăt. S-a aruncat în braţele mele şi mi-a spus :

— De ce ne-ai ascuns starea în care te afli, Manoli ?

A trebuit să depun multe eforturi pînă să-mi regăsesc graiul şi s-o conving că starea mea e bună şi rana o nimica toată.

— Parcă eu nu văd cum arăţi ? Ce s-a întîmplat de arăţi aşa rău ?

— Vrei să ştii ? îi spusei şi izbucnii în hohote de plîns.

Plîngeam prima oară pentru o femeie şi mi-era ruşine. Mă simţeam umilit. Cînd îmi află durerea, soră-mea se-ncurcă şi mai tare şi nu ştiu ce să-mi ascundă şi ce să-mi spună.

— Katina nu mai stă la Chirchinge, de aceea n-am putut s-o întîlnim şi să-i vorbim. Poate că fata te mai iubeşte, nu-ţi face sînge rău. Pe tine te doresc atîtea fete frumoase ! Se vede că popa Fotis citea toate scrisorile pe care i le trimiteai, de aceea a îndemnat-o pe preoteasă să rămînă cu Katina la Aidin şi s-a dus şi el după ele. S-a dus chiar de două ori. Se spune că o peţeşte după un căpitan. Ţapul bătrîn, Doamne iartă-mă, i-a spus mamei : „Să-i spui feciorului tău să înceteze să-i mai scrie. Katina nu-i de nasul lui." Cine ştie ce i-o mai fi spus şi fetei de tine ?

— Destul ! strigai.

Am sărit din pat. Nu-mi găseam locul. M-am gîndit să fug, s-o găsesc, să aud din gura ei : „Mă mărit cu căpitanul ! Îmi place traiul îmbelşugat, moşiile ! Nu trebuia să înalţi ochii atît de sus..."

Am petrecut noaptea plimbîndu-mă în sus şi în jos pe coridor. Sufletul meu gemea ca viţica înjunghiată. De ce această nouă durere ? Necazurile se ţineau scai de noi ! E atît de greu să găseşti puţină bucurie ? „Spune-mi, Katina, de ce trebuie să renunţ la tine ? Nu sînt de nasul tău ?" Adică pentru noi nu există altceva decît o viaţă necăjită, decît trudă şi războaie ?

Obrazul ei se apropie dintr-o dată de al meu atît de aproape încît îi simţeam răsuflarea şi îi vedeam parcă printr-o lupă fruntea netedă. Ţinea ochii închişi

şi buzele i se umflaseră de atîtea sărutări. „Katina! Katina! Cu ce ţi-am greşit de mă pedepseşti atît de crud? Katina!"

Ce poate simţi un îndrăgostit, care ani de zile doreşte o femeie şi, cînd soseşte ceasul mult dorit, îşi pierde bărbăţia? Asta simţeam şi eu. Eram o fiinţă schilodită, care pierduse orice poftă de viaţă.

Mă cuprinse jalea. Simţeam că n-o să mai pot rezista la atîta amărăciune. Parcă coboram, coboram mereu într-o prăpastie. Apoi, cu piciorul rănit dădui o lovitură unor stînci colţuroase. O durere ascuţită la picior mă făcu să-mi revin şi totodată mă înfurie. La naiba! La naiba cu fetele „de familie bună"! Viaţa e mult mai serioasă. Acum e în joc soarta patriei. Cu un singur cuvînt, cumnatul lui Chior Mehmet ar fi putut să se-ntoarcă în braţele nevestei, dar a preferat moartea. Rănitul din cuptor putea să stea liniştit şi să trăiască, dar a preferat să schilodească picioarele unui ostaş grec şi să moară. „Sîntem în război, Katina, în război! N-avem timp de poale femeieşti!"

Dimineaţa mă prezentai la direcţie şi cerui să fiu trimis în linia întîi, acolo unde era cea mai mare nevoie de oameni.

XIII

În octombrie 1921 primii foaie de drum pentru regimentul 4 al diviziei întîi. În tren făcui cunoştinţă cu un soldat din Creta, care abia ieşise şi el din spital şi fusese repartizat la acelaşi regiment. Se numea Nikitas Drosakis, şi Partidul popular[1] îl ţinea tot timpul în prima linie a frontului, împreună cu alţi cretani „indezirabili".

Mic de statură, ager în mişcări, cu o privire adîncă şi iscoditoare, care pătrundea parcă în ungherele cele mai ascunse ale sufletului, te impresiona din prima

[1] Partidul aflat pe-atunci la putere în Grecia.

clipă. De altfel, era un tînăr vesel, vorbăreţ şi prietenos cu toată lumea. Cînd rîdea, faţa lui se lumina de dragoste şi bunătate. Mă simţii atras spre el de vorba lui neobişnuită, de gîndirea lui bătăioasă şi clară. Vorbea cu curaj şi îndrăzneală şi spunea lucruri serioase într-un fel uşor de înţeles şi hazliu.

Ostaşii din vagon jucau barbut, înjurau războiul şi discutau despre femei. Numai în grupul nostru se încinse puţin vorba despre politică. Leledakis din Caneea [1], un venizelist înfocat, îşi bătea joc în mod fin de-un adversar al lui, anume Kuluriotis.

— Şi de ce, măi, Statacos, nu-ţi dădură drumul din militărie, că-ţi albi părul în cap de cînd tot ţii arma-n mînă ? Unde sînt făgăduielile, cînd le-ai dat votul ? Ţi-ai lăsat nevasta cu burta la gură şi, cînd ai să te întorci, ai să găseşti şi nepoţi, nenorocitule !

În faţa acestei argumentări, Statacos nu găsi nici un răspuns ; se scărpină în cap necăjit. Un sergent interveni în discuţie, vrînd să pună lucrurile la punct :

— Koţos [2] să fie sănătos şi situaţia se va-ndrepta. Să binecuvîntaţi cerul că ni l-a trimis. „Constantin a dat, Constantin va lua !“ [3] În curînd vom cuceri Constantinopolul ! Asta am avut de spus.

— Săracul de tine ! strigă Leledakis. Fără Lefteris [4] nu vom lua nici Constantinopolul, nici Asia Mică, şi nici Grecia nu va rămîne în picioare !

Drosakis se întoarse spre Leledakis şi, cu un aer nevinovat, care ascundea multă ironie, îl întrebă :

— Are ochi dulci, Venizelos, frăţioare ?

— Dulci ca mierea şi chiar mai dulci încă, Drosaki.

— Dacă-i aşa, atunci se vede că pentru ochii lui dulci ne-au sprijinit englezii şi francezii.

Sergentul se tăvăli de rîs.

— Te grăbeşti, „generale“ ! Am şi pentru tine o mică întrebare : Dacă pe regele tău nu l-ar chema Constan-

[1] Oraş în Creta.

[2] Diminutiv de la Constantin, regele Greciei în acea vreme.

[3] Cu înţelesul : Constantin, împăratul Bizanţului, a predat Constantinopolul turcilor, iar Constantin, regele Greciei, îl va recuceri.

[4] Aluzie la Elefterios Venizelos.

tin, ci, să spunem, Alexandru sau Wilhelm, am mai cuceri Constantinopolul ?

În uşă se ivi un ofiţer şi discuţia se întrerupse brusc ; fiecare se duse la locul său şi nimeni nu mai scoase o vorbă. Numai Drosakis rămase pe loc. Se întoarse spre mine şi, pentru că îmi acorda încredere, începu să-mi spună pe şoptite :

— I-ai auzit ? Vorbe goale, ieftine şi nesăbuite ! Nu caută rădăcina răului, netoţii. Ce mi-e Venizelos, ce mi-e Constantin ? Tot o apă şi-un pămînt ! La urma urmelor, ei au o justificare, nu ştiu pe ce lume trăiesc. Dar cei mari ? Dar conducătorii ? Nimeni nu vrea să vadă că ceea ce facem acum înseamnă pierea noastră.

— De ce vorbeşti aşa ? îl întrebai surprins. Merg atît de prost treburile ?

— Dar ce, după tine merg bine ? Am străbătut Pustiul Sărat şi fluviul Sangar, Axioti, şi informaţiile mele provin din surse sigure. Înţelegi ? Toate acele victorii răsunătoare din primăvară şi vară : Afion Karahisar, Eski Şehir, Kiutahia, ne-au dus de rîpă. Cei din spatele frontului şi-au pierdut minţile : pretutindeni fanfare, clopote, steaguri, cuvîntări, articole. Iar la Atena, guvernul, în loc să profite de această conjunctură, să găsească o soluţie justă, replierea frontului, dă ordinul : „Înainte, spre Ankara !" Cu ce forţe ? Cu ce sprijin ? Şi cum îţi spuneam, a început marşul prin Pustiul Sărat, în luna lui august, sub arşiţa soarelui din Orient. Soarele ne usca trupurile şi ne frigea măruntaiele. Buzele şi limba ne crăpau aidoma ogoarelor în timp de secetă. Nu mai aveam în noi nici sudoare, nici scuipat, nici urină. Sugeam oţelul gloanţelor, ca să ne răcorim limba. Un bun prieten al meu, Orestis Bekiris, a înnebunit. Şi-a tăiat vinele şi şi-a băut sîngele, ca să-şi potolească setea. În ce priveşte aprovizionarea, să nu mă-ntrebi. Epuizasem şi ultimele noastre rezerve umane, şi ultimele muniţii. Inamicul se retrăgea în ordine, cu pierderi neînsemnate, şi ne ducea acolo unde voia el.

Drosakis lăsă capul în jos şi tăcu. Ezita să-mi spună tot ce-ar fi vrut.

— Libertatea costă scump, spusei eu. Cînd lupți pentru ea, cumințenia e zadarnică. Știi ce se spune în satul meu? „Pînă ce înțeleptul ia o hotărîre, nebunul își face de cap."

Se întoarse spre mine și mă privi mulțumit.

— Ai rostit cuvinte bine ticluite, Axioti, numai că nu-și au rostul aci. Ți-o spun eu care, dacă aș fi avut zece vieți, pe toate le-aș fi dat pentru libertate.

— De ce nu-și au rostul aci?

— Ei, asta ne-ar duce prea departe...

Nu avea încă deplină încredere în mine, și pe drept cuvînt. N-am stăruit nici eu. Am ascultat atent continuarea povestirii sale și din cuvintele lui mă străduiam să ghicesc ce fel de om este.

— Acea bătălie de pe fluviul Sangar, care a durat douăzeci de zile, spuse el, și unde floarea tineretului grec într-adevăr a depășit orice limită a rezistenței omenești, ne-a împins mai repede pe drumul dezastrului. Luptam pe-un front lat de șaizeci pe o sută de kilometri, în niște munți prăpăstioși, greu de umblat. Inamicul avea fortificații de la Polatli pînă la Gheul, pe-o lungime de patruzeci de kilometri și o adîncime de douăzeci și cinci. Fiecare culme era o fortăreață. Pînă și colinele izolate aveau tranșee, baraje de sîrmă ghimpată, posturi de observație. Ne-am bătut acolo fără milă. Turcii făcuseră jurămînt Profetului că nu vor părăsi vii pozițiile. Ne măcelăream unii pe alții cu fanatism și dîrzenie. Ei aveau armament din belșug, aveau și avioane de luptă. Ce să facă vitejia noastră numai cu arma și baioneta? Douăzeci și cinci de mii de ostași au pierit în luptă. Spitalele noastre s-au umplut de invalizi. Am nimicit fără nici un rost în această ofensivă tot ce aveam și ce n-aveam, și apoi ne-am retras.

Din ziua aceea începu prietenia mea cu Nikitas Drosakis, pecetluită în momente grele. Adevărul e că-l iscodeam, mereu bănuitor, și mi-a fost greu să-l înțeleg. Sergentul nostru, care era prost ca o cizmă, îndată ce află că Drosakis e student și pe deasupra cretan, îi declară război crîncen. Îl chema „Maț învățat" și-l

punea numai la corvezi. Drosakis nu se supăra, ci făcea haz. Totuşi, la corvezile grele, cum era spartul lemnelor, nu se prea pricepea şi îi dădeam o mînă de ajutor.

— Ehei, frate Axioti, îmi spuse el într-o zi, cînd societatea va reuşi să făurească oameni care să fie ceva între tine şi mine, atunci va merita să trăieşti. Acum au nevoie de tine pentru braţele tale de muncă, iar de mine pentru mintea mea.

Îmi luă securea din mînă şi se strădui să dea gata buşteanul pe jumătate tăiat.

— Nu mă lua drept bun de nimic, zise el. Ştiu să muncesc. Viaţa m-a învăţat multe. Tatăl meu, un biet învăţător într-un sat din Creta, îţi dai seama, n-avea bani să mă trimită la învăţătură. Am fost şi chelner, şi tipograf, şi corector, am vîndut şi lămîi, ca să pot trăi...

Camarazii nu s-au prea grăbit să-l simpatizeze pe Drosakis, pentru că era foarte dîrz şi ferm. Unii crezură că pot face din el un trepăduş, ca să aibă de cine rîde. Un compatriot de-al lui, Micromanolaţis, meşter la cîntatul din liră, îl botezase „Pălăria lui Orlando". Spunea că a avut prilejul să-l audă de mai multe ori discutînd cu celălalt nebun, cu Lefteris Kanakis, despre pălăria unui oarecare Orlando, care, chipurile, ar fi vinovat de tot ce suferim noi astăzi în Asia Mică. „Bietule Orlando, de ce-ai pus pe cap pălărioara aceea a ta, care i-a făcut atîta sînge rău lui Wilson, de plătim noi acum toate oalele sparte ?..."

— Cine e acel domn Orlando şi ce-i cu pălăria lui ? îl întrebai într-o zi pe Drosakis şi-i repetai porecla pe care i-o dăduse Micromanolaţis.

Rîse din toată inima.

— Trebuie să fi auzit, desigur, frate Axioti, de Victor Orlando, ditamai prim-ministru în Italia ! Nu se poate să nu fi auzit de el. Povestea cu pălăria lui e adevărată. După sfîrşitul războiului mondial şi în timp ce Conferinţa păcii se îndeletnicea cu împărţirea prăzii, *signor* Orlando căuta să pună mîna pe-o bucată cît mai mare din Orient. L-a călcat cam prea mult pe coadă pe preşedintele american, şi acesta, supărîndu-se,

i-a dat paşaportul. *Signor* Orlando şi-a luat atunci pălărioara şi a plecat. Cînd englezii şi francezii au prins de veste că flota italiană dă tîrcoale coastei Asiei Mici, s-au temut ca nu cumva italienii să le facă figura şi să debarce la Smirna. L-au chemat atunci pe Venizelos şi l-au întrebat : „Ce spui ? E în stare Grecia să pornească campania din Asia Mică ? " După cum vezi, în acel moment şmecherii aveau nevoie să fie acoperiţi de armata greacă. Venizelos, mînat de ideea unei Grecii mari, de felul Imperiului bizantin, ne-a expediat în Asia Mică şi acum e vai de pielea noastră !

M-am înfuriat şi am sărit în sus.

— Ce-ai fi vrut, mă, să facă Venizelos ? Spune, ce-ai fi vrut ? strigai eu, gata să mă năpustesc asupra lui şi să-l strîng de gît. Grecia învingătoare, Turcia la pămînt, şi să nu profite de împrejurarea asta ? Să nu ne vină în ajutor, să nu ne elibereze pe noi, care de veacuri trăim în robie ? Meleagurile astea au hrănit şi au păstrat măreţia neamului nostru, şi-au fost ale noastre din timpuri străvechi.

Drosakis zîmbi.

— Da, să vă elibereze, Manolachi, să vă elibereze, sînt de acord, dar nu să vă distrugă !

Plecai hotărît să nu mă mai apropii de el, dar într-o zi colonelul îl alese pe Drosakis, pe mine şi pe alţi opt ostaşi şi ne trimise într-o misiune primejdioasă de recunoaştere. În jurul nostru se desfăşurau lupte crîncene. Pămîntul era zguduit parcă de un cutremur neîntrerupt : fulgera, tuna, cădea ploaie de plumb ucigător. Obuzele deschideau gropi şi aruncau în aer pietroaie şi pămînt afînat în chip de evantai. Pierdusem legătura cu regimentul şi eram în primejdie de-a fi luaţi prizonieri.

Micromanolaţis, voinicul care ne înveselea cu cîntecele lui improvizate, fusese grav rănit şi nimeni dintre noi nu îndrăznea să-i vină în ajutor. Ne trîntisem cu toţii la pămînt, cu trupurile lipite de ţărînă, cu ochii închişi, de parcă aşa am fi avut şanse de scăpare. Pînă şi sergentul nostru, care făcea întotdeauna pe grozavul, îşi băgase nasul într-un şanţ şi gîfîia anevoie.

Singurul care nu-şi pierduse cumpătul era Drosakis. Se tîrî ca un şarpe pe-o colină apropiată, şi de-acolo urmări mişcările inamicului, apoi coborî şi ne spuse :

— Luaţi rănitul şi să mergem, am găsit un drum. Trebuie să plecăm, altfel acu' pun mîna pe noi.

Nu se mişcă nimeni, nu-i răspunse nimeni. Ne încleştarăm şi mai mult de pămînt.

Repetă de cîteva ori aceste cuvinte şi cînd văzu că nu mai sîntem buni de nimic, începu să sară iepureşte, evitînd plumbii ucigători, îl luă în spinare pe Micromanolaţis, şi pe-aci ţi-e drumul. În acel moment am văzut în el un comandant. Primul am fugit eu după el, apoi veniră şi ceilalţi. După ce se văzu scăpat de pericol, sergentul, plin de sine, începu să-şi debiteze obişnuitele înjurături :

— Crucea şi mama voastră ! Înainte, neputincioşilor, laşilor ! Cît pe-aci să pună mîna pe noi.

Din ziua aceea nu numai că m-am împrietenit cu Drosakis, dar l-am socotit mult mai presus decît noi. I-am şi spus-o, dar el n-a fost de acord.

— Astea-s vorbe umflate, Manolachi. Nevoia de a-ţi salva viaţa îţi dă curaj. De vreme ce sergentul s-a scăpat pe el de frică, trebuia să ia cineva iniţiativa, ţîncule.

— Asta am spus şi eu, şi tocmai asta admir.

— Ce admiri, mă, ţărane, găinaţurile bărbăţiei ? Vitejii sînt altfel croiţi.

Aşa ne luarăm cu vorba şi am ajuns de ne-am deschis sufletele. Pentru prima dată în viaţă auzeam astfel de cuvinte. Drosakis îmi mărturisi că omul şi soarta lui îl frămîntă cel mai mult. Îmi vorbi de un „cumătru" al lui, Prometeu, care a fost pus la cazne prin meleagurile acestea, deoarece a vrut să aducă lumină omenirii. Am holbat ochii şi am ciulit urechile, străduindu-mă să pricep cele ce-mi spunea.

— Orice jertfă ar face cineva, omului i se pare neînsemnată. Prin sudoare şi sînge, picătură cu picătură, se ajunge la progres. Şi tocmai cînd să spui : „Oamenii şi-au deschis porţile minţii, acum se vor urni", vezi că dau iarăşi înapoi. Unii îşi pierd tocmai atunci curajul. „Dă-o încolo, spun ei, nu merită să te amă-

răşti ! Fă-ţi tu viaţa uşoară, chiar dacă alţii trăiesc zile negre." Da, Axioti, aşa gîndesc mulţi. Vor să reteze aripile vieţii, iar pe vultur să-l transforme într-o găină jumulită. Nu, nu putem cere omenirii să fie gata şi coaptă, pentru că noi sîntem grăbiţi. Cu timpul şi cei rămaşi în urmă, care azi se tîrăsc ba după unul, ba după altul, ca nişte tinichele ruginite, vor sta pe picioarele lor. Lumea n-a fost creată anapoda de Dumnezeu.

Se întoarse spre mine şi mă străpunse cu privirea, să vadă ce gîndesc.

— Pînă şi tu, Axioti, care ai văzut atîtea, cînd te afli în masa de ostaşi, te pierzi cu firea şi te sperii la ivirea noului. Cînd o să te trezeşti şi tu, atunci vor veni timpuri bune şi va fi primăvară.

Ultimele lui cuvinte îmi făcură mare plăcere şi-i răspunsei :

— Ia spune-mi, frate Nikita, cînd n-ai ce face îţi găseşti întotdeauna de lucru ? Ce te amărăşti tu cu ce fac şi ce nu fac oamenii ? Dacă sînt îndărătnici ca mine, mai bine vezi-ţi de treabă şi nu te mai frămînta !

— Astfel de cuvinte înţelepte, zise el, nu împing viaţa înainte. Chiar atunci cînd văd un om tîrîndu-se în noroi, nu-mi pierd niciodată speranţa. Mă gîndesc că n-o fi nătîng din născare. Cu timpul îşi va reveni şi se va trezi. Priveşte cît de repede au început să se trezească oamenii aici pe front !

— Nu înţeleg ce spui, Drosakis. Mie dă-mi pămîntul meu, să-l muncesc în tihnă, şi altceva nu-mi trebuie.

— De acord, dar n-o să ţi-l dau eu sau altul, trebuie să-l iei singur. Pentru asta ai nevoie de minte. Mintea nu e un blestem, măi, Axioti, ca să-ţi fie teamă de ea. De pildă, brăzdarul care răscoleşte pămîntul are nevoie de mintea omului, care să-l stăpînească.

—Nu mă zăpăci cu toate astea, te rog din suflet ! Vrei să-ţi spun eu ce vrea ţăranul ? Mai întîi şi întîi, vrea să aibă pămînt, pămîntul lui, cum să-ţi spun ? Ogorul lui, care să-i dea roade. Rod bogat pe care să ia preţ bun şi să nu-l jupoaie negustorul şi cămătarul. Vrea să aibă vite care să se înmulţească. Vrea să aibă

gospodăria lui, nevastă, copii, binecuvîntarea Celui de sus şi ultimele zile să-i fie bune. Toate celelalte nu le pricepe şi nici nu se gîndeşte la ele.

Drosakis zîmbi.

— Şi cine o să-ţi dea, măi, băiete, toate aceste bunuri ?

— Noi le avem în satul nostru. Dacă-l lăsam pe Venizelos, astăzi lucrurile ar fi fost altfel, atît pentru noi, cei din Asia Mică, cît şi pentru toţi grecii.

Se ridică şi-mi dădu prieteneşte una după ceafă.

— Am vorbit destule, spuse el. Trebuie să plec. Deşteptul ăla de sergent m-a pus iar la corvoadă.

— După ruşinea de alaltăieri o să-ţi poarte duşmănie toată viaţa. Să te fereşti !

Mă ridicai şi-l urmai.

— Vin cu tine, zisei, chiar dacă nu sînt... ucenicul tău.

Îmi oferi o ţigară. Mergea cu mîinile în buzunar, după obiceiul lui, şi murmura o poezie proprie, cu care se căznea de două zile : *Zis-a Soarele către Pămînt.*

Şi zise Soarele către Pămînt :
„Zănaticule ! Eşti moară de vînt,
Să te-nvîrteşti într-una-n sus şi-n jos ?
Te joci cu focul...
Eşti copilăros !

*

Într-o seară, înainte de stingere, Drosakis intră în cort şi ne spuse :

— Astă-seară soseşte unul proaspăt.

— Cine ? întrebai eu.

— Lefteris Kanakis.

— Prietenul tău ?

— Prietenul meu. Vlăstarul unei familii de vază din Creta, dar, altfel, băiat de treabă. O s-o ducem bine cu el. O să facă rost şi de ceva ţigări.

— După cîte-am auzit, Kanakis e în stare să-şi instaleze patul şi în cortul mareşalului, dacă doreşte. Îi învîrte pe toţi cum vrea el.

Pe Lefteris Kanakis îl cunoşteau mai mult sau mai puţin toţi, de la simplul ostaş pînă la generalul de divizie, atît pentru năzdrăvăniile lui, cît şi pentru peşcheşurile pe care le-mpărţea din plin în dreapta şi în stînga. Era un tînăr plin de viaţă, bun la suflet, cu o statură de atlet, dar mişcările şi acţiunile lui erau atît de lente, încît ai fi zis că-i e silă să trăiască. Tatăl lui era foarte bogat. Se spunea că are agenţii şi în străinătate. Era prietenul lui Venizelos. Pe băiatul mai vîrstnic apucase să-l expedieze la Paris, dar pe Lefteris, care era îndărătnic şi nu-l asculta, îl înhăţaseră adversarii săi politici şi-l trimiseseră pe front ca simplu soldat.

De mii de ori sosise ordinul ca Lefteris Kanakis să fie detaşat la Smirna, dar treaba se poticnea mereu pe undeva. Cu toate acestea, sergentul şi numeroşi ofiţeri de carieră şi rezervişti îi făceau toate hatîrurile. Se gîndeau că va veni o dată timpul cînd va putea să-i bage într-un post bun. Îl scuteau de munci grele şi de misiuni primejdioase, îi vorbeau nu ca unui ostaş în dizgraţie, ci ca unui stăpîn.

M-am întrebat de multe ori cărui fapt se datora că Lefteris se legase atît de strîns de Drosakis. Să fi spus că-l linguşea sau că-i ierta totul, nu era adevărat. Răspunsurile ce i le dădea erau întotdeauna usturătoare. Nu-i ascunsese niciodată părerea despre el şi toată familia lui. Lefteris asculta şi parcă îi creştea inima de bucurie. Îl striga „Aristide cel Drept". Îi dădea să citească pînă şi scrisorile personale, precum şi ziarele şi revistele pe care le primea de la Paris şi Londra, şi nu mai putea de bucurie cînd Drosakis avea chef de vorbă şi începea comentariile.

Acesta pregătea nu ştiu ce studiu despre războiul din Asia Mică, şedea ore întregi şi se lupta cu dicţionarele, ca să-şi completeze cunoştinţele şi să citească toate acele publicaţii străine ; îşi făcea însemnări şi clasa tăieturi.

— Nu-ţi e de ajuns că lupţi cu arma-n mînă, mai vrei să ştii ce se petrece şi între culise ? îl aţîţa Lefteris. De ce ? La ce-ţi foloseşte ? „Lasă barca pe valuri să plutească unde-o vrea..."

Drosakis mormăia. Cînd se adîncea în hîrţoagele lui, cu greu îl făceai să-şi ridice capul şi să schimbe o vorbă. Nu-i înţelegeam obiceiurile şi începui şi eu să-l întreb ba despre una, ba despre alta. El mă privea furios, gata să mă trimită la toţi dracii, dar se căia îndată, se domolea şi începea să discute despre toate, cu răbdare şi voie-bună, ca un învăţător îndrăgostit de meseria lui care a dat peste un elev silitor.

Atunci Lefteris protesta.

— Adică, ce se petrece aci ? îl necăjea el. Cu alte cuvinte, numai trezirea lui Axiotis te interesează ?

— Ca să fiu sincer... trezirea lui Axiotis are o însemnătate mai mare decît a ta sau a mea. Cînd se va întîmpla lucrul acesta, atunci sper să ajungem şi la fapte. „Numai cu vorba nu faci nici o treabă."

— Tot despre asta vorbeşti ? Fie, n-o să-mi fac acum sînge rău. De altfel, sînt de acord cu tine. Ştii foarte bine. Pentru mine socialismul e... să spunem... un joc al minţii. Ascute gîndirea, pune sîngele în mişcare...

— Măcar eşti sincer !

Cînd Lefteris rîdea, rîsul lui răsunător şi blajin îi trezea pe toţi. Se întinse de-i trosniră oasele. Scoase bidonaşul cu coniac, pe care-l ţinea ascuns şi de care nu se despărţea niciodată, ne dădu cîte-o duşcă, apoi îl duse la gură şi bău cu sete. Auzeai lichidul cum gîlgîie în gîtlejul lui, de parcă ar fi băut apă. Apoi, deschise un pachet de ţigări din ţările aliaţilor şi ne oferi fiecăruia cîte-o ţigară groasă cît un deget, îndesată cu tutun, să fumăm pe săturate. De unde dracu' făcea rost de ele, cînd nici colonelul n-avea măcar un chiştoc de fumat ? Drosakis îi urmărea mişcările şi părea că se amuză.

— Pari obosit, îi spuse. După cum văd, ai nevoie de un tonic.

— Obosit ? Mai bine ai zice leşinat. Am fost ieri cu căpitanul la oraş în... misiune. Mă înţelegi dumneata ? Trebuie să folosim şi noi han-um ele în reţeaua noastră de informaţii. Am rămas în urmă în această privinţă, în timp ce Kemal...

— Nu ştiu ce faceţi voi, tu şi căpitanul, cu aceste hanum. În orice caz, ar trebui să fiţi mai serioşi.

— Unul din motivele că sîntem bătuţi aci unde ne aflăm e faptul că ne lipsesc informaţiile, în timp ce Kemal dispune de o reţea perfectă. Populaţia ne consideră nişte cotropitori şi luptă împotriva noastră cu toate mijloacele, chiar şi cu ajutorul femeilor...

— Măi, Drosakis, îi tăie vorba Lefteris, de ce vrei să mă bagi în belele ? Ce caut eu acolo unde nu mă vrea nimeni ? Crezi că de asta-mi arde mie acum...

— Păi, dacă Grecia mare nu-i în grija ta, în grija cui vrei să fie ? A mea ?

— Şi crezi că e nevoie ca tocmai eu să fiu acela care scoate şarpele din bîrlog, cînd există atîţia oameni cu principii, cu credinţă ? Cînd există... (şi arătă ostăşimea). Ce, sînt prost ? Nu ajunge că sînt pe front ? Sau poate nici de asta nu ţii seama ?

— Nicidecum. Îmi închipui foarte bine cum ai să speculezi treaba asta în viitor, cînd ai să ieşi pe arena politică. Dacă partidul tău se afla azi la putere, cine ştie în ce birou „confidenţial" din Atena sau din Smirna ţi-ai fi întins acum picioroangele ! Acum locşorul tău îl deţine un alt fecior de bani gata, al cărui tătic sprijină Partidul poular. Adevărat ?

— Adevărat, foarte adevărat. În fond, nu sînt decît un apologet al trîndăviei. Nu-mi arde de nici un fel de activitate. De vreme ce Atotputernicul m-a blagoslovit şi pot să mă bucur de toate desfătările vieţii, fără să mişc un degeţel, nu văd de ce ar trebui să-mi bat capul cu una sau cu alta. Se întinse în hamacul lui, căscă şi continuă : Bunul cel mai de preţ al omului e trîndăvia. Trîndăvia e minunată, e o stare firească. Cine munceşte îşi pierde personalitatea, nu-i mai rămîne timp de gîndit. Capodoperele antichităţii nu le-au făurit sclavii. De altfel, aşa cum glăsuieşte şi

un visător pe nume Drosakis, idealul omului e să micşoreze truda fizică.

— Da, numai că blegul ăsta pe care l-ai pomenit nu doreşte micşorarea trudei prin munca şi asuprirea altor muncitori! Dimpotrivă, porneşte de la ideea...

— Bine, bine, Nikitas, nu pierzi nici un prilej să faci propagandă. Mai taci puţin, să spun şi eu vreo două vorbe, care-ţi vor fi de folos cînd te vei hotărî să scrii despre viaţa şi opera lui Lefteris Kanakis, vlăstarul duios al burgheziei greceşti. Se întoarse apoi spre mine şi spuse rîzînd: Nu poţi să nu recunoşti. E cam plicticos şi nesărat prietenul nostru Drosakis, ca toţi oamenii virtuoşi, de altfel. Vezi, arde de dorinţa să ne convingă... Eu, însă, îl invidiez. E gata să-şi dea viaţa pentru ceea ce crede. Îţi spune: „Abnegaţia revoluţionară nu e un act de eroism, ci o necesitate, un imperativ al vieţii! Te duci la moarte, deoarece iubeşti viaţa, deoarece ai înăbuşit în tine egoismul şi te identifici pînă la nefiinţă cu cei mulţi. Acum popoarele avansează pe scena istoriei, după cum în trecut cavalerii şi oamenii de afaceri..."

Drosakis îl întrerupse.

— După cum văd, ai tras cam mult la măsea, nenişorule! Ia dă-mi bidonaşul să controlez!

Eram învăţat cu oameni care schimbau puţine vorbe între ei, de aceea căscam gura cu admiraţie cînd auzeam cu cîtă isteţime îşi struneau mintea şi se ciondăneau cei doi adversari politici. Pînă la urmă, Lefteris găsi modalitatea să-l facă pe Nikitas să stea jos şi să-şi depene biografia pînă la capăt.

— Aşa cum ai spus, sînt de aceeaşi părere cu tine, că n-am făcut decît să umblu hai-hui toată viaţa. Fratele meu şi cu mine ne-am învăţat de mici să găsim totul de-a gata: masa pusă, peştele curăţat, cada plină de apă în baie. Pentru fiecare materie aveam profesor acasă. Cînd a venit timpul să mă duc la şcoala superioară, singurul lucru pe care trebuia să-l fac era să exprim o preferinţă; puteam să devin inginer, medic, avocat, popă, tot ce mi-ar fi dorit sufletelul...

Înşiră apoi cîteva laude de sine. Cînd văzu că-l privesc cam mirat, se întoarse spre Drosakis şi-i spuse:

— Reformatorule, ia priveşte la Axiotis ! L-au cam ameţit vorbele mele, săracul ! Ei, ce să-i faci, Manolis ? Numai pentru tine nu se schimbă nimic, fie că la cîrma statului se află sultanul, Kemal, Venizelos sau regele.

Drosakis nu scăpă prilejul :

— Nu te necăji, patroane ! Vremea lui Axiotis nu e departe. Odată şi odată o să spună şi poporul : „La o parte cu voi, derbedeilor ! Mi-a venit şi mie rîndul !"

Iarna redusese mult operaţiunile militare, aşa că aveam timp de vorbă berechet. Uneori mai veneau şi alţii, ascultau şi spuneau şi ei cîte ceva. Cel care a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să intre în grupul nostru şi să facă cunoştinţă cu Lefteris Kanakis a fost Simos Kepeoglu.

Îl cunoşteam pe Simos de la Smirna, dar el nu intrase niciodată în vorbă cu mine, socotind pesemne că nu sînt de nasul lui. Singurele cuvinte pe care le schimbam între noi erau „da" sau „nu". Cînd mă văzu însă în tovărăşia lui Nikita şi a lui Lefteri, îl apucă subit dragostea şi începu să se dea bine pe lîngă mine.

„Ţi-aminteşti de una, ţi-aminteşti de alta... Am mîncat dintr-o strachină..." şi-aşa mai departe. Era un om îngîmfat şi îi plăcea să facă pe deşteptul. Căuta să afle ce-i face plăcere lui Lefteris Kanakis, ca să-i cîştige prietenia.

— Ai zice că nebunul ăsta îi antipatizează pe oamenii aşezaţi şi îi îndrăgeşte numai pe cei care nu-şi măsoară cuvintele şi faptele, îmi spuse el într-o zi. Nu crezi că-i aşa, Manoli ?

— Nu ştiu încă, nu m-am gîndit, am răspuns.

Toţi începură să-l antipatizeze pe Simos, dar nimeni nu şi-a putut închipui ce rol odios avea să joace mai tîrziu.

Într-o dimineaţă, Lefteris, îngîndurat, veni spre noi ţinînd în mînă o scrisoare de la Paris, pe care i-o dădu lui Drosakis.

— Citeşte, să vezi ce scrie frate-meu ! Dacă-i adevărat, poţi să-ţi iei rămas bun de la Asia Mică...

Drosakis luă scrisoarea şi faţa i se întunecă în timp ce o citea şi o răscitea.

— Mişeii ! spuse el, scrîşnind din dinţi.

— Preţiosul vas de Sèvres a ieşit crăpat din fabrică, spuse Kanakis.

N-am vrut să mă amestec în discuţia lor, deoarece vorbeau pe şoptite. După ce Lefteris plecă, îl întrebai pe Drosakis, faţă de care aveam curaj :

— Ce s-a întîmplat, Nikita ? Ce s-a întîmplat cu tratatul de la Sèvres [1] ?

— Ce să se întîmple, măi, Manolis ! Nu te mai gîndi la el, ca să poţi dormi la noapte. Franţa încheie acorduri cu Kemal pe nouăzeci de ani ! Anglia ne-a scos la mezat de dragul petrolului din Mosul. Unde să mai găseşti vreo noimă în toate astea ? Îţi aminteşti cele ce-ţi spuneam despre Conferinţa de la Londra ? Pe Bekir Sami, reprezentantul Turciei, l-au primit cu braţele deschise, ca pe fiul risipitor care se reîntoarce în sînul familiei, iar pe greci, ca pe nişte rude sărace, de care vrei să scapi cît mai repede. „Credeam, le-au spus ei grecilor, că în Asia Mică şi în Tracia răsăriteană populaţia greacă e în majoritate, dar se pare că ne-am înşelat. Problema trebuie reexaminată, e necesar să se constituie comisii internaţionale, să se întocmească statistici oficiale, să se facă constatări." Cînd ne-au cerut să ne vărsăm sîngele, n-au cunoscut oare compoziţia naţională a Asiei Mici şi a Traciei ?

Îmi vîjîia capul. Nu-mi venea să dau crezare vorbelor lui Drosakis. „De ce-mi spune toate astea ? gîndeam în sinea mea. Ca să-mi schimbe ideile şi să mă atragă de partea lui ?"

— Singuri ne-am pus ştreangul, spusei eu. Dacă nu-l aduceam pe nemţofilul de Constantin, situaţia ar fi fost acum alta.

---

[1] Tratat semnat între Turcia şi Puterile aliate (1920), prin care teritoriul turcesc este redus la Constantinopol în Europa şi la Anatolia în Asia. Tracia orientală (cu Adrianopol) şi Smirna împreună cu teritoriul înconjurător au fost atribuite Greciei. Ca urmare a campaniei victorioase împotriva Grecilor (1921), Turcia a obţinut modificarea prevederilor tratatului, redobîndind, printre altele, Tracia orientală şi Smirna (pacea de la Lausanne — 1923).

Drosakis îşi pierdu cumpătul.

— Mă, Axioti, căpăţîna asta seacă a ta nu poate să înţeleagă că alegerile din noiembrie şi dezbinarea sînt toate opera străinilor ? N-ai auzit niciodată de cuvintele „dezbină şi stăpîneşte" ? Ei ne-au făcut să ne învrăjbim între noi, ei ! Cu rege sau fără rege, tot şi-ar fi schimbat politica, de vreme ce s-au schimbat şi interesele. Au găsit pe cine să se sprijine...

Înţelegeam foarte bine cele ce-mi spunea, dar ca să le accept însemna să accept şi pierderea Asiei Mici, şi eu eram un băştinaş al acestor meleaguri. De aceea m-am înspăimîntat. Cel mai mult însă mă înspăimîntau soldaţii care începuseră cu toţii să murmure, să-i judece şi să-i ocărască pe cei vinovaţi.

— Cînd ajunge ostaşul să se sature şi să spună : „Pentru ce să mor ?", atunci mai bine te laşi păgubaş, zicea adesea Drosakis. Cu un pumn de mălai vor ca armatele noastre să ajungă pînă la Bagdad ? Nu te uita la turc ! El luptă pentru ogorul lui, pentru geamia şi familia lui. Pentru el fluviul Sangar are aceeaşi însemnătate ca pentru greci bătălia de la Termopile. Cînd rosteşte „Sakar" [1], îi tresare inima şi se duce la moarte cu ochii închişi...

Soldaţii dădeau din cap şi spuneau : „Are dreptate Drosakis".

Dar ce puteam face cu dreptatea lui în vîltoarea care ne cuprindea de pretutindeni ?

XIV

Cînd soseşte ordinul de atac, frontul începe să freamăte. Nimeni nu arată că ştie ce se va petrece, dar mintea tuturor se îndreaptă într-una acolo. Un oaspete neinvitat vine şi se aşază în faţa ta, te priveşte sfidător şi-ţi spune : „Aşadar ?" Nu vrei să pomeneşti de moartea blestemată, dar ea se ţine scai de tine, devine umbra ta. Îţi vine să strigi : „Alungă gîndul

[3] Denumirea turcă a fluviului Sangar.

că ţi-a venit şi ţie rîndul! Dumnezeu mi-a dat încă zile de trăit! Am suferit şi am pătimit mult, dar mai am încă multe de făcut. Sînt tînăr!"

Soldatul care-şi lipeşte chiştocul de buză şi priveşte mut în zare, cufundat în mii de gînduri, cel care are izbucniri de veselie exuberantă şi trece de la un subiect la altul, fără să-l termine pe nici unul, de la amintirile cele mai nevinovate din copilăric pînă la scene de bordel, toţi au pornit în sinea lor un dialog cu oaspetele invizibil. Numai cînd începe bătălia şi simţi că eşti militar, cu arma-n mînă şi cu duşmanul în faţă, înconjurat de caporali, sergenţi, ofiţeri şi generali, care îţi dau ordine cu toţii şi te conduc cu steagurile fîlfîind, cu trîmbiţe şi artilieria în spate, atunci totul se schimbă, nu te mai gîndeşti la nimic, ci lupţi.

În compania noastră se răspîndise zvonul că pe toate fronturile urmează să se declanşeze în curînd ofensiva. Ordinele primite, pregătirile făcute confirmau acest zvon. Drosakis întinse harta şi începu să-şi plimbe degetul pe ea. Unii se aplecară, aruncară o privire grăbită, şi apoi plecară fără să rostească un cuvînt.

Cîţiva ostaşi din grupul nostru scriau acasă scrisori cu subînţelesuri. „Poate că nu mor, dar dacă..." Altul îşi cosea nasturii, altul îşi făcea ordine printre acte, iar un altul îşi zgîndărea într-una o pieliţă, care era poate o aluniţă. În tăcerea grea ce se aşternuse se auzi deodată glasul lui Filipas, consăteanul meu, care-şi pierduse nevasta şi copilul şi care în afară de „Domnul fie binecuvîntat" nu mai spunea nimic.

— Mintea mea nu se gîndeşte niciodată la rău, spse el.

Nimeni nu se miră de aceste vorbe fără rost. Toţi ştiau la ce se gîndeşte. Unii aşteptau să audă şi continuarea; aveau nevoie de ea.

Gavrilelis din Mitilene mesteca ceva, şi Arsenis poznaşul îi strigă:

— Mănîncă, mă, mai vîrtos! Bravo, aşa! Aprinde şi-o ţigară, să nu te duci flămînd şi neafumat pe lumea ailaltă...

Pe mine mă supărau bocancii. Erau strîmţi şi mi se umflau picioarele. Trăgeam furios de şireturi, le desfăceam, le legam din nou şi înjuram de mama focului.

În clipa aceea iată că trece grăbit şi cu pas uşor Lefteris. De pe frunte îi picură năduşeala, iar chipiul îl are aşezat mai pe vîrful capului ce de obicei. Îi face un semn lui Drosakis şi apoi vin amîndoi lîngă mine, ca să evite urechile străine.

— Ascultă, Nikita, îi spuse grăbit, plec chiar acu' la Smirna într-o misiune confidenţială. Închise şiret un ochi şi continuă : I-am vorbit căpitanului despre tine. Am aranjat să pleci şi tu în aceeaşi misiune cu mine... Hai să ne înţelegem ! Un al doilea prilej ca ăsta nu mai pupi tu !

L-a apucat de mînă şi aproape că l-a tras. Îi vedeam cum se îndepărtează şi cum discută cu aprindere. Lefteris gesticula şi se oprea mereu din mers. Drosakis îl asculta, apoi vorbea şi el. Mă cuprinse teama.

Îi urmăream cum se apropie de biroul căpitanului. Gura mi se uscase. Mă ridicai în picioare, parcă aş fi aşteptat o sentinţă de viaţă sau de moarte a unui tribunal militar. Lefteris îl trăgea pe Drosakis de braţ, iar acesta se dădea înapoi, opunînd rezistenţă. Îmi venea să strig ca la fotbal : „Ai grijă, Drosakis ! Curaj, Drosakis !" Apoi, cînd vedeam că stă nehotărît, că-l ia pe Lefteris de umeri, entuziasmul meu scădea ; dar cînd am văzut că urcă treptele spre biroul căpitanului, m-a cuprins un tremur nervos. „S-a dus ! L-a momit şi pe el ! Păcat, păcat !" Eram leoarcă de sudoare şi tot trupul mă durea de atîta încordare. Zbuciumul mi se transformase în mînie şi nu ştiam cum s-o justific, cum s-o lepăd din mine. „Aranjează-te şi tu acum, domnule Nikita ! Pleacă şi tu în vreo misiune confidenţială, la Smirna ! E frumos oraşul ăsta blestemat, nu-i aşa ? Dar fetele ? O nebunie ! Să ţii cîte-o iubită pe fiecare genunchi, iar tu să înşiri tot felul de cuvinte umflate despre front, patrie, sacrificiu, Grecia Mare. Vai de tine, biet popor ! Vai de tine, Drosakis ! Cît pe-aci să te cred."

M-am întors brusc cu spatele. Nu mai puteam răbda să văd ce se-ntîmplă. Am scuipat scîrbit şi am ridicat din umeri. „Ce spui, mă ! Ce spui, că-mi vine să plesnesc ! Şi ce-mi pasă mie că şi el s-a dovedit un om de nimic ? Parcă-l cunosc de mult ? În şcoală, în armată te întîlneşti cu fel de fel de oameni, şi mai tîrziu abia dacă-ţi mai aminteşti de ei..."

Mă grăbii să intru în rîndurile ostaşilor care făceau coadă la cazan. Cînd se făcu apelul, îl auzii pe sergent strigînd :

— Drosakis.

— Prezent !

Întorsei repede capul spre locul de unde se auzise vocea cunoscută şi sufletul mi se lumină. O moşie să-mi fi dăruit atunci cineva, n-aş fi simţit atîta bucurie ! Să trăieşti, frate Drosakis ! Eşti un om şi jumătate ! Ptiu, să nu te deochi !

Seara, cînd ne-am dus la culcare, n-am schimbat nici un cuvînt cu el, apoi l-am auzit scotocind după o ţigară.

— L-am pierdut pe Lefteris, am pierdut şi ţigările, spusei pe-un ton indiferent. Adevărat, ce-i cu el ? A vrut să te ia la Smirna ?

— A vrut, deşteptul ! Aranjase totul... Numai că eu nu vreau să-mi pun pielea la adăpost, altceva vreau eu să salvez. Fie...

Se întoarse pe o parte, îşi rezemă capul de mînă şi continuă să vorbească pe şoptite despre Lefteris :

— Să spui că e putred pînă-n măduva oaselor, nu poţi ! Să nutreşti nădejdea că se va îndrepta şi va începe o viaţă nouă, e zadarnic. Avea şi el părţile lui bune. I-am cerut să-mi trimită ziare străine, în aşa fel încît să-mi parvină. Mi-a făgăduit. „Drosakis, ştii ceva, mi-a spus el, ţin foarte mult la oamenii care au principii şi luptă pentru ele. Aş vrea să devin alt om. Mă străduiesc, dar să n-ai încredere în mine. Ştiu ce gîndeşti despre mine : un rebel, un om superficial, care caută emoţii ba ici, ba colo..."

Eram convins că Drosakis vorbeşte de unul singur ; nu-şi închipuia că sînt atent şi urmăresc ce spune.

— Va să zică despre asta aţi tot discutat voi azi după-masă şi nu mai terminaţi odată ?

De unde să bănuiască Nikita ce sens aveau cuvintele mele şi cît mă zbuciumasem din pricina lui ? Se plecă spre partea în care eram culcat şi-mi spuse şoptit :

— Mai am şi altă ştire zguduitoare : Simos Kepeoglu s-a făcut spion ! Auzi ? Bagă de seamă ce vorbeşti cu el...

*

Marea ofensivă pe care o aşteptam cu toţii n-a fost declanşată de divizia noastră. Noi săpam tranşee, în timp ce inamicul bombarda zi şi noapte poziţiile noastre. Drosakis era ca turbat.

— Ciuleşte urechile, Axioti ! Auzi aceste ţuituri rare ? Sînt tîrfele franţuzoaice, trimise în dar lui Kemal. Ia ascultă-le acum pe celelalte ! Astea sînt englezoaicele, darul Londrei pentru petrolul blestemat din Mosul. Kemal nu face economie de praf de puşcă, nu se joacă de-a pocnitorile. Ce-i pasă lui ? Primeşte de la toţi. Toate societăţile străine şi-au dat poalele peste cap şi îi aşteaptă mîngîierile... Blestematele dracului !

Nemulţumirea care agita de cîtva timp spiritele în rîndurile întregii armate devenise acum un răcnet. Ostaşii nu-şi mai cumpăneau cuvintele, ci strigau : „Ne-am săturat de război !“ Unii aveau de gînd să dezerteze, alţii să se automutileze. Am aflat că un regiment se răzvrătise. Am petrecut toată iarna sub cerul liber, fără haine, fără hrană. Soldele fuseseră suspendate. Mintea nu ne mai era decît la jaf. Soldaţii pustiau satele turceşti şi Kemal avertiza : „Mi-e ruşine să lupt cu asemenea adversari“. Starea jalnică în care ne aflam îmi amintea de armata turcă din 1914 şi inima îmi sîngera. Dimpotrivă, turcii erau acum puternici şi se întăriseră. Pînă şi femeile şi copiii încărcau în spinare hrană şi muniţii, mergînd în urma armatei şi a ceţilor. Populaţia ne spiona, luptînd şi cu ochii împotriva noastră. Cumnatul lui Chior Mehmet nu murise. Din sîngele lui parcă răsăriseră toţi

aceşti diavoli însufleţiţi. „Mişcarea de rezistenţă a lui Kemal a îmbărbătat inima turcilor." Această frază, pe care-o rostise cîndva Drosakis, iar mie îmi venise să-l sugrum, era acum confirmată de evenimente. Începui să mă clatin. Nu cumva tot ce spunea el era adevărat? Nu cumva eroismul şi sîngele nostru vărsat sprijină o cauză nedreaptă, al cărei sfîrşit nu poate fi decît dezastrul total? Ce căutăm noi aci? Mă cuprinse ruşinea şi mînia. O să facem faţă situaţiei cu oameni demoralizaţi? Îi invidiam pe turci pentru că au curaj, în vreme ce noi l-am pierdut. Lupta pentru libertate, orice luptă, întîmpină greutăţi, care uneori par de netrecut, ca munţii. Trebuie să ai încredere, dar mai poţi oare avea încredere?

Am stat de vorbă despre toate astea şi cu Drosakis.

— Ştiam că nu eşti un fluşturatic, spuse el. Gîndirea ta s-a copt: pune-o acum la treabă, să te lămurească. Ai pomenit mai adineauri de „lupta pentru libertate". A cui libertate?

— Ascultă, îl întrerupsei brusc şi iritat, nu mai începe din nou! Asta nu e treaba mea, alţii să se gîndească la ea: conducătorii, generalii, grămăticii. Eu sînt un simplu ostaş din Asia Mică. Închid ochii, îmi astup urechile şi lupt, ucid şi merg înainte...

Sprînceana dreaptă a lui Drosakis începu să joace, semn că fierbea de mînie.

— După mine, cei cărora le e lene să gîndească şi dau din umeri săvîrşesc o crimă. Tu, Axioti, eşti vinovat de ceva şi mai grav: îţi închipui că istoria o fac generalii şi conducătorii de state. Închizi ochii, îţi astupi urechile şi devii o simplă roată, care e împinsă spre prăpastie. Dar tu nu eşti o roată, eşti poporul. Trebuie să pricepi evenimentele, ca să le poţi schimba.

Era greu să-l opreşti. Vorbea fără încetare şi cu cît se auzea vorbind, cu atît se înflăcăra şi nedumeririle creşteau în el. Cum era cu putinţă să existe oameni care să gîndească altfel decît el şi să nu vadă ceea ce pentru el era atît de limpede?

— Fir-ar să fie, strigă el, şi eu lupt, lupt din toată inima! Nu mi-e teamă de moarte şi nici nu mă gîndesc că-mi irosesc anii cei mai frumoşi în munţii Turciei. Mă înspăimîntă însă gîndul de-a fi părtaş la o acţiune care dăunează poporului şi patriei.

— Patria nu se bucură de un tratament prea bun în gura ta, i-am tăiat vorba enervat.

— Greşeşti, Manolis, greşeşti foarte rău. Eu nu confund patria cu guvernul şi cu statul.

De mii de ori ajungeam la logica lui Drosakis, dar nu reuşeam să mă opresc la ea; mă cuprindea panica şi fugeam. Mă aşezam atunci lîngă un prieten, pe nume Kirmizidis, care credea orbeşte în victorie. Era de fel din Fulagik, şi îşi pierduse părinţii, fraţii, ogoarele, fata pe care o iubea. Singurul lucru pe care nu-l pierduse era credinţa.

Turcii trecuseră satul lui prin foc şi sabie, cînd aflară despre înaintarea armatelor noastre. Singurul care scăpase din măcel era el. Cînd începea Kirmizidis să istorisească cum i-a fost nimicit satul, plîngeau pînă şi pietrele. La început, soldaţii îl ascultau cu respect şi cu milă; după aceea însă se obişnuiră, nu-i mai impresiona nimic. Căutau numai ceea ce putea să le trezească simţurile amorţite.

— Ia spune, Kirmizidis, cum le-au siluit pe fete mişeii? Cînd năvălim în satele turceşti, noi petrecem frumos cu muierile lor, nu le căsăpim.

— Păi ele sînt şirete şi neruşinate!

Rîdeau cu toţii. După atîţia ani de viaţă abrutizantă, ce altceva puteam face?

*

Primăvara anului 1922 abia începuse. Regimentul nostru era cantonat pe-un podiş lîngă Afion Karahisar. Ostaşii se risipiră de voie; aveam două ore de repaus, ceasuri pe care le credeam lipsite de primejdie.

Totul era atît de calm încît erai îndemnat să uiţi că e război. Munţii maiestuoşi, sfidînd timpul, îşi înălţau spre cer, plini de încredere, statura lor masivă; păduri stufoase nesfîrşite şi ici-colo petice de zăpadă

netopită ; în poiene, pe coastele munţilor şi la poalele lor, dormitau alene, ca nişte oi răzleţite, cătune uitate de lume, înconjurate de ogoare sărace, ce păreau nişte chelimuri desfăşurate. Din văgăuni îţi ajungea la urechi murmurul apelor. Milioane de pîrîiaşe izvorau din zăpada care se topea. Pomii erau înmuguriţi. Insectele, tîrîtoarele, păsările cerului şi animalele cu patru labe porneau de pretutindeni în căutarea dragostei. Numai noi păream vietăţile cele mai nenorocite şi mai dispreţuite de pe pămînt.

Am făcut cîţiva paşi împreună cu Drosakis, să ne bucurăm de razele soarelui. Drosakis se lungise la pămînt cu faţa spre cer şi-şi freca fericit spatele, smulgea smocuri de iarbă, pe care le ducea la nas, ca să le simtă parfumul înţepător.

— Frumoasă e viaţa asta, fir-ar să fie ! zise el şi deschise braţele, ca şi cum ar fi vrut s-o îmbrăţişeze. Uneori pierzi noţiunea timpului şi redevii copil.

— Ce copil, camarade ? Aşa cum te rostogoleşti pe pămînt îmi aminteşti de măgarul nostru, de Onio. Tot aşa se rostogolea şi el, cînd venea primăvara. Nici nu ştii, măi, Nikita, ce deştept era ! Toată ziua trîndăvea şi cum mirosea că era rost de căpăstru şi de samar se făcea nevăzut. Unde-i Onio ? Ia-l de unde nu-i. Cînd dădeam de el, îşi freca căpăţîna de mîna noastră, se făcea că ne muşcă şi se răsfăţa ca un om.

Amintirea lui Onio mă umplu de duioşie. Aveam chef să vorbesc despre el, fără să bag de seamă că gîndul lui Drosakis o pornise aiurea.

— Să mori de rîs, nu alta, cînd ţi-oi povesti de ce l-am botezat Onio. Odată, cînd eram copil, veni la cafeneaua din sat un străin, din aceia care vizitau antichităţile. Parcă-l am şi acum în faţa mea : înalt, uscăţiv, cu nişte ochi albaştri ca de pisică şi cu nişte dinţi mari şi rari. Bolborosea cuvintele în gîtlej, de-i ieşeau din gură ca un fel de sughiţ. Ţăranii se străduiau din răsputeri să priceapă ce spune. „Ce vrea englezul ăsta ? spuneau ei. Parcă ar cere ceva." „*Onon*[1] *!* spunea englezul, *Onon !*" „Ce-o fi aia *onon,* măi ? Chemaţi pe

[1] Măgar (în limba greacă cultă).

cineva care ştie !“ „Ştiu eu ! se repezi Nicolas caicciul, care venise pentru o treabă de la Kuşadasî. Vrea vin. În greaca veche *onon* înseamnă vin.“ „Zău ?“ făcură ţăranii plini de admiraţie şi aduseră îndată un clondir cu vin, ca să-l mulţumească pe străin. „No ! No ! protestă acesta. Nu *oinon*[1] ! *Onon* ! *Onon* !“ Din întîmplare, în clipa aceea trecu doctorul nostru Hailaridis şi-l chemară şi pe el. „Ştiţi ce vrea creştinul ăsta ? spuse doctorul. Un măgar, să fie cu iertăciune ! Cere asinul lui kir Dimitris... cu alte cuvinte măgarul...“

Nikitas izbucni în rîs şi, voind să mă necăjească şi totodată să vorbească despre ceea ce îi ardea lui atunci, îmi zise :

— Măi, Axiotis, iarba asta ţi-a amintit numai de măgar ? De nimic altceva ? Nu ţi s-a întîmplat şi ţie, hai să spunem, să te tăvăleşti cu o fetişcană pe iarbă ? Să simţi că te cuprinde ameţeala, că ţi se umple trupul de bărbăţie...

Ţăranul îşi deschide greu sufletul, mai ales cînd e vorba de dragoste. Amintirea Katinei îmi chinuia şi acum nopţile, dar ea era ceva sfînt pentru mine şi nu o pomeneam în discuţiile noastre soldăţeşti. Nici Drosakis nu vorbise vreodată de iubita lui, deşi, ori de cîte ori avea prilejul, îi scria lungi epistole. Ne scîrbise felul în care soldaţii discutau despre femei, dar, de vreme ce-mi atinsese amorul propriu, mă aşezai şi-i împărtăşii unele frînturi din povestea cu Endavie.

— Cu alte cuvinte, dacă izbutim să cucerim Ankara, s-ar putea să găseşti acolo un Mehmet mititel.

În loc să mă simt mai uşurat că am vorbit despre Endavie, mă simţii mai prost ; mă cuprinseră fierbinţelile şi mă făcui stacojiu la faţă. Începui să-mi frec barba ţepoasă cu palma. Femeia lipsea de mult din viaţa noastră. Drosakis sugea un fir de iarbă şi îl răsucea între buze ca pe-o ţigară. Căzuse şi el pe gînduri, pesemne din aceeaşi pricină.

— La naiba ! Ne-au întunecat viaţa. Au ciuntit-o de ici, au ciuntit-o de colo... Războaie şi iar războaie ! Ce oare va naşte vremea noastră frămîntată de se mun-

[1] Vin (în limba greacă).

ceşte atît de greu ? Măcar de s-ar ivi o zi bună şi pentru noi !

N-am terminat bine vorba, că sărirăm amîndoi în sus ca arşi. Pe colina din faţa noastră, în spatele soldatului care făcea de pază, se urcau de-a buşilea ceţii. Erau tocmai pe punctul să se năpustească asupra lui Kirmizidis, care se afla în post.

— Kirmizidis ! Vin ceţii ! strigai din răsputeri.

Sării în spatele unei împrejmuiri dărîmate, cu degetul pe trăgaci. Nu mă despărţeam niciodată de armă, nici în timpul somnului. Drosakis se tîrî pe burtă să-şi ia arma, lăsată undeva pe-aproape. La auzul vocilor noastre, ceţii începură să tragă, aruncînd în direcţia noastră şi cîteva grenade. Sigur întotdeauna pe ţinta pe care-o ocheam, reuşii să-mi golesc cartuşele în ei. Nikitas avu timp să se pună la adăpost. Îl văzurăm pe Kirmizidis îndoindu-se şi prăbuşindu-se pe povîrnişul colinei. Totodată, în tufişurile din apropierea noastră se auzi un zgomot surd. Ne ţineam răsuflarea. Au plecat sau se ascund şi ne vor ataca din nou ? Ce îndrăzneală, să ne atace ziua-n amiaza mare ! Semn rău ! Dar ai noştri ? Ce fac de nu s-au arătat încă ? Ochii noştri scrutau pretutindeni.

Pe lîngă tufişuri, zărirăm doi bocanci, doi bocanci nemişcaţi, cu ţintele îndreptate spre noi. Cel care le purta trebuie să fi fost culcat cu faţa-n sus. Privirea ne rămase pironită asupra picioarelor nemişcate. Am aşteptat. Ne-am tîrît mai la stînga, pentru a vedea mai bine. Era un soldat mort. În loc să ne nimerească pe noi, grenadele îl nimeriseră pe el. Nikitas înaintă să cerceteze dacă nu cumva se ascund ceţi prin apropiere. Eu mă apropiai de mort să-i închid ochii. La vederea lui, strigai fără să vreau :

— E Simos !

Veni şi Drosakis lîngă mine. Sta neclintit, privindu-l la început cu uimire, apoi cu dezgust şi mînie.

— Spionul ! zise el. Pînă şi aici ne urmărea !

Obrazul lui Simos era desfigurat. Mă temeam să nu fi greşit. Îmi venea greu să cred că putuse să decadă pînă într-atît. Mă uitam la părul lui creţ, la nasul lui

proeminent, cu o aluniţă pe el. Da, erau trăsăturile lui. Dar ochii ? Ochii erau scurşi, şi în locul buzelor cărnoase se căsca o gaură. Limba, dinţii, totul devenise un fel de glod.

Nikitas mă trase de braţ să plecăm. Nu-l urmai imediat. Îmi trecu prin gînd să scotocesc buzunarele mortului, să caut vreo scrisoare, ceva care să mă convingă că este el şi nu altul. Mîna-i ţeapănă era băgată în buzunarul drept. Tot acolo găsii un teanc de hîrtii îndoite cu grijă. Le-am recunoscut imediat : erau manuscrise de-ale lui Drosakis. Cunoşteam atît de bine literele lui rotunde, ca de tipar, şi foiţa roz, pe care i-o dăruise Lefteris ! De ele era prinsă şi o notiţă a lui Simos. Mă cuprinse o mare tulburare. Capul, stomacul, totul se învîrtea. Mă dusei în căutarea lui Drosakis şi-l văzui urcînd colina, pentru a veni în ajutorul lui Kirmizidis, care urla :

— Îmi pierd vederea ! Vederea mea !

Băgai hîrtiile în buzunar şi plecai. Acum eram îngrijorat pentru Drosakis. „O să se nenorocească, îmi zisei, aşa cum urcă descoperit." N-apucai să-mi fac planul cum să-l aduc înapoi, că se auziră din nou împuşcături. Ca nişte diavoli, ceţii răsăriră din toate părţile. Acum îi urmărea un detaşament de-al nostru, dar izbutiră să tragă în Drosakis. L-am zărit prăbuşindu-se ; nu ştiam dacă e mort sau rănit. În clipa aceea nu mă mai gîndeam decît la bătălie. Îi urmăream pe ceţi, trăgeam, alergam, trăgeam din nou. Urletele ostaşilor noştri mă umpleau de furie. Un glonţ mă nimeni în braţul stîng, în timp ce ţinteam cu un ochi închis. „Mişeii !" Încercai să apuc arma cu mîna cealaltă, dar vinele îmi erau străpunse şi sîngele începu să curgă fierbinte.

*

Nimerii la acelaşi spital cu Drosakis şi cu Kirmizidis. Cînd îmi revenii din narcoză, îmi amintii de toată întîmplarea şi mişcai picioarele, braţele, să mă conving că sînt toate la locul lor. Numai rana de la braţul stîng mă durea. Scăpasem uşor, chiar foarte uşor. Miş-

cai din nou mădularele, de data aceasta mai încet şi alene. Atingerea piciorului gol de moliciunea patului, fără ciorapul scorţos de năduşeală şi noroiul din bocanci, mi s-a părut o desfătare deosebită. Aproape mă bucuram că am fost rănit. Poate că acum se vor termina necazurile. Încercai să mă ridic din pat, dar nu reuşii şi mă cufundai din nou într-un somn dulce.

A doua zi se petrecu ceva ce mă făcu să nu mă mai socotesc un rănit. Lui Drosakis nu-i mergea bine de loc, avea temperatură mare. Zăcea cu două paturi mai încolo şi-i cerea mereu un pahar cu apă vecinului său, care, deşi de multă vreme în spital, îi întorsese spatele şi se făcea că nu-l aude. Acest lucru se repetă de două-trei ori. Nu mai putui răbda şi, neluînd în seamă prescripţia medicilor de a sta nemişcat în pat, mă sculai, îi dădui apă prietenului meu şi apoi mă adresai dispreţuitor străinului :

— Să-ţi fie ruşine !

Acesta mă privi cu ochi tulburi, făcu o mişcare bruscă, mînioasă, din tot trupul, şi aruncă la o parte cuvertura de pe el.

— Priveşte ! strigă el. Priveşte !

Am rămas împietrit ! Braţele lui erau ca două cioturi înfăşate, retezate unul de la încheietura palmei, celălalt de la cot !

Am vrut să-i spun „iartă-mă", dar îmi pierise glasul. Simţii deodată nevoia să mă umilesc, să-i sărut picioarele, dar mă opriră injuriile şi rîsetele batjocoritoare ale celorlalţi : „Boul ! Dobitocul !" După aceea, cîţiva îşi dezveliră trupurile şi-mi arătară mădularele retezate. Rămăsei pironit locului, pînă veni lîngă mine un ostaş, căruia i se spunea „Trapilos". Acesta mă bătu prieteneşte pe umăr şi-mi spuse :

— Nu te necăji, o să te obişnuieşti cu d-alde astea. Mai bine schilod şi să te întorci acasă, decît întreg şi pe front.

Primul meu contact cu spitalul se dovedea nespus de dureros. În aceeaşi zi aflai că Kirmizidis, care zăcea în altă sală, îşi pierduse vederea şi că în privinţa lui Drosakis erau puţine speranţe. Mi-era scris să-i pierd în

război pe toți prietenii mei. Nu voiam să-l pierd pe Drosakis, trebuia să-l ajut. Noaptea se așternuse grea și sălbatică. Ploua, fulgera, vîntul șuiera. Ciungul aștepta să adormim cu toții ; după aceea se sculă, își vîrî botul într-o strachină și începu să lingă cu limba, ca un cîine. M-am apropiat de el și i-am spus :

— Camarade, nu mi-o lua în nume de rău, lasă-mă să te hrănesc cît oi sta în spital.

Se opri din mîncat și-mi zise :

— Ai grijă de ăsta ! Mi se pare că nu mai răsuflă.

Și privirea i se întoarse spre Drosakis.

Alergai la Nikitas și îmi apropiai urechea de gura lui. Respira. Patul îi era plin de sînge. Mă îndreptai spre sala de operații, să găsesc un doctor. Sala era plină de brancarde cu răniți. Mulți dintre ei plîngeau și își strigau mamele. Mînjiți de sînge, doctorii înjurau din pricina luminii chioare, care-i împiedica să-și facă treaba.

Cu nenumărate șiretlicuri, reușii să mă strecor lîngă medicul-șef în clipa cînd acesta își spăla mîinile. Îi explicai starea lui Drosakis. În loc de răspuns, acesta strigă supărat felcerilor :

— Cum de s-a strecurat ăsta aici ? Unde ne găsim ? După aceea, se întoarse spre mine și-mi spuse pe-un ton aspru : Pleacă de-aici !

Am insistat :

— Domnule doctor, nu plec de aici pînă nu dai ordin ca cineva să-l vadă pe rănitul care e pe moarte.

— Pleacă ! Lasă-mă să-mi văd de treabă. Pleacă ! Nu vezi ce e aici ? strigă el înfuriat.

— Domnule doctor, e vorba de-un tînăr care merită orice. E un om învățat.

— Dați-l afară ! Legați-l ! E nebun. Nebun de-a binelea.

Un felcer mă trase la o parte, dar eu îl îmbrîncii cu brațul meu sănătos cu-atîta putere, încît nu-i lipsi mult să mă creadă într-adevăr nebun.

— Trebuie să vină imediat doctorul ! strigai eu. Sînteți răspunzători dacă moare... Tu de-acolo, vino cu mine ! Nu te las să pleci...

L-am forţat să mă urmeze. Cînd văzu în ce stare e Nikitas, alergă imediat şi aduse o fiolă pe care i-o injectă în venă. Mă învăţă ce să-i fac ca să-l liniştesc pînă vine doctorul. Drosakis ofta adînc. Cerea apă şi aiura.

— Manoli, de ce nu ne lasă să bem apă pe săturate ? Apleacă-te să-ţi spun !

Îl ţineam de mînă, voia să se ridice. Nici n-am simţit cînd a venit medicul-şef, care se aplecase deasupra noastră şi asculta. Mă dădu la o parte şi începu să-l consulte cu mare atenţie pe Drosakis, apoi spuse :

— Transportaţi imediat rănitul în sala de operaţii.

După cîteva zile, Drosakis înviase parcă din morţi. Îl vedeam vorbind, scriind, citind şi nu-mi venea să cred ochilor. Mi-am amintit atunci de manuscrisele găsite în buzunarul lui Simos şi i le-am dat.

— Cînd le-o fi furat oare ? zise el şi le răsfoi cu dragoste.

Apoi citi şi însemnările agentului. Purtau data rănirii noastre. Scria : „Drosakis s-a întîlnit cu Axiotis într-un loc pustiu. Au luat măsuri conspirative pentru ca nimeni să nu observe plecarea lor. Discuţiile lor sînt foarte suspecte. Au vorbit împotriva războiului."

Blestematul ! Să nu-şi găsească odihna şi pacea nici pe lumea cealaltă !

*

Cu cît situaţia de pe front se înrăutăţea, cu atît se înmulţeau zvonurile în spital. Direcţia făcu o încercare de-a ridica moralul ostaşilor. Se găsiră şi unii care să susţină că li s-a arătat sfîntul Gheorghe călare în pădurea din Boz Dag. Sfîntul galopa în ceaţă şi, spuneau ei, acesta era un semn că Dumnezeu nu ne va părăsi.

Erau puţini cei care dădeau crezare acestor profeţii. Cei mai mulţi se străduiau să prelungească cu orice preţ şederea lor în spital, ca să nu se reîntoarcă pe front. Tăiau cu briciul cusăturile rănilor, le zgîndăreau pînă la sînge cu unghii murdare, ca să se infecteze, frecau termometrul sau îl băgau în apă fiartă.

Într-o zi, fu adus un rănit care, în fierbinteala febrei, urla cît îl ţinea gura :

— Mie-mi ajungea satul meu ! De ce m-aţi luat de-acolo şi m-aţi adus pe meleaguri străine ? Vreau să mă întorc acasă !

Dacă ar fi putut, toţi ar fi strigat la fel.

În ultima vreme, cînd îl vedeam pe Drosakis ieşind în grădină să citească ziarele trimise de Lefteris, plecam de lîngă el, să nu aud vreo veste rea. Cu cît lucrurile mergeau mai prost, cu atît nu mai voiam să ştiu de nimic. Dar nici Drosakis n-avea chef de vorbă. „Ce să mai spui acum ?" zicea el amărît şi această atitudine a lui mă îngrijora tare mult.

Într-o zi îmi căzură totuşi în mînă două articole ale unui ziar guvernamental, pe care soldaţii le făceau să circule pe ascuns. În aceste articole sta scris că războiul din Asia Mică e o cangrenă pentru Grecia, că aliaţii cer „evacuarea" armatelor greceşti din Asia Mică, că Tratatul de la Sèvres nu mai e de mult luat în seamă, că armatele trebuie să se întoarcă cît mai repede acasă, înainte de blocarea drumurilor.

Mă cuprinse o nelinişte de moarte şi dădui fuga la Drosakis.

— Iată ce scriu ziarele guvernamentale !

Îmi făcu semn cu mîna să vorbesc mai încet, deoarece şi pereţii au urechi, dar eu nu luam seama la nimic.

— Vreau să ştiu ce se petrece în spatele nostru, încotro ne îndreptăm şi ce ne aşteaptă ! Vorbeşte, pentru numele lui Dumnezeu ! Ţi-o cer acum eu, vorbeşte !

Credeam că va folosi prilejul ca să-mi ţină un discurs, dar n-a spus nimic. Mi-a dat o ţigară şi a schimbat vorba.

— Ia-o, îmi spuse, e un dar din partea prietenului nostru Lefterakis. Cu cît îl mustră conştiinţa pentru faptul că noi ne vărsăm sîngele, iar el se plimbă la Smirna, cu atît trimite mai des pachete.

N-am răspuns nimic. Tremuram din cap pînă-n picioare de enervare.

— Ce ţi s-a întîmplat de tremuri aşa ? Parc-ai fi aflat o noutate ! Sau te-a impresionat cele citite în

ziarele lor ? Se ridică din pat cu mişcări lente şi spuse : Să mergem afară, sub platani, să respirăm în voie. Nu-ţi pierde curajul. Ai acum nevoie de el mai mult decît oricînd.

Mişcarea îmi făcu bine, aerul de munte mă răcori. Ne aşezarăm pe-o bancă. Nikita se tot freca la ochi, fără să vorbească. „Ce vreau de la el ? gîndii în sinea mea. Să-i fie milă de mine şi să mă mîngîie, sau să-mi spună un adevăr care să mă înfurie şi să mă năpustesc asupra lui ca de obicei ?"

— Să-ţi explic de ce şovăi să-ţi vorbesc, Manolis, începu Drosakis, şi vocea îi era blîndă şi îndurerată. Nu ştiu dacă e momentul potrivit să pun mîna pe bisturiu şi să pătrund în adîncime, la rădăcina nenorocirilor noastre, să te pun în faţa întrebării care arde : Trebuia oare pornită campania din Asia Mică ? Înţelegi, nu pot, prefer s-o amîn. Nu sîntem pregătiţi pentru o asemenea discuţie. În clipa asta, fie că e bine, fie că e rău, tinereţea noastră se află prinsă în capcană, aici, în adîncurile Anatoliei. De pretutindeni ne înconjoară trădarea. Toţi se îngrijesc cum să iasă din încurcătură, aruncînd vina unul pe altul.

Mă privi calm drept în ochi. Voia să se convingă dacă sînt în stare să-l urmăresc.

— Ce vrei şi ce cauţi, Manolis ? De cînd Antanta şi-a aranjat treburile în Orient şi a hotărît să oprească procesul de dezmembrare a imperiului otoman, de atunci cauza noastră în Asia Mică seamănă cu un copil mort în pîntecele Greciei. Cei ce ne-au trimis în Asia Mică, tocmai aceştia ne strigă acum : *„Ust, kiopek* [1] !" Crezi că ei se gîndesc la frămîntarea lui Axiotis, la ochii lui Kirmizidis, la moartea lui Golis, la chinul lui Stepan ? Sau poate crezi că se sinchisesc de soarta Greciei ? Capitalul străin nu se îngrijeşte decît de interesele sale. Nu aştepta milă şi dreptate din partea lui. Reprezentanţii acestui capital stau în birourile lor din Londra, Paris şi alte metropole, cu hărţile în faţă, şi atunci cînd le convine îşi amintesc de autodeterminarea popoarelor, de libertăţile şi independenţa lor, iar cînd nu le con-

[1] Marş, cîine ! (în limba turcă.)

vine, trag o linie cu creionul roşu şi şterg ţări şi popoare de pe faţa pămîntului... Nenorocirea e că acest creion roşu se află acum deasupra capetelor noastre. Au luat tot ce aveau de luat din Grecia, şi chiar pe degeaba. Noi sîntem acum lămîia stoarsă, iar Kemal îi suge zeama...

Îmi simţeam mintea luînd-o razna din cauza cuvintelor lui Drosakis despre acel „copil mort în pîntecele Greciei", despre acele lighioane care vor şterge de pe faţa pămîntului ţara şi truda noastră. Lacrimile îmi umplură ochii şi apoi se revărsară ca apa lacurilor noastre, ca fluviul nostru Meandros. Ajunsei cu gîndul la satul nostru, la casa noastră părintească, cu livada ei de cireşi înfloriţi, la iasomia din grădină...

Mi-e ruşine, Drosakis ! Singur ţi-am cerut să-mi spui adevărul şi ştiu că întotdeauna mi l-ai spus. Acum însă nu vreau să te cred, nu pot să te cred ! Înţelege, nu pot !

Drosakis îmi puse părinteşte mîna pe umăr, dar nu putea înţelege gîndurile care mă chinuiau.

— Aşa stau lucrurile, Manolis. Aci, în fundul Anatoliei, plătim păcatele noastre şi ale altora şi, în primul rînd, gîlceava dintre cei mari pentru împărţirea Orientului.

Scoase cîteva reviste şi ziare străine şi începu să citească : „Grecii să evacueze Asia Mică cît mai repede şi fără condiţii ! Nu i-am trimis ca trupe de ocupaţie !" „Noua Turcie e de-acum o realitate. A căpătat conştiinţa misiunii sale istorice. Ar fi o mare greşeală să ne opunem idealurilor sale înnoitoare..."

— Înţelegi, Axiotis, ce se ascunde sub aceste fraze ? Interese : petrol, minereuri, fier, crom, mîna străină întinsă asupra bogăţiilor neatinse ale Orientului. Cînd ai de-a face cu cei mari, tu, cel mic, nu trebuie să ai nici o clipă încredere în ei. Interesele lor nu se potrivesc cu ale noastre. Vor să ne aibă la cheremul lor. Dacă cedezi puţin, ţi se ia totul. Aceasta e şi vina lui Venizelos. El, care era vlăstarul nostru şi-i cunoştea bine, a devenit unealta lor. Ca să nu mai vorbim de regele Constantin şi de curtenii lui ! Dacă mai exista

vreo speranță de scăpare, ei au zădărnicit-o și ne-au împins în prăpastie ! Au adăugat și ei greșelile lor la cele săvîrșite de Venizelos, înmulțindu-le.

— Ajunge, Nikita ! Nu mai vreau să ascult. Îți cer iertare, pentru că eu sînt cel care a început, dar nu mai rezist.

Dădui să plec, dar Drosakis mă opri. Era palid.

— Și eu sufăr, Manolis, te rog să mă crezi.

În grădina spitalului, Kirmizidis orbul cînta pe turcește, acompaniindu-se cu utul :

Unde ești, sat pustiit ?
Crîncen glas ai devenit.
Ce-am iubit s-a prăpădit !
Doară tu ne-ai răsărit,
Eladă, țărm îndrăgit...

Catastrofa

XV

Am fost trimis pe frontul din Afion Karahisar. Acolo mă aflam în august 1922, cînd a început marea ofensivă a lui Kemal. Zi şi noapte săpam la tranşee, avînd drept unică hrană pesmeţi şi heringi afumaţi. Încleştam dinţii şi-mi spuneam : „E ceasul bătăliei, Axiotis, ceasul jertfei. Tu n-ai nici o legătură cu politica. Nu-ţi faci decît datoria."

Pe la 15 august — nu-mi amintesc bine dacă era de Sfînta Maria sau în ajun — o coloană turcească de cavalerie, de cinci sute de oameni, se ivi dintr-o vîlcea şi, străpungînd liniile noastre, galopă spre dreapta, ca să ne izoleze de linia de cale ferată. Artileria noastră deschise focul şi inamicul făcu calea-ntoarsă.

Dintr-o dată, însă, nu se ştie de ce, tunurile amuţiră de parcă n-ar fi existat. S-ar fi zis că inima armatei a încetat să mai bată. Cavaleria turcească prinse curaj şi porni din nou la atac. Izolaţi în tranşeele de pe înălţimi, nu înţelegeam ce se petrece. O presimţire sinistră domnea în atmosferă. Ne priveam unii pe alţii, muţi şi palizi, ca nişte muribunzi. Nedumerirea şi teama ne stăpînea sufletele, dar nu îndrăzneam să rostim nici un cuvînt. Tranşeea e un mormînt care te înăbuşă şi tăcerea în asemenea clipe devine un chin. Domnea o linişte suspectă. Oare nu vor mai reîncepe bubuiturile tunurilor şi trompetele nu vor mai da semnalul : „Înainte" ? De o mie de ori mai bine marşurile istovitoare, focul ucigător al bătăliei, pe care cu o zi înainte o blestemam.

Pînă şi moartea e mai de dorit decît acea agonie a aşteptării ei. Ce naiba se petrecea ? Fusesem oare încercuiţi, şi acum îi aşteptam pe ceţi, să pună mîna pe noi şi să ne măcelărească ? Şi dacă s-au isprăvit muniţiile, de ce ne lăsau acolo, să prindem mucegai ? De ce ?

Noaptea se aşternu grea, ca o lespede de mormînt. Nu mai aveam puterea nici să ne privim unii pe alţii. Nimănui nu-i era somn. Nervii erau încordaţi la maximum şi te aşteptai în orice clipă să plesnească. Ochii tuturor scrutau întunericul şi căutau urmele duşmanului. Nările adulmecau naiba ştie ce. Mintea unora o luase razna, galopînd în depărtări, deşi trupul rămînea ţintuit locului, într-o poziţie chinuitoare. Prin cap îţi treceau tot felul de idei şi imagini năstruşnice. O vedeai pe maică-ta cum te boceşte, ţinînd fotografia ta în mînă. Îţi aminteai de cînd n-ai mai fost cu o femeie. Poştaşul bătea la poarta casei tale şi lăsa un document militar, cu sigilii şi ştampile oficiale, în care scria : „A căzut eroic pentru patrie..." Te întrebai : Cine va plînge ? Cine se va bucura ? Cum îşi vor împărţi moştenitorii partea ta ?

Oare noaptea asta stranie nu se va sfîrşi niciodată ? Nu vor mai veni zorile ? Nu se găseşte printre noi nici un om de duh, care să ne mai spună, ca-n alte dăţi, vreo glumă despre păduchi, foame şi tîrfe ? Pe unde naiba o mai fi şi Drosakis ăsta ? El trebuie să ştie ceva, să bănuiască ceva. Ar arunca şi el o vorbă, să ne mai liniştească zbuciumul. De cînd ieşise din spital, Drosakis era mereu trimis în cercetare şi în misiuni îndepărtate şi primejdioase. Voiau, desigur, să-i facă de petrecanie.

O şoaptă, aducînd mai curînd cu şuierătura unui şarpe decît cu un ordin, se strecură în tranşee. Ajunse la trupurile noastre, dar le îngheţă în loc să le izbăvească. „Retragere ! Retragere ! Retragere !"

În cîteva clipe ne-am strîns lucrurile. Am mers toată noaptea, în formaţie, respectînd perfect regulile militare — ariergardă, flancuri, soldaţi de legătură. Dimineaţa, primul post întîlnit în cale ne oferi un spectacol îngrozitor. Soldaţii postului fuseseră măcelăriţi şi zăceau în poziţii înspăimîntătoare. Mai încolo, pe-o cîmpie, un adevărat talmeş-balmeş de vehicule, tunuri, ra-

niţe, chipiuri, trupuri mutilate, braţe, picioare, capete risipite. Ai fi zis că duhuri necurate s-au străduit din răsputeri să izgonească viaţa, s-o şteargă de pe faţa pămîntului.

Ne făcurăm mici de tot. Pe unii dintre noi îi apucă durerea de pîntece, pe alţii greaţa. Cineva îndrăzni să rupă tăcerea :

— Ce înseamnă toate astea ? S-ar zice c-am fost înfrînţi. Cel puţin să ştim şi noi, ca să luăm măsuri.

Nu răspunse nimeni. Unii dădură deznădăjduiţi din cap, alţii îl priviră furioşi, cu duşmănie. Ne-am oprit într-un sat pustiit, aşteptînd noi ordine. Cei care aveau hîrtie şi creion se apucară să scrie acasă. Cei mai mulţi îşi dădeau seama că nu mai există nici un fel de poştă care să primească aceste scrisori. Ţineau totuşi să aştearnă neapărat pe hîrtie ultimele lor dorinţe, care să le liniştească mintea înspăimîntată şi să le încălzească inimile.

Căpitanul ordonă patrulelor să cerceteze dacă sînt ceţi printre ruine. Aceasta ne dădu speranţa că poate ne vom opri acolo şi vom organiza defensiva. Îi văzurăm şi pe bucătari făcînd focul şi pregătind cazanele. Se mai şoptea că soldaţii însărcinaţi cu aprovizionarea puseseră mîna pe vreo doi bivoli, despre care unii ziceau că sînt cai morţi.

— Vom reînvia cînd vom ieşi din post, zise Filipas, consăteanul meu, şi atunci o să-l izgonim pe Kemal.

După puţin, se întoarseră şi ostaşii trimişi în cercetare şi prezentară raportul. O dată cu ei veni şi Gavriil Mitilineul, căruia în companie i se zicea Gavrileli. Ţinea în braţe un copilaş de ţîţă. Se apropie de căpitan şi, arătîndu-i pruncul, îi zise :

— Don' căpitan, pusei mîna pe cetul ăsta. Tare vă rog, lăsaţi-mi mie plodul, că-s fără moştenitori !

Hohote de rîs şi fluierături întîmpinară vorbele lui. Ostaşii amorţiţi se înviorau şi căutau un ţap ispăşitor asupra căruia să-şi verse amarul. Dădură de Gavrilelis, pe care-l luară în tărbacă.

— Bine, măi, Gavrileli, n-ai tu sămînţa ta ? Trebuie să te duci să-mprumuţi de la turc ?

— La ce-ţi foloseşte tot untdelemnul pe care-l faceţi pe insula voastră, de vreme ce nu eşti în stare să zămisleşti un moştenitor ?

Arsenis, mucalitul companiei, care puţin mai înainte şedea zgribulit ca o maimuţă amorţită, se alătură grupului şi, făcînd semn cu ochiul, strigă :

— St ! Tăcere ! Vă spun eu tot adevărul despre acest prunc. Ascultaţi-mă ! Copilul pe care-l vedeţi e trup din trupul lui Gavriil. L-am văzut eu cum îi făcea ochi dulci turcoaicei, pe vremea cînd slujea în armată în satul ăsta...

Glumele începură din nou să se ţină lanţ.

Naivul Gavrilelis se zăpăcise de-a binelea. Se întorcea cînd într-o parte, cînd într-alta şi striga :

— Nu-i adevărat ! Nu-i adevărat ! Am găsit plodul ! Mergea de-a buşilea, lîngă maică-sa moartă ! Să n-apuc ziua de mîine de vă mint...

Cei ce nu se amestecaseră în vorbă strigau supăraţi :

— Mai tăceţi din gură ! Ţara piere şi voua vă arde de glumă !

Soldaţii de legătură, pe care-i aşteptam de mult, sosiră istoviţi de oboseală, pe caii lor înăduşiţi. Se traseră la o parte, ca să vorbească cu ofiţerii, dar în asemenea clipe nu mai există chestiuni „secrete". Pînă să întrebăm „ce mai e nou", răspunsurile începură să curgă ploaie din toate părţile.

— Frontul a fost străpuns ! Sîntem pierduţi !

— Regimentele se destramă.

— Armata lipsită de conducere face tot ce i se năzare.

— Unii apucă calea munţilor, alţii se ascund prin văgăuni. Se face omor de om pentru un loc în furgon. Mulţi îşi pun capăt zilelor !

Ce s-a petrecut în clipa aceea e greu de spus. Nimeni n-a mai stat să chibzuiască, să asculte un ordin sau un sfat. Ai fi zis că toţi soldaţii erau pregătiţi de luni de zile şi nu aşteptau decît momentul potrivit ca să-şi ia tălpăşiţa. Fiecare fugea pe socoteala lui. Nici fratele nu mai întorcea capul după frate.

Cînd mi-am dat seama că totul s-a prăbuşit şi că acesta e sfîrşitul, am pus mîna pe armă şi am alergat după ei, urlînd ca ieşit din minţi :

— Unde vă duceţi, fraţilor, lăsînd totul în părăsire ? Opriţi-vă !

Reuşii să opresc vreo doi soldaţi din Asia Mică, cărora începui să le vorbesc despre apărare.

— Trageţi-i un glonte-n cap smintitului ăsta ! strigă un sergent.

Mă trîntii iute la pămînt şi mă ascunsei după o geamie. O ploaie de gloanţe se abătu asupra mea, ca să-mi stingă glasul, glasul care le cerea să continue războiul. Rămăsei pitit cîteva clipe. Îmi venea să plîng, să urlu, apoi mă cuprinse panica. O luai la fugă şi nu mă oprii decît atunci cînd soarta mă scoase în calea prietenului meu Nikita Drosakis.

— Ia stai puţin, camarade ! îmi zise un ostaş, apucîndu-mă de mînecă. Rănitul ăsta îmi cere să-l trimit pe lumea ailaltă, ca să nu cadă viu în mîna turcilor. Ce să fac ?

Mă întorsei spre rănit şi simţii că-mi vine nebunie.

— Nikita ! Măi, Nikita !

Am îngenuncheat lîngă el. Ochii lui Drosakis clipeau tulburi de emoţie. Îmi arătă rana din piept şi picioarele care-i erau fracturate. Nu-l mai văzusem de două zile. Ştiam că fusese trimis la un post de observaţie prin părţile acestea, dar nu m-aşteptam să dau de el.

— Ţi-ai făcut datoria pînă-n ultima clipă !

Mi-am sfîşiat cămaşa şi i-am pansat rănile. Simţeam o nevoie cumplită să-i vorbesc, să-i spun cîtă dreptate a avut cînd îmi spunea că am fost trădaţi. Aveam nevoie de sfatul lui, de mîinile lui, de izbucnirile şi adevărurile pe care mi le împărtăşea.

Voiam să-i spun : „Acum te înţeleg, Drosakis. Mergi înainte şi eu te voi urma. Te vom urma cu miile.“ Drosakis se zbătea însă în nişte chinuri groaznice. Cea mai mică mişcare îl înnebunea.

Mă gîndii să improvizez la repezeală o targă şi-l căutai pe ostaşul care mă oprise. Mi-a spus că se duce să-şi facă nevoile şi că se reîntoarce, dar se făcuse nevăzut.

De fapt, se oprise numai pentru a jefui ceasuri şi bani din buzunarele morţilor.

Fără să pierd vremea, îl luai pe rănit în spinare şi pornii la drum. Din cînd în cînd mă mai opream, ca să-i dau răgaz să-şi tragă sufletul. Apoi leşină şi-l culcai pe jos. Văzui cîţiva cavalerişti care se apropiau în galop. Printre ei îl recunoscui pe Lefusis, un prieten al lui Nikita, cu care petrecusem clipe de neuitat la spital. Alergai spre el, făcîndu-i semne cu mîna. Cînd mi-am dat seama că mă recunoaşte, dar n-are de gînd să se oprească, îi strigai :

— Lefusi ! Opreşte ! Drosakis e grav rănit aci ! Opreşte ! Nu pleca ! Lefusi...

Lefusis dispăru în pădure. Îl ridicai din nou pe Drosakis şi îl luai în braţe, ca pe-un copilaş care doarme. Mergeam cu el aşa. Din cînd în cînd deschidea ochii, mă privea şi-mi spunea cu glas slab :

— Pleacă ! Lasă-mă !

— O să te scap, Nikita ! Vei trăi ! Trebuie să trăieşti ! Trebuie...

Picături mari de sudoare mi se prelingeau pe faţă, tendoanele gîtului mi se încordaseră, iar braţele parcă nu mai erau ale mele. Mergeam însă înainte. Mintea refuza să priceapă ceea ce vedeau ochii. În faţa mea, doi soldaţi duceau o căruţă plină cu cufere, mobilă, covoare şi, pe deasupra, un turc bătrîn cu bătrînica lui legaţi fedeleş. Le-am vorbit şi s-au oprit.

— Măi, băieţi, faceţi puţin loc să pun şi eu un rănit !

Se uitară la mine de parcă n-ar fi înţeles limba ce-o vorbeam. Mă priveau cu ochi de nebun. Erau beţi turtă. Unul din ei îmi răspunse alene :

— Aşteaptă-ne colo lîngă pod ! şi întorcîndu-se spre prietenul lui, îl întrebă rîzînd batjocoritor : N-am zis bine, mă, Thimios ?

Duseră apoi la gură un clondir de rachiu şi băură cu sete. Trecui podul o dată cu ei. Văzui că se dau jos din căruţă şi încep să arunce covoarele şi mobila, pe care le transportau cu gîndul să le ia în patrie.

— Tessalia e departe de-aici, nu-i aşa ? zise Thimios şi amîndoi se porniră să rîdă cu poftă.

Pînă să găsesc două scînduri pe care să fixez picioarele lui Drosakis, care îşi pierdea cunoştinţa la orice mişcare, cei doi soldaţi aruncară podul în aer şi, o dată cu el, şi perechea de turci. Începui să alerg, nu cumva să-mi scape. Erau gata să dea bice cailor. Dacă pierdeam ocazia, turcii aveau să pună mîna pe noi. Apucai caii de căpăstru. Drosakis se rostogolise la picioarele cailor şi vărsa sînge.

— Camarazi, cunosc bine drumul ! le spusei. Singuri o să vă rătăciţi. O să vă cureţe ai noştri, ca să vă ia căruţa...

Nu le dădui timp de gîndit şi sării în căruţă. Porniräm. Îmi dădură mie hăţurile, iar ei înfulecau, beau şi spuneau măscări. Pretutindeni pe unde treceam era prăpăd ; satele turceşti se mistuiau în flăcări, bărbaţii erau ucişi, femeile siluite, avutul lor jefuit. Victima era populaţia civilă turcă. Miile de ostaşi hăituiţi, înspăimîntaţi şi sălbăticiţi, răniţi pînă-n străfunduri, îşi pierduseră dintr-o dată sufletul şi orice pic de omenie.

Lîngă un sat cuprins de flăcări, o tînără femeie îşi smulgea părul din cap şi bocea pe trupul băieţelului ucis. Cei doi soldaţi din căruţă, simţindu-se în puteri după atîta mîncare şi băutură, începură să-i facă ochi dulci şi să-i adreseze vorbe neruşinate.

— Opreşte ! ziseră ei şi se repeziră la mine. Opreşte, să mergem la ea, să...

Mă întorsei spre ei şi le aruncai o privire ucigătoare.

— Vezi-ţi de treabă, blegule, sau poate vrei să-ţi dăm şi ţie partea ta ? strigă unul dintre ei, în timp ce celălalt îndreptă ţeava puştii spre mine.

Am coborît din căruţă, l-am luat pe Drosakis în braţe şi am plecat, să nu mai văd şi să nu mai aud nimic. Am fi pierit amîndoi, dacă n-am fi dat de unităţi armate organizate la linia de cale ferată. L-am predat pe Drosakis Crucii Roşii. M-am aplecat asupra lui şi l-am sărutat.

— Nikita, o să ne revedem ! îi spusei şi emoţia mă copleşi.

Îşi lipi podul palmei de obrazul meu umed. Simţeam un nod în gît. Am stat aşa cîteva clipe lîngă el şi apoi am plecat.

Am pornit din nou la drum. Moartea nu mă mai speria. Mă temeam acum mai mult de oamenii care pierduseră orice urmă de omenie.

În urechi îmi răsunau cuvintele dureroase ale lui Drosakis : „Eroii ! Se străduiesc să înăbuşe laşitatea învinşilor !"

*

M-am luptat două zile ca să mă pot urca în tren. M-am agăţat de-o uşă spartă şi, în timp ce trenul mergea, am reuşit să mă urc pe acoperiş. Mii de femei şi copii părăseau satele, strigînd : „Vin ceţii, vin ceţii !" Trenurile nu se mai opreau în gări. În vagoane era moarte de om. Bătrîni, soldaţi şi civili înarmaţi, înspăimîntaţi şi iuţi la mînie, se luau imediat la bătaie, scoteau cuţitele şi trăgeau cu arma. Pe jos, refugiaţii alergau cu sufletul la gură, implorau, blestemau, ameninţau : „Mişeilor ! Cui ne lăsaţi ? Opriţi-vă !" Dar, ca un monstru negru, care gîfîia, sforăia şi şuiera mai dihai decît o lovitură de sabie, trenul înainta greoi, obligînd lumea de pe şine să se dea la o parte.

După vreo şase ore de drum, noaptea tîrziu, trenul se zgudui deodată atît de puternic încît toţi cei care ne aflam agăţaţi de el furăm zvîrliţi ca nişte proiectile. Roţile trenului zdrobiră cîteva corpuri omeneşti. Cei vii se străduiau cu ajutorul chibriturilor aprinse să-i recunoască pe cei morţi. În noapte izbucniră bocete sinistre. Părintele îşi căuta copilul ; copilul îşi căuta părintele ; nu mai ştiai pe ce lume te afli.

Mă trezii buimăcit pe-un ogor proaspăt arat. Nu pătisem nimic serios. Eram ameţit, obosit şi simţeam nevoia să dorm şi să nu mă mai trezesc. Dar pînă şi în asemenea clipe ţi-e teamă să nu-ţi pierzi viaţa. M-am tîrît ca un şarpe, apoi am mers de-a buşilea, pînă am izbutit să mă ridic şi să merg ca oamenii. Am intrat în grămada de oameni care gemea şi se zvîrcolea ca o fiară rănită.

Lîngă mine alerga un copil, care striga deznădăjduit numele mamei, al bunicului şi al bunicii sale. Mi-am dat seama că se căznea să ţie pasul cu al meu ; îşi legase

ființa de umbra mea. La un moment dat îl depășii și atunci începu să strige, implorîndu-mă :

— Nene, nu mă lăsa ! Mi-e teamă !

Scăpărai amnarul și mă aplecai să-l văd la față. Era un băiețel de vreo opt ani, slăbuț și tuns chilug.

— Cum te cheamă ?

— Stelio, răspunse el.

Întinsei brațul și-l apucai de mînă. Tremura ca un puișor zgribulit. Mergeam ca un părinte cu fiul său. Ori de cîte ori ne apropiam de vreo ceată de oameni, copilul începea să strige cu vocea lui subțire și firavă : „Bunicule, bunicule !" Mă opream și-l lăsam să caute.

Mă întrebam dacă aceleași grozăvii se petrec și în satul meu, dacă Kostas a dus familia la Smirna, cînd acest lucru se mai putea, sau a așteptat să vîndă mai întîi recolta. Le scrisesem mai de mult să strîngă toți banii și să-i țină pregătiți pentru orice necaz, căci numai Dumnezeu știe ce nenorociri se mai pot abate pe capul nostru. De trei luni nu mai primisem nici o scrisoare de la ei și, ce era mai rău, nu mai aveam știri nici de la fratele meu Stamatis, aflat și el „undeva pe front". Cînd ne vom întîlni la Smirna, gîndeam eu, va trebui să plecăm de îndată la Samos, și după ce-o trece furtuna, dintr-un salt, putem fi iar înapoi pe meleagurile noastre.

Se crăpa de ziuă. O lumină trandafirie, lăptoasă cobora din munți și se revărsa peste livezi. Struguri răscopți neculeși atîrnau grei pe araci, iar roadele nefericite ale pomilor făceau crengile să se îndoaie sub povara lor. De ce nu sînt acum în satul meu, să pornesc spre ogoarele noastre cu cîntecul pe buze, cu floarea la ureche și cu Katina purtînd pruncușorul la sîn, călare alături de mine ? Iar turcii să iasă la porți și să ne dea binețe, cu inima bună, așa cum obișnuiau altădată : *Açşamlariniz hair olsun, ciorbagi. Ogur ola, efendi !* Vai, nouă, frate Sevkiet, dumnezeii noștri nu s-au împrietenit ! Și acum ce-o să ne facem ? *Ne ciarșe ? Onlarî hep unudalîm, aziz emseriler !* [1]

[1] La ce bun, compatrioților ? Hai să dăm uitării tot ce-a fost ! (În limba turcă.)

Picioarele copilului se umflaseră şi nu mai putea să umble. Nu mă lăsa inima să-l părăsesc, căci mi-era milă de el. Începui să întreb în dreapta şi în stînga, în nădejdea că o să găsesc pe cineva din satul lui. Dădui, într-adevăr, peste o femeie care-l cunoştea şi care-i vorbi.

— Bietu' bunicu-tău te caută ca un nebun. Unde ai dispărut ?

Ne îndreptă spre un izvor, unde se afla bătrînul, care stătea de veghe. Cînd auzi, băiatul făcu aripi :

— Nene, hai mai repede !

Lîngă izvor văzui un bătrîn îmbrăcat în vraka, urcat într-un pom şi cu mîna streaşină la ochi, scrutînd zările şi strigînd sfîşietor :

— Stelio ! Stelio !

— Bunicule ! Bunicule !

Bătrînul sări din pom şi-l îmbrăţişă cu foc.

— Băieţelul meu ! Stelaki al meu ! Unde ai fost, lumina ochilor mei ?

Am făcut cîţiva paşi împreună. Bătrînul îmi istorisi patimile sale.

— Cînd s-a opintit trenul, fata şi nevastă-mea au fost azvîrlite din vagon. Bătrîna, mai norocoasă, a murit pe loc. Fetei, însă, i-a tăiat trenul picioarele. „Picioarele mele, tătucă ! Vai, picioarele mele !" striga sărăcuţa de ea. Şi eu : „Fata mea scumpă, Iliniţa mea !"

Băiatul se făcu mic şi se închirci.

— După aia a leşinat. Am dat s-o iau în braţe, dar n-am avut puteri. Ne-am prăvălit amîndoi unul peste celălalt şi abia ne mai trăgeam sufletul. „Tătucă, îmi zice ea. Ai grijă de Stelaki !" L-am căutat într-o parte, l-am căutat într-alta, Stelaki nicăieri. M-am întors la ea. „Tătucă, unde-i Stelaki ? Du-te de-l caută, aleargă... Lasă-mă pe mine !" Am rezemat-o de-un stîlp, să n-o strivească oamenii cu caii şi am plecat. Am pornit în neştire. Strigam, întrebam... „Într-acolo se îndreaptă lumea", îmi spuse cuscrul meu, şi-mi arăta munţii. Hai, barba Stiliane, picioarele înainte şi inima-napoi la ea ! Cui te-am lăsat, fetiţa tatii ! Cu ce inimă te-am lăsat, să te sfîşie fiarele !

— Mamă, măiculiţa mea! strigă băieţelul şi duse deznădăjduit palmele la ochi.

Hei, voi, mai-marii şi puternicii lumii, aţi auzit vreodată un asemenea strigăt?

— Să mergem la mama, bunicule!

— Să mergem, fiule!

Cîţiva oameni, care îl auziseră povestind, au spus:

— Ţi-ai pierdut minţile, moşule? Vreţi să pieriţi amîndoi, şi mata, şi copilul?

— O să vă omoare ceţii din banda lui Pehlivan.

Bătrînul şi copilul ne-au întors spatele şi au început să alerge înapoi. Întunericul se aşternu asupra pămîntului. Lumea asta nu era făcută de mîna Domnului! Nu, nu era!

XVI

Cum am pus piciorul în Smirna, am stat puţin locului, să-mi trag răsuflarea. M-am închinat şi am simţit cum mă cuprinde bucuria. Aci, la Smirna, grecii găseau întotdeauna un adăpost sigur. De aceea turcii numiseră oraşul Ghiaur Ismir [1]. Şi într-adevăr, aşa era. Pentru noi, însă, Smirna era capitala ospitalieră şi voioasă a populaţiei greceşti, înmiresmată de floarea iasomiei, oraşul care aştepta cu nerăbdare libertatea. Ţi-era de ajuns să te plimbi pe chei, pe bulevarde, prin verhanele, să faci cumpărături în bazar, să bei rachiu pe Corso, să întîlneşti pretutindeni numai veselie şi bună dispoziţie, că inima ţi se îmblînzea, se umplea de lumină, năzuinţe, curaj. „Să trăiesc, îţi spuneai în gînd, să trăiesc, să muncesc, s-o iau de la capăt, ca s-o fac şi pe-asta, şi pe-aia, să mă bucur, să iubesc, să construiesc."

Dar ceea ce aveam acum în faţa ochilor era un oraş mort. Prăvăliile şi localurile zăvorîte cu lacăte duble.

[1] Smirna necredincioasă (în limba turcă).

Casele mute, parcă ar fi fost nelocuite. Nu auzeai nici un rîset, nu vedeai nici un copil jucîndu-se pe stradă. Şiruri jalnice de oameni se tîrau pe străzi, ca nişte omizi. Trupuri gheboşate, feţe îndurerate, de culoarea aramei coclite, buze uscate, albite. Erau refugiaţii care veneau din interiorul ţării. Duceau cu ei boccele, vase, cufere, icoane, tărgi cu bolnavi, capre, găini, cîini. Bisericile, cazărmile, şcolile, depozitele, fabricile, totul era plin de refugiaţi. De-ai fi aruncat un ac, n-ar fi avut unde să cadă.

Colindam zăpăcit prin mulţime, căutîndu-i pe-ai mei. Iacavos, un cumătru de-al nostru, îmi spuse că i-a întîlnit şi că maică-mea e tare îngrijorată de soarta mea şi a fratelui meu Stamatis. Îmi dădeam seama că trebuie să mă grăbesc ca să dau de ei, să chibzuim cum s-o scoatem la capăt, dar picioarele nu mă mai ascultau, eram sleit de puteri. Nu mai aveam decît o singură dorinţă : să mă lungesc undeva şi să dorm luni întregi.

Pe bulevard mă oprii în faţa oglinzii unei frizerii ; abia atunci văzui halul în care mă aflam. Tunica mi-era sfîşiată, plină de sînge, chipiul căzut pe spate, iar barba ca a unui sălbatic.

Frizeria era deschisă. M-am gîndit să intru să mă spele pe cap, să mă tundă, să-mi schimbe înfăţişarea. Maică-mea s-ar fi speriat, dacă m-ar fi văzut în halul acela. Din capul locului, privirea mi se opri asupra scaunului rotativ în care corpul meu istovit urma să se aşeze.

Bărbierul, un bătrînel uscăţiv şi simpatic, se grăbi să-mi deschidă uşa, cînd văzu că stau în faţa ei, mă apucă de braţ şi mă trase ca hipnotizat pe scaun.

— Vino ! îmi spuse, parcă m-ar fi cunoscut de ani de zile. Stai jos, să te aranjez ! Cum de-ai ajuns în halul ăsta ? Şi moartea s-ar speria de tine, dacă te-ar vedea.

Rîse singur de gluma pe care-o făcuse şi apoi începu să-i înjure pe turci.

— Diavolilor, zănaticilor, s-a putut cuibări în căpăţîna voastră seacă ideea că sînteţi în stare să bateţi armata greacă ! Nemernicilor, laşilor...

Nu-l prea ascultam. La prima atingere a scaunului comod, trupul mi se înmuie, muşchii se destinseră şi mă cuprinse o dulce toropeală. Dar bărbierul era hotărît să nu mă lase să adorm. Îmi mişca brusc capul în sus, în jos, la dreapta, la stînga, făcea zgomot cu foarfeca cît mai tare cu putinţă, mă învîrtea într-una şi mă zgîlţîia.

— Să n-adormi, fecioraşule ! Cu somnul pe care-l ai, nu te mai trezeşti nici la a doua venire pe pămînt.

Cu cît doream eu mai mult să dorm, cu atît avea el mai mult chef de taifas. Cînd văzu că-i intră, pe neaşteptate, un client în prăvălioară, îl cuprinse o adevărată euforie. Singurătatea în acele clipe îl făcea să înnebunească.

— Pari istovit, sărăcan de tine ! îmi zise. Vii din linia întîi ?

Voiam să-i spun că nu mai există nici linia întîi, nici linia a doua, dar mi-era limba încleştată ; singurul cuvînt pe care reuşii să-l rostesc fu un „da", care aducea mai mult a muget.

— Ieri s-a întîmplat să bărbieresc vreo doi-trei soldaţi care arătau tot ca tine şi pe deasupra erau şi tare nătărăi ; nu mai ştiau nici pe ce lume sînt. Au ajuns pînă acolo încît să spună că armata greacă nu mai e în stare să stea nici o săptămînă în Asia Mică. Auzi dumneata !

Auzeam frînturi din vorbele lui şi pricepeam ce vrea să spună, dar n-aveam puterea nici să deschid ochii, să-l privesc : pleoapele îmi erau ca de plumb. Capul îmi vîjîia. Eram treaz şi nu eram. Cînd văzu că nu poate să scoată nici un cuvînt de la mine, puse mîna pe-o cană cu apă rece şi începu să mă spele pe cap, să mă zgîlţîie ; numai palme nu mi-a dat. Am deschis ochii pe jumătate, gata să-l trimit la toţi dracii, dar am dat de privirea lui rugătoare.

— Pari deştept şi curajos, îmi spuse. Nu semeni cu cei care s-au prostit şi spun că expediţia din Asia Mică s-a dus de rîpă. Toţi ăştia nu sînt decît nişte pişăcioşi, agenţi de-ai lui Kemal. Ascultă-mă pe mine : Trikupis a luat comanda supremă şi a trecut la contraatac. Ştiai de asta ?

Aş fi avut chef să-i spun tot adevărul, să-l scot din minţi, dar patima cu care vorbea îmi aminti de felul cum eram şi eu mai înainte şi mă domolii. El îi dădea înainte :

— Dacă nu ştii, află atunci de la mine, frăţioare : armata nu se adună la Ceşme ca să se îmbarce şi să-şi ia tălpăşiţa. Nici vorbă ! Organizează apărarea coastelor. Dintr-o clipă într-alta vor ieşi ediţiile speciale ale ziarelor şi-o să afle toată lumea. Anglia e de partea noastră, n-o să ne părăsească, spre necazul scroafei ăsteia de Franţa !

Simţeam cuvintele lui ca pe nişte muşte care bîzîiau în jurul meu şi-mi chinuiau creierul pe jumătate adormit. Pînă la urmă, mi-am pierdut şi eu răbdarea şi am început să vorbesc :

— De care Trikupis vorbeşti, barba ? Şi adăugai : Trikupis a căzut prizonier cu toată armata lui. Cei mari din Atena ne-au lăsat în voia soartei şi numai Cel-de-sus ştie ce ne mai aşteaptă. Cît priveşte pe englezi, nu te lăsa amăgit ! Nici ei, nici francezii, nici americanii, dar-ar dracu' în seminţia lor, nimeni nu se sinchiseşte de noi. Ei ne-au săpat groapa. Află asta de la mine !

Bărbia bătrînului începu să tremure ; dantura falsă îi clănţănea în gură şi se făcu galben ca ceara. Ochii i se micşorară, deveniră cruzi, priveau saşiu. Mi-am zis că mîinile lui, care ţineau briciul, îmi vor tăia beregata.

— Ce spui, mă, netotule ? strigă el la mine. Cine te-a îndopat cu asemenea minciuni mîrşave ? Trikupis va organiza apărarea de la Nimfeos pînă la Sipilos. Numai în felul ăsta o să fie Smirna apărată. Şi dacă, aşa cum spui tu, Trikupis a căzut prizonier, asta nu înseamnă sfîrşitul lumii. Mai sînt gloanţe în cartuşieră. Armata greacă are ofiţeri de mare valoare. Dacă nu e

Trikupis, va fi Gonatas sau Plastiras. Îi cunosc personal pe toţi.

Îl vedeam cum luptă cu disperare să-şi apere optimismul, însăşi inima lui. Cunoşteam şi eu ceva din frămîntările astea. Îmi zisei : „Măi, Manolis, de ce chinuieşti un bătrînel ? Ce-o să fie dacă o să afle adevărul puţin mai tîrziu ? Lasă-l în pace, săracul !"

— La urma urmelor, spusei, mai e şi planul de apărare a Asiei Mici. Unde mai pui şi acest plan !

— Bravo ! Acum vorbeşti ca un bărbat ! Să-ţi fie gura aurită ! Adevărat, planul de apărare va readuce entuziasmul în inimile oamenilor, va mobiliza o armată numeroasă şi vom merge cu toţii, bătrîni, tineri, copii, femei. Sigur ! Vom da totul pentru casele noastre, pentru libertatea noastră ! A sunat ceasul sfînt al datoriei...

Îmi venea să-i spun : „A sunat, bătrîne, clipa datoriei, dar nemernicii au lăsat-o să le scape şi clipa a trecut. Ne-au dus de rîpă trădările, interesele celor mari, greşelile cîrmuitorilor noştri, a început rău şi s-a sfîrşit rău..."

Îmi venea să-i spun multe. Mi-am amintit de Drosakis, ale cărui idei erau vii în inima mea, dar m-am stăpînit. Bătrînelul se cufundase în lumea viselor sale.

— Eu n-am pierdut credinţa ! spunea el şi se bătea cu pumnul în piept. Eu cred în Dumnezeu ! Cel-de-sus nu se poate turci, nu e cu putinţă ! Mă-nţelegi ? Azi de dimineaţă femeia mea m-a rugat pe toţi sfinţii din cer să nu deschid prăvălia. „Unde te duci, Taso ? se tînguia ea. Mai bine strînge-ţi familia şi găseşte un caic, să plecăm spre insulele greceşti, că vin ceţii şi ne omoară pe toţi !" „Taci, bre, femeie, nu mai cobi, că nu ştii ce rău poate să aducă teama asta ! Mai bine ai aprinde mangalul, ai face un pilaf de bulgur şi n-ai mai da ascultare prostiilor pe care le spune unul sau altul. Cît priveşte prăvălia, o s-o deschid, să ştii, femeie, o s-o deschid ! Ce, să rămînă lumea netunsă şi nebărbierită ?" Ce spui, ostaş, nu i-am zis bine ? În clipe din astea trebuie să ai curaj. Dă-o încolo de

panică ! Ea te omoară înainte să-ţi vină nenorocirea pe cap. Eu o să pun capăt panicii şi-o să liniştesc lumea din cartierul meu. De pildă, băcanul o să spună : „Dacă kir Tasos deschide frizeria, înseamnă că şi eu pot să deschid băcănia". O să prindă curaj şi negustorul, şi cafegiul, şi spiţerul. Nu-i aşa ?

Se vede că-l priveam tare nedumerit, că se opri deodată din vorbă, dar imediat continuă, de teamă să nu-i rostesc eu adevărurile mele amare :

— De ce te uiţi aşa la mine ? Aşa cum mă vezi, deşi par amărît, la timpul meu, m-am bucurat de viaţă, am gustat din plăcerile ei cu lingura, şi acum am ajuns la capătul ei. Libertatea ce ne-a venit în Asia Mică e încă o copiliţă, abia a învăţat să umble. N-am apucat să aprindem nici patru lumînări pe tortul ei. Nu se poate şi nu trebuie ca ea să moară, nu vom admite s-o vedem murind. Mai bine să pierim cu toţii înainte...

Ochii lui kir Tasos se umplură de lacrimi. Mă lăsase bărbierit pe jumătate şi continua să vorbească fără sfîrşit. Trupul lui uscăţiv, cu picioarele strîmbe, era zguduit într-una de-un tremur nervos.

— Pentru libertate am dat tot ce aveam şi ce n-aveam. Uite, îmi amintesc, parcă ar fi azi de dimineaţă, de acea binecuvîntată zi de mai, cînd a acostat transatlanticul „Patris" şi au debarcat evzonii, iar în urma lui, înşirate, navele de război împodobite cu drapelul alb şi albastru. Măiculiţă Doamne ! Cine mă mai putea reţine atunci ? M-am dus repede acasă, am deschis în grabă sertarul în care păstram banii, am luat actele de proprietate ale casei şi toţi banii pe care-i pusesem deoparte, bănuţ cu bănuţ, după o muncă de şaizeci de ani. (Aveam nevasta gospodină, care se pricepea s-o scoată la capăt cu puţin, deşi Cel-de-sus ne dăruise două fete şi patru băieţi.) Şi, cum îţi spuneam, am luat totul, aşa cum era, şi m-am dus de-a dreptul la comandantul grec. „Iată, i-am spus, dau tot ce am pentru armata noastră eliberatoare ! Spune-le că bărbierul Tasos Kasabalis le trimite tot ce are..." Generalul, Dumnezeu să-l ocrotească, m-a bătut pe

umeri, mi-a mulţumit, dar n-a vrut să primească banii. Se vede treaba că m-a luat drept nebun. Eu, însă, am insistat, m-am zbătut, pînă cînd, în sfîrşit, i-a luat un spital militar. Cînd a aflat nevastă-mea, cît pe-aci să dea ortul popii. „Te-ai prostit, bărbate ? Ce-a fost nebunia asta pe care ai făcut-o ? Nu te-ai gîndit la bătrîneţele noastre, la fetele tale ? Nu te-ai gîndit la nimic ?“ „Ba m-am gîndit la toate, nevastă, şi-am cîntărit bine totul. Am pus totul în balanţă : pe tine, pe mine, copiii, nepoţeii noştri, tot aurul din lume, dar ea a înclinat spre libertate...“

Luptam amîndoi să ne înghiţim lacrimile. Tocmai atunci veni gîfîind nepotul lui barba Tasos.

— Bunicule, strigă copilul şi vocea-i tremura, pleacă flota !

— Care flotă, mă, zevzecule ?

— Flota greacă, bunicule.

— Flota greacă ?

— Flota greacă.

— Atunci na ! na ! mişelule, şi-i cîrpi cîteva palme.

Băiatul se înroşi, ochii i se umplură de lacrimi, dar nu plînse. Înţelegînd mînia bunicului, spuse cu durere :

— Bunicule, nu te mint. Pleacă flota greacă, îţi spun că pleacă ! şi izbucni în lacrimi.

Bătrînul îl apucă de mînă pe nepot şi, trăgîndu-l cu putere, ieşi din prăvălie. Rămăsei pironit în scaun, cu ochii după el. Trupul lui firav, cu picioare artritice, strîmbe, se clătina ca o corabie pe furtună. Inima mi s-a umplut de milă, ca şi cum în clipa aceea numai acest bătrînel era nenorocit şi sortit pieirii.

Am luat briciul şi am încercat să termin rasul. Dacă flota greacă pleacă cu-adevărat, înseamnă că în orice moment se pot ivi turcii. Dacă... Ce caută acest „dacă“ ? De vreme ce ştiu bine că totul s-a terminat, de vreme ce ştiu cum şi pentru ce... Ce mai stau ? Ce mai aştept ? Ce mai nădăjduiesc ? M-auzi sau nu m-auzi, soldat Axiotis, voluntar în armata greacă, combatant la Afion Karahisar ? Totul s-a terminat, totul !

Am plecat fugind şi am ajuns pe chei. În clipa aceea vasele de război ridicau ancora. Din coşuri ieşea un fum negru compact. Pe chei oamenii stăteau înmărmuriţi. Nu mai respirau, nu mai vorbeau, nu mai trăiau. Arătau ca stanele de piatră de pe mormintele turceşti, una în spatele celeilalte... Numai cine şi-a îngropat copilul şi a auzit scîrţîitul coşciugului cînd acesta e coborît în mormînt, numai acela poate să înţeleagă ce a însemnat clipa aceea pentru noi.

Apoi s-a petrecut ceva atît de mîrşav încît ne-a readus la realitate. Vasul de război francez „Waldeck Rousseau" începu să intoneze imnul naţional grec. „Aliaţii" salutau vasul-amiral grecesc, care ridicase ancora, aşa cum cereau regulamentele şi protocolul.

Batjocura aceasta ne înfurie. Trupurile înmărmurite de durere reînviară şi porniră înainte ca un puhoi vijelios.

— Toată lumea la Steriadis[1] !

— Să dea socoteală !

— Să ne explice de ce nu ne-a lăsat să plecăm, cerîndu-ne paşapoarte şi tot felul de semnături şi sigilii !

— Arme ! Vrem arme pentru apărare !

De undeva se auzi un glas, apoi altele :

— Steriadis a plecat !

— A plecat, nu se mai întoarce !

— L-au salvat englezii ! L-au ajutat să fugă !

Am stat locului să pricepem ce înseamnă această nouă veste, după care mînia mulţimii izbucni fără frîu. Alergam în neştire parcă, după visul nostru spulberat, gesticulam, dădeam cu tifla.

— Blestemaţilor, mai bine nu apucaţi ziua să veniţi !

— De ce ? De ce nu ne-au îmbarcat şi pe noi ?

— Ce va fi cu noi ?

— S-au temut să nu ajungem la Atena şi să curăţăm ţara de murdăria trădării !

Cînd se lăsă noaptea, cheiul deveni pustiu. Toţi se adăpostiră sub un acoperiş, aşteptînd cele ce aveau să

[1] Guvernatorul grec al Asiei Mici ocupate de armata greacă.

urmeze. Numai spaima rămase să cutreiere singură pe străzile întunecate, pentru a vesti dimineaţa cea mai înfricoşătoare pe care a cunoscut-o vreodată poporul grec.

XVII

I-am găsit pe-ai mei la gara din Chemer, în barăcile evacuate de armata greacă. A fost o întîlnire sobră, fără lacrîmi şi emoţii, iar vorbele pe care ni le-am spus — puţine şi laconice. O luai pe maică-mea la o parte şi o întrebai cîţi bani are la ea.

— Bani ? Ce bani ? făcu ea mirată. Crezi că am vîndut recolta ? Bănuţii strînşi, de care ştiai tu, s-au dus. I-am dat arvună împreună cu toţi galbenii pe care-i aveam.

— Ce fel de arvună, mamă ?

— Arvună pentru proprietatea pe care a cumpărat-o Kostas. Nu ţi-a scris ? Ba ţi-a scris.

Cînd a văzut cu cîtă deznădejde închid ochii, parcă mi-ar fi înfipt un cuţit în inimă, a înţeles că eu habar n-aveam şi că a greşit spunîndu-mi. O cuprinse tulburarea, se făcu palidă la faţă şi se sperie să nu se işte vreo gîlceavă, ca atunci cu moştenirea.

— Nu-i de vină Kostas, se grăbi ea să adauge. El s-a îngrijit de binele tuturor. Pe ochii mei, a fost un adevărat chilipir, fiule. A cumpărat-o pe nimica toată. E vorba de proprietatea lui kir Todoros, băcanul. Ştii ce gospodar era ! Numai căsuţa de vară dacă ai vedea-o, ţi-ar trece năduful. Dacă stai acolo o vară întreagă, devii alt om...

Mă simţeam vlăguit. Planul meu de a pleca cu caicul spre insulele greceşti se dusese de rîpă. Aprindeam ţigară de la ţigară. Fratele meu Kostas discuta mai încolo cu alţi consăteni spunîndu-le :

— Cel mai bine au făcut ăi de-au rămas pe loc, fie că aşa au vrut, fie că n-au aflat nimic. Tot ei stau mai

bine ca noi. Ia închipuiţi-vă ce-o să fie dacă va trebui să stăm aici mai multe zile ! Prăpăd...

Cei care-l ascultau erau de aceeaşi părere cu el. Nu pricepeau nimic din cele ce se petreceau în jurul lor. Nenorocirea bătea la poarta lor, le ameninţa viaţa şi avutul, dar ei parcă erau orbi. Sau poate că spaima îi făcea să nu accepte realitatea crudă. Maică-mea se temu să mă întrebe ceva despre Stamatis, dacă am primit vreo veste de la el. Mă cuprinse şi pe mine deznădejdea şi îngrijorarea pentru fratele mai mic. Mi-am amintit că atunci cînd fusese chemat contingentul său, Stamatis îmi spusese ca o prevestire : „De data asta nu mai scap, Manolis, ai să vezi. Ulciorul merge o dată la izvor, merge a doua oară..."

M-am aşezat pe-o treaptă, am închis ochii şi am început să-mi frec fruntea cu palma ca să silesc mintea să cugete, să cumpănească bine lucrurile şi să acţioneze potrivit împrejurărilor. Mama s-a apropiat sfios, şi-a pus mîna pe umărul meu şi m-a întrebat îngrijorată :

— Ce ai, fiule ? Ce te frămînţi aşa ? Crezi că vom avea şi alte necazuri ? Ce spui ?

— Da, mamă ! Da ! În cîteva ore turcii vor fi la Smirna. Trebuie să aflaţi şi voi odată lucrul acesta.

— Doamne Dumnezeule ! spuse maică-mea şi-şi făcu semnul crucii. Vino-ţi în fire, băiete ! E oare cu putinţă ?

Biata soră-mea, care după două încercări nereuşite reuşise, cu chiu cu vai, să-şi găsească un nou logodnic, ne privi cu spaimă şi şopti cu jale :

— N-o să apuc nici de data asta să pun pirostriile pe cap !

M-am întors spre cumnatul ei, care-şi bea cafeluţa şi-şi răsucea mustăţile.

— Măi, Nicola, îi spusei, de ce stai şi nu pleci ? Ai uitat cîţi turci ai nenorocit ? Ţi-o spun spre binele tău, pleacă ! Nu mai e timp. Din clipă-n clipă ne putem trezi aici cu Pehlivan !

— Da' de unde ! făcu el sfidător. Le cam umfli !

Mama era foarte tulburată.

— Tu care dai sfaturi altora, îmi spuse, ce-ai de gînd să faci ?

— Eu, mamă, mă voi duce să-mi petrec vara la proprietatea pe care aţi cumpărat-o, ca să devin alt om !

Ochii i se împăienjeniră de lacrimi, zbîrciturile de pe faţa ei chinuită se adîncirăşi mai mult. Îmi părea rău că am fost atît de crud.

— Mamă, îi spusei, aşa cum e situaţia, mă gîndesc să rămîn cu voi. Poate că turcii îi vor socoti drept criminali de război pe cei care pleacă şi nu-i vor mai primi înapoi.

— Măi, băiete, ce-ai păţit ? Ai dat în mintea copiilor ? Dacă îţi închipui că vom cădea în mîna ceţilor, mai bine scoală-te şi pleacă !

— Ce să fac în Grecia cu mîna goală, mamă ? Să devin cerşetor ?

— Mai bine cerşetor, fiule, decît... Vai de mine, nu vreau să cobesc ! Nu mai spun nimic. Dumnezeule atotputernic, nu ne lua minţile ! Ai milă de noi !

Începu să plîngă încetişor.

— Mă roade şi gîndul la Stamatis. Unde-o fi oare băiatul ? De ce nu s-a întors încă ? Să fi plecat cu vapoarele armatei ?

Îşi şterse ochii şi se ridică plină de grijă. Deschise o boccea şi scoase din ea, umblînd cu sfinţenie, un rînd de haine albastre de ginere, făcute la Smirna pentru logodna mea cu Katina, dar pe care nu apucasem să le îmbrac niciodată. Le scutură uşurel, de parcă le-ar fi mîngîiat, şi le netezi piepţii.

— Nu te schimbi ? îmi spuse. Schimbă-ţi hainele, să nu vadă că eşti militar.

Mi-am pus hainele civile şi m-am simţit alt om.

— Hai pe chei ! le spusei. E lucrul cel mai bun pe care-l avem de făcut. Acolo se află şi flota şi, oricum, vom fi mai apăraţi.

Am găsit un colţişor pe chei, chiar în faţa vaselor de război, şi am stat acolo toată noaptea, tremurînd de

frig şi de teamă. În zorii zilei debarcară nişte patrule englezeşti, strînseră miile de bărbaţi, femei şi copii aflaţi pe chei şi ne băgară în vreo şaizeci de şalupe aflate în port, pe care le traseră lîngă vasele lor.

Acest moroc neaşteptat ne păru un semn de la Dumnezeu. Siguranţa izgoni teama şi devenirăm iarăşi buni şi generoşi. Începurăm să ne gîndim la soarta celor rămaşi pe uscat. Copiii se jucau de-a baba-oarba şi fugăreau, printre sacii cu smochine şi stafide, un motan jigărit. Afrula, o fată frumoasă din Smirna, orfană, care era împreună cu bunică-sa, se aşezase lîngă noi şi prima ei grijă fu să scoată o oglinjoară şi să-şi pieptene frumosul ei păr lung şi creţ.

Cu treburile acestea mărunte, trecu şi timpul. Soarele coborî spre asfinţit şi cerul deveni trandafiriu. Vaporaşele care făceau legătura între Smirna şi Cordelio plecau şi se înapoiau aproape goale, iar roata din mijlocul lor învolbura apa. Briza aducea dinspre mare o răcoare plăcută şi miros de alge. Altădată, la aceeaşi oră, cheiul era plin de viaţă şi de cîntece. Lumea se plimba, iar păhărelele cu uzo se goleau repede. Acum, însă, oamenii mergeau grăbiţi, parcă ar fi fost fugăriţi.

Un băcan începu să-i înjure pe papistaşi şi pe levantini.

— Pentru ei a răsărit soarele. Au făcut ce-au făcut şi ne-au scos ochii. Am avut şi eu clienţi pe la consulatele străine, aşa că ştiu ce-au uneltit. Încă înainte de a debarca armata greacă, trimiteau într-una rapoarte guvernelor lor şi la Paris, ca să împiedice ocupaţia grecească. Toţi misionarii americani, toţi papistaşii şi spionii italieni, negustori şi bancheri, toţi erau împotriva noastră.

— Îşi vedeau de interesele lor. Moartea ta e viaţa mea ! Nu cunoşti zicala ? îi răspunse un marinar.

Băcanul dădu din cap.

— Nici turcii nu ne-au purtat atîta duşmănie ca levantinii, zise el.

O brutăreasă de vîrstă mijlocie, verişoara marinarului, se băgă şi ea în vorbă.

— Mai deunăzi, zise ea, îndată ce s-a aflat de spargerea frontului, vine nătărăul de fecior al lui musiu Giorgio şi atîrnă un fes de mînerul uşii. Îl vede fiumeu, Talis, pune mîna pe făptaş şi mi-l bate măr. Iese şi maică-sa, cea de credinţă catolicească, şi se pune pe strigat: „A sosit ceasul vostru cel din urmă! Picior de grec n-o să mai rămînă în Smirna, nici de sămînţă!" Şi muierea striga într-una, bucuroasă din cale-afară de nenorocirea noastră. Pînă să numeri trei, în sat se făcu un tărăboi nemaiauzit. Femeile noastre le fugăreau pe italience cu cuţitele de bucătărie, înjurînd de mama foculuî madonele lor papistăşeşti şi sfinţii lor de ipsos. Iar ele înjurau icoanele noastre şi pe popii noştri, care erau asemuiţi cu ţapii.

O dată cu căderea nopţii, încetă orice zgomot. Plini de teamă, oamenii se ghemuiră unii într-alţii. Cîţiva sforăiau, alţii vorbeau pe şoptite. Maică-mea mă înveli cu o plapumă proaspăt făţuită, care mirosea a săpun şi a apă din satul nostru, dar somnul nu mi se lipea de gene. La stînga mea, o pereche se tot vînzolea pe scîndurile covertei şi nu-şi găsea odihna. Erau încinşi amîndoi cu brîie doldora de giuvaeruri şi lire de aur.

— Mariţa, spuse soţul, mi-e tare teamă că n-ai încuiat bine uşile de la casă.

— Vai de mine, bărbate! Nu ţi-am spus că le-am încuiat? Spui aşa ca să te afli în vorbă.

— Dar fereastra de la bucătărie, care rămînea întredeschisă, ai tras-o bine? Oricine poate să bage mîna prin crăpătură...

Toţi au avut grijă să-şi încuie bine casele şi avutul.

La dreapta mea o aud pe bunica Afrulei cerînd o cană cu apă în care să-şi pună dinţii, dar nepoata are acum treburi mai importante cu un tinerel care şi-a pus aşternutul lîngă al ei.

— Doamne, se închină bunica în genunchi, fă ca ziua de mîine să fie o zi bună şi pentru Smirna noastră!

*

A doua zi de dimineaţă ne trezi nechezatul şi tropăitul cailor. Am sărit cu toţii înspăimîntaţi. Cavaleria turcă trecea semeţ pe chei. Nimeni nu scoase o vorbă. Pînă şi pruncii amuţiră. Numai un copil întrebă cu glas firav :

— Ce-o să ne facă turcii ?

„Ce-o să ne facă ?“ Gîndul acesta îi chinuia pe toţi, dar nimeni nu spunea nimic. Din balcoanele unor case locuite de străini se auziră aplauze răzleţe şi urarea *iaşasin* [1]. După terminarea defilării, se aşternu din nou o tăcere mormîntală. Şlepul nostru era ultimul din cele şaizeci şi se afla în apropiere de ţărm. Scurt timp după asta, îl auzirăm pe pristav anunţînd ceva.

— Ce spune ? întrebară oamenii.

— Spune ca lumea să vină pe uscat şi să-şi vadă de treabă, fără teamă, pentru că nimeni n-o să păţească nimic.

— Poate că izbînda îi îmblînzeşte pe oameni, spuse maică-mea.

— Marile puteri au dat poruncă să nu se atingă nimeni de creştini.

— Bine au spus ! Ajunge sîngele care s-a vărsat ! Ce, o să începem acum cu măcelurile ?

— Păi sigur, atîta flotă, atîtea vase regale, credeţi voi că au venit numai de ochii lumii ?

Fratele meu Kostas se apropie zîmbind şi, umflîndu-se în pene ca un păun, îmi spuse ironic :

— Ei, ce zici acum, Manolachi, de moşioara pe care am cumpărat-o ? Am făcut bine sau m-a păcălit barba Todoros ?

Eram atît de bucuros, că i-aş fi iertat mii de alte isprăvi nechibzuite şi tot atîtea purtări sfidătoare. Toţi cei de pe şlep ne înfrăţirăm şi formarăm de îndată un grup mare. Scoaserăm tot ce aveam de-ale mîncării —

[1] Trăiască (în limba turcă).

salamuri, ouă, conserve — şi începurăm să ne poftim unii pe alţii cu tot ceremonialul.

Deodată, în toiul bucuriei generale, se auzi un glas şi apoi multe altele strigînd laolaltă :

— Foc !

— Foc !

— Au dat foc Smirnei !

Am sărit în sus. Văpăi roşii şi negre se înălţau jucăuşe spre cer.

— Arde spre mahalaua armenească.

— Da, parcă-i în partea aceea.

— Armenii plătesc iar oalele sparte !

— Nu se poate să dea foc întregului oraş. Ce interes ar avea, de vreme ce Smirna e acum a lor ?

— Dar noi ce interes am avut să dăm foc satelor turceşti în retragere ?

Focul se întindea pretutindeni. Cerul se înnegri. Nori cenuşii se înălţau spre cer, amestecîndu-se. Oameni, sute de mii de oameni, înnebuniţi de spaimă, începură să se scurgă şuvoi din uliţele strîmte şi din verhanale, revărsîndu-se ca un fluviu întunecat spre chei.

— Măcel ! Măcel !

— Sfîntă Fecioară, ajută-ne !

— Veniţi repede !

— Salvaţi-ne !

Puhoiul omenesc devenea tot mai compact şi nu puteai distinge om de om, ci numai un torent negru, care se mişca deznădăjduit cînd într-o parte, cînd în cealaltă, fără să poată rămîne locului şi nici să înainteze. În faţă era marea, în spate — foc şi sabie. Un urlet se rostogolea din străfundurile oraşului, semănînd panică în suflete.

— Vin turcii !

— Vin ceţii !

— Ne măcelăresc !

— Fie-vă milă !

Marea încetează să mai fie un obstacol. Mii de oameni se aruncă în valuri şi se îneacă. Trupurile îneca-

ţilor acoperă suprafaţa apei, formînd ca un ponton. Străzile se umplu, se golesc şi se umplu din nou. Tineri, bătrîni, femei, copii, înnebuniţi de iataganele, baionetele şi gloanţele ceţilor, se calcă în picioare unii pe alţii şi se strivesc, îşi pierd cunoştinţa şi-şi dau suflarea.

— *Vur keratlar !* [1]

Seara vuietul creşte. Măcelul continuă. Numai cînd vasele îndreaptă lumina reflectoarelor pe uscat, se face o linişte trecătoare. Cîţiva, care au reuşit să ajungă vii pe şlepul nostru, povestesc ce se petrece pe ţărm, în cartiere. Ceţii lui Pehlivan şi ostaşii lui Muredin sfîşie carne de om. Devastează casele şi prăvăliile şi le jefuiesc. Unde găsesc oameni, îi scot afară şi-i torturează. Răstignesc preoţii în biserici, necinstesc fete şi băieţi pe jumătate morţi în sfintele altare. De la Sfîntul Constantin şi Taragaci pînă la Balciova iataganul turcului răspîndeşte groaza.

În timpul nopţii focul desăvîrşeşte prăpădul. Zidurile se năruie, geamurile se fărîmiţează. Flăcările mistuie scîndurile, mobila, topesc fierul, nimicesc din temelii oraşul întreg, distrug tot ce-a făurit mîna omului. Case, fabrici, şcoli, biserici, muzee, spitale, biblioteci, teatre, comori nepreţuite, rezultatul muncii de secole, sînt şterse de pe faţa pămîntului, lăsînd în urma lor numai cenuşă şi fum !

Vai, s-a prăbuşit lumea noastră ! S-a prăbuşit Smirna noastră ! S-a prăbuşit viaţa noastră ! Inima, pasăre înspăimîntată, nu ştie unde să se ascundă. Spaima, duşman nemilos, a înşfăcat în ghearele sale acea mulţime şi a făcut-o să amuţească. Spaima e mai cumplită ca moartea. Nu ţi-e teamă de moarte, ci de groaza care-ţi pătrunde în suflet. Groaza porunceşte, calcă în picioare puhoiul de oameni. Ea ordonă : „În genunchi, ghiaure !" Şi el îngenunchează. „Despoaie-te !" Şi el se despoaie. „Joacă !" Şi el joacă. „Scuipă pe cinstea şi

[1] Loviţi în mişei ! (In limba turcă.)

patria ta !" Şi el scuipă. „Reneagă-ţi credinţa !" Şi el o reneagă. Ah, spaima asta ! În nici o limbă de pe lume n-o să găseşti cuvinte care s-o poată descrie.

Ce fac în timpul acesta protectorii noştri ? Ce fac amiralii cu găitane aurite ? Ce fac diplomaţii şi consulii Antantei ? Au instalat aparate de filmat pe vasele lor, înregistrînd pe peliculă moartea noastră. Fanfarele intonează într-una marşuri şi cîntece voioase, pentru ca urletele de durere şi rugăminţile oamenilor să n-ajungă la urechile echipajelor. Şi dacă s-ar şti că era de ajuns o singură salvă de tun, numai una, un singur ordin, ca hoardele acelea dezlănţuite să se risipească ! Dar salva de tun n-a fost trasă şi ordinul n-a fost dat.

Părintele Sergiu era unul din ultimii care se căţărase pe şlepul nostru. Fără potcap şi rasă, despuiat, numai cu o flanelă sfîşiată şi plină de sînge, cu o izmană lungă pe el, cu părul rar despletit şi barba vîlvoi, cu ochii bulbucaţi, lucind de febră, arăta ca o făptură încă necunoscută pe pămînt. Din cuvintele şi purtarea lui am înţeles că toată familia i s-a înecat în timp ce se căznea să se urce pe-un vas de război american. Mintea bătrînului n-a rezistat, însă, luînd-o razna. Îl vedeai stînd liniştit, cuviincios şi serios, fără să scoată o vorbă, şi deodată sărea ca ars, gesticulînd şi strigînd tare, cu emfază :

— Cinci copii ! Şi nevastă-mea, şase ! Şi cumnată-mea, şapte ! Şapte erau stelele Apocalipsului. Şapte diavoli să vă toace în iad, asasinilor ! Asasinilor ! Asasinilor !

Se tăvălea apoi pe jos, ca un apucat, scoţînd sunete nearticulate şi dînd cu tifla spre vasele de război americane.

— Ne-au măturat de pe scară cum scuturi o faţă de masă, să cadă firimiturile. Firimiturile ! Noi eram firimiturile ! Păsările cerului se vor sătura de firimituri ! Vulturii şi corbii se vor sătura de firimituri. Of, oameni !

Copiii de pe şlep îl cunoşteau şi strigau :

— Nebunul ! Nebunul !

Se aşezau în jurul lui şi aşteptau să-l audă strigînd, aşa cum aştepţi să iasă cucul unui ornic, ca să faci haz.

M-am retras într-un colţ al şlepului şi m-am aşezat. Marea agitată legăna două trupuri umflate de copil, ca şi cum le-ar fi spus : „Dormiţi, puişori ! Pămîntul nu mai are nevoie de copilaşi !" Căpşoarele lor mititele loveau insistent pereţii crucişătorului englez : „Deschideţi, vrem să intrăm ! Nu vedeţi ? Nu auziţi ?" Dar nimeni nu vedea, nimeni nu auzea !

*

O mare agitaţie cuprinse toate şlepurile. Un ofiţer englez, cu întreaga lui suită, venise în vizită.

— Ce vrea amiralul ?

— Ce-a păţit de şi-a dat atîta osteneală ?

— Întrebaţi-l !

— Spuneţi-i !

Fiecare avea de pus o întrebare, de făcut o plîngere, o rugăminte. Toţi erau chinuiţi de acelaşi gînd : „Ce ne aşteaptă ?"

— Să ne spună ce va fi cu noi !

Interpretul lui a răspuns :

— Asta ar vrea să ştie şi domnia-sa. Unde vreţi să mergeţi ?

— Cît mai departe de măcel. Auzi întrebare ! răspunserăm toţi în cor.

Unii îl apucară pe interpret de haină.

— Ascultă ! Spune-i să ne ducă la Samos, la Hios sau la Mitilini, ca să ne putem întoarce după ce-o trece prăpădul.

— Bine, au spus ei, şi-au plecat.

La asfinţit turcii îşi luară drept obiectiv şlepurile noastre. Au tras cîteva salve, soldate cu cîţiva răniţi şi doi morţi. Toată noaptea n-am închis ochii.

— Se petrece ceva ! S-a produs o schimbare !

În zori sosiră cîteva remorchere şi traseră şlepurile. Ne-am dat îndată seama că remorcherele sînt turceşti, nu englezeşti.

— Sînt turci în remorchere ! se auzi un glas.

— Turci ?

— Da, turci !

— Ne duc la moarte !

— Strigaţi, să ne audă marinarii ! Turcii ! Turcii !

Mamele îşi căutau copiii, îi îmbrăţişau şi plîngeau sfîşietor. Copiii parcă aveau accese de turbare, tremurau şi urlau. Bărbaţii alergau în neştire de colo pînă colo, legau şi desfăceau boccelele, se străduiau să chibzuiască.

— Am fost trădaţi !

— Am fost vînduţi !

— Blestem pe capul vostru !

— Amirale ! Ce faci ?

— Amirale ! Salvează-ne !

— Pentru Dumnezeu ! Nu ne lăsaţi ! Avem copilaşi, bătrîni, fete !

— Voi sînteţi de vină !

— Amirale ! Amirale !

Remorcherele turceşti îşi continuau drumul. Atunci, în panica generală, mii de oameni se aruncară deodată în mare. Apa se înnegri. Unul se prindea de părul sau de gîtul altuia, înecîndu-se împreună. Alţii se agăţau de vasele de război, dar erau întîmpinaţi cu apă fiartă şi lovituri de răngi şi bîte. Cei ce nu ne pierdusem cumpătul şi rămăsesem pe şlepuri, hotărîţi să luăm soarta de piept, aveam mai multă încredere în cruzimea turcilor decît în mila aliaţilor.

Un ofiţer dădu ordin ca şlepurile să fie legate de bornele de pe mal, şi în jurul lor să fie postate santinele. Din oră în oră, zeibeci dezlănţuiţi, purtînd cingători roşii şi înarmaţi pînă-n dinţi cu pistoale şi hangere, dădeau năvală pe şlepuri şi înşfăcau floarea tineretului.

— Tu ! Şi tu ! Şi tu !

Mîinile lor se întindeau asupra tinerilor ca bradul, asupra fetelor frumoase. Le tîrau în spatele vămii, le siluiau şi apoi le executau. Aşa s-a întîmplat cu Afrula şi cu Rea, o elevă de paisprezece ani. Bunica Afrulei, mai norocoasă, cînd a văzut că-i iau nepoata, a murit pe loc, dar mama Reei s-a zbătut, şi-a smuls carnea de pe ea şi a alergat după ei urlînd :

— Lăsaţi fetiţa ! Luaţi-mă pe mine !

Şi-a sfîşiat cu degetele însîngerate bluza, dezvelindu-şi sînii :

— Uitaţi-vă ! spuse ea ca o făgăduială. Luaţi-mă pe mine, nu pe fetiţa mea, nu pe ea !

Nimeni nu mai era capabil de milă şi emoţie pentru soarta aproapelui său. Trei zile şi trei nopţi ne ţinură turcii prizonieri pe şlepuri şi-n tot acest răstimp nu încetă o clipă jocul groaznic cu moartea. Eram înţeles cu un consătean al meu să stăm pe rînd de veghe, ca să nu ne scape nici o mişcare a turcilor. Ori de cîte ori scotoceau o parte a punţii, ne strecuram apoi în partea aceea, scăpîndu-le în felul acesta din mîini.

A patra zi îşi făcu apariţia un ofiţer care ne spuse :

— Toată lumea jos de pe şlepuri !

Am început să alergăm. Ni se părea că orice schimbare ascunde în ea o nădejde.

— La cimitir ! Să mergem la cimitir ! Turcii nu vin acolo, le e teamă !

Ne-am dus la cimitir, dar n-am găsit nici măcar un locşor de stat în picioare. Ne-o luaseră alţii înainte şi ocupaseră locurile cele mai bune. Viii dezgropaseră morţii putreziţi şi neputreziţi din mormintele lor şi puseseră în ele aşternuturi în care îşi culcaseră copiii. Femeile însărcinate năşteau înainte de soroc. În mahalalele din jurul cimitirului se răspîndise chiar vestea : „Femeile care stau să nască să se ducă la cimitir. Sînt şi doctori acolo !“ Bătrînele fierbeau apă pentru lehuze, folosind drept surcele oasele răposaţilor.

— Nu-i loc de stat aici, spuse soră-mea.

Am fost cu toţii de aceeaşi părere.

Cu greu ne făceam loc să trecem. Pe-un mormînt, o femeie culcată cu faţa la pămînt lovea placa de marmură cu pumnii şi striga bărbatului ei :

— Unde eşti, Vrasida, să vezi ce i-au făcut fetei tale ? Fetiţei tale nevinovate, Vrasida ! Au necinstit-o ! O armată-ntreagă pe trupşorul ei ! Scoală-te, Vrasida ! Revino la viaţă, să ne ajuţi !

Am plecat. Căutam în toată Punta un colţişor să ne odihnim oasele. Oriunde intram, în şcoli, biserici, fabrici, magazii, sau chiar afară pe ogoare, pretutindeni mii de refugiaţi aşteptau să vadă care le va fi soarta. Negustorii speculau fiecare picătură de apă şi de untdelemn, vindeau cocarde cu chipul lui Kemal, steguleţe şi brasarde cu semiluna.

— Cumpăraţi şi-o să scăpaţi !

Într-o fabrică dădurăm de cîţiva consăteni, care ne făcură puţin loc să ne odihnim. Eram istoviţi. Ne-am zis că vom adormi şi nu ne vom mai scula, dar, îndată ce ne culcarăm, săririm în sus de spaimă. Pereţii caselor arse se năruiau şi în fiecare clipă tăcerea nopţii era întreruptă de împuşcături şi bubuituri.

— Au loc execuţii, ne explicau, tremurînd de spaimă, vechii locatari.

— Ieri turcii au intrat în depozitul de peste drum, începu să povestească consăteanul nostru, barba Kostis. Copiii răposatului Antonis Manţzaris, Dimitrakis şi Maria, cum au auzit că vin turcii, s-au speriat, pentru că şi-au amintit de părintele lor măcelărit, şi s-au ascuns într-un morman de cărbuni. Mama lor ieşise afară să-şi facă nevoile. Auzind c-au năvălit turcii, a dat fuga să-şi apere copiii. I-a căutat ici, i-a căutat colo, copiii nicăieri. Ei o vedeau şi o auzeau, dar n-au scos nici o vorbă cîtă vreme turcii mai erau acolo. Biata femeie, înnebunită, a luat-o razna, strigînd şi bătîndu-se cu pumnii în piept : „Copilaşii mei ! Nu cumva i-aţi văzut pe copilaşii mei ? Vai, mi-a luat copiii ! Ce rost mai are viaţa ? Copiii mei ! Copilaşii mei !“ A luat-o la fugă spre mare, s-a aruncat în valuri şi s-a înecat.

Cînd au ieşit de sub mormanul de cărbuni, orfanii îşi plîngeau mama şi singurătatea...

Stăm de veghe. Cîţiva, care au ieşit să-şi facă nevoile, se întorc speriaţi.

— Se petrece ceva ! Armata a încercuit fabricile. Poate ne ridică. Cine ştie ?

Dimineaţa soldaţii au intrat în fabrică şi i-au luat pe bărbaţi. Ordinul lui Nuredin Paşa era, spuneau ei, ca toţi bărbaţii de la optsprezece pînă la patruzeci şi cinci de ani să rămînă ostatici, ca să îndrepte ce au stricat. Restul bărbaţilor, femeile şi copiii vor pleca cu vapoarele.

— Să nu mai rămînă picior de grec !

Nici o mamă nu voia să recunoască că fiul ei a împlinit optsprezece ani şi nici o femeie că bărbatul ei are sub cincizeci. Plîngeau, se zbăteau. Cu ochii secaţi de lacrimi, neputincioasă, maică-mea stătea ca o stană de piatră. Eu şi Kostas ne-am apropiat de ea şi ne-am aplecat s-o sărutăm, cum săruţi o fiinţă pe care n-ai s-o mai vezi.

— Nu te speria, mamă ! i-am spus. Ne vom întoarce...

În privire i se citea disperarea şi mînia. Buzele ei albe începură să tremure fără-ncetare. Kostas plîngea. Parcă ştia că n-o să se mai întoarcă, aşa cum nu s-a mai întors nici Stamatis.

— Rămîi cu bine, mamă !

XVIII

Două mii de oameni am format o coloană şi am pornit în prizonierat. Am fost predaţi fără nici o listă unui detaşament, care urma să ne ducă la Magnisia. Bănuiam că la ieşirea din oraş ne vor face de petrecanie, dar prăpădul începu încă de pe uliţele Smirnei.

Nici nu pornirăm bine, că asupra noastră se năpustiră oameni sălbăticiţi, setoşi de răzbunare, cu bîte, pietre şi rîngi de fier.

— *Vur, vur keratlar!*

Din balcoane se aruncau asupra noastră sticle şi ţucaluri cu murdărie. Pînă să ajungem la Basmahane, pieriră cincizeci de oameni din rîndurile noastre. Răniţii erau traşi afară din coloană de către paznici, care le spuneau ironic : „Vai, săracii de voi ! Veniţi încoa' să vă ducem la spital..." şi-i împuşcau pe loc.

Cei ce-am reuşit să ieşim vii din Smirna, am spus : „Slavă Domnului ! Am scăpat..." Dar ne-am pripit. Mai departe a fost şi mai rău. Cînd prindeau de veste că trec prizonieri greci, ţăranii turci ieşeau la şosea să se răzbune. Fiecare striga ca turbat :

— Mi-au omorît copilul !

— Mie, nevasta !

— Mi-au ars casa !

Din rîndul nostru îl înşfăcară pe Lisandros, un învăţător de prin părţile Pontului, îi spintecară pîntecele cu o lovitură de cuţit şi-l siliră să meargă cu maţele în mînă. Îl acuzase un turc bătrîn, care avea ochi atît de urduroşi că nu ştiai dacă-i ţine deschişi sau închişi.

— Iată-l, ăsta e ! Ăsta ! şi-l arătă cu degetul.

Doi ceţi se năpustiră asupra învăţătorului.

— Nu, nu sînt eu ! Nu se poate să fiu eu ! striga Lisandros, care nu-l cunoştea pe bătrîn şi nici de ce-l acuză.

Ceţii îl loveau cu furie, aşa cum loveşti un butuc care nu se lasă despicat.

— Ghiaur mişel ! Tu ne-ai ars casa !

— Nu păcătuiţi ! Nu sînt eu ! Nu cunosc aceste ţinuturi, n-am călcat niciodată pe-aici, în viaţa mea...

Îi spintecară pîntecele cu cuţitul. Turcul înşfăcă grămada de maţe.

— Ia-ţi în mînă răsplata ! Mergi ! Auzi ? Mergi !

Îl ridică de guler şi-l puse în picioare. El cădea mereu ca o cîrpă. Reuşi pînă la urmă să facă cîţiva paşi împleticiţi şi apoi se prăbuşi mort.

— Vai, vai ! începu să se tînguie deznădăjduit Aristos felcerul, care se afla alături de Lisandros. Vai ! S-a făcut o greşeală.

Nu mai aveam puterea să cugetăm, nu mai aveam nici salivă în gură. Setea ne frigea măruntaiele. Sete, arşiţă, uscăciune ! Mergeam de trei zile fără o picătură de apă. Treceam pe lîngă rîuri şi cişmele, pe lîngă izvoare, puţuri şi pîrîiaşe şi nu eram lăsaţi nici măcar să ne înmuiem buzele. Cine nu rezista era împuşcat.

Un paznic se sui călare pe grumazul fratelui meu, ca să-l treacă rîul fără să-şi ude picioarele. Îl tot lovea în burtă cu bocancii şi striga rîzînd prosteşte : „Di, di, di !"

Vedeam cum i se umflă vinele gîtului, cum i se învineţeşte faţa şi i se împăienjenesc ochii. Coşul pieptului i se ridica şi cobora. Ştiam ce om mîndru şi curajos e Kostas şi aşteptam cu nerăbdare să-l zvîrle jos pe călău şi să-l apuce cu dinţii de beregată, chiar de-ar fi trebuit să-şi dea viaţa pentru asta. Dar lui Kostas îi era sete, şi îi era atît de sete că nu mai ştia de nimic altceva.

— Aman, zi că sînt şi eu o vită ! Poţi să laşi o vită neadăpată ?

— Di, di ! Ghiaur ticălos ! şi-l lovea şi mai tare cu piciorul. Vitele sînt făpturi nevinovate, nu sînt crude ca tine.

— Pentru numele lui Allah, lasă-mă barem să-mi ud limba !

— Dar turcul se dovedi necruţător şi Kostas izbucni în hohote de plîns ca un copil.

Cred că erau ceasurile două după-amiază, în plină arşiţă, cînd ne oprirăm pentru... odihnă în nişte depozite de muniţii. Pămîntul şi pietrele ardeau ca nişte cuptoare încinse. Puţini am ieşit vii de-acolo ! Bărbaţi viguroşi, trecuţi prin multe încercări, cădeau din picioare, se tăvăleau ca nişte şerpi răniţi şi strigau deznădăjduiţi :

— *Su-u ! Su-uu !* [1]

Apoi, vocile se stingeau pe încetul, gurile rămîneau larg deschise şi ochii încremeniţi. Cine a văzut cum se moare de sete ? Unii dintre noi am rezistat, nu ne-am pierdut minţile. Ne-au băgat, împreună cu alţi cinci sute de prizonieri, într-un lagăr împrejmuit cu sîrmă ghimpată. În afara sîrmei se afla un izvor mare, cu trei guri şi trei jgheaburi. Turcii îşi adăpau vitele, beau şi ei, se răcoreau şi-şi băteau joc de noi. Îi urmăream cu ochi fioroşi. Nu ştiu cum s-a făcut că, deodată, fără nici o înţelegere între noi, ne-am năpustit cu toţii, am tras de sîrmă şi, dintr-o smucitură, am smuls-o din pămînt, dînd buzna la izvor cu urlete şi răcnete. A început bătaia între noi, cine să bea primul. Totul s-a petrecut atît de fulgerător încît nici un turc n-a apucat să tragă în noi. Se uitau cum ne batem şi ne muşcăm unii pe alţii.

Înainte de-a intra în satul Ahmetli, luară la nimereală trei sute de oameni şi îi predară unei gărzi care se ducea la Aidin şi avea nevoie de braţe de muncă pentru reconstrucţia satelor. Printre ei eram şi eu, şi prietenul meu Panos Sotiroglu. În ultima clipă, fratele meu fu oprit de paznicul care-l chinuia.

— Tu rămîi ! îi spuse. Eşti un catîr puternic şi am nevoie de tine.

N-am apucat să ne luăm rămas-bun. L-am urmărit cu privirea. S-a pierdut în mulţimea care se scurgea pe şosea ca un mîl noroios. Îi duceau la Magnisia. În primele zile, mitralierele au secerat acolo patruzeci de mii de prizonieri. Numai în cîteva clipe !

*

A început marşul spre Aidin. Noii paznici erau ceva mai blînzi. Ne lăsară să dormim noaptea într-o carieră de piatră. Căzurăm ca morţi. În timpul somnului

[1] Apă ! Apă-ă-ă ! (În limba turcă.)

am simţit răsuflări fierbinţi şi mîini care ne pipăiau. Ne-am speriat. Am întredeschis ochii şi am văzut deasupra noastră bărbi, turbane şi dinţi galbeni. Un grup de ţărani jerpeliţi şi ponosiţi, cu făclii şi felinare în mînă, ne cercetau hainele şi încălţămintea.

— Dezbrăcaţi-vă ! ne porunciră ei.

Ne făcurăm că nu înţelegem şi nimeni nu se mişcă din loc. Cumpăneam noua batjocură la care eram supuşi.

— *Cikar !* [1]

Cînd văzură că nu-i luăm în seamă, se înfuriară şi începură să ne lovească cu picioarele în cap, în burtă, unde nimereau. Ne-am ridicat toţi odată şi, furioşi, am început să strigăm, ca să audă soldaţii ce ne păzeau. Nu se ivi însă nici unul ; erau pesemne înţeleşi între ei.

După puţin, veni *asker aga* [2] şi văzîndu-i pe cîţiva dintre noi goi-puşcă, începu să rîdă în hohote şi să-i cheme şi pe ceilalţi tovarăşi ai săi, ca să nu piardă spectacolul. Noi stăteam înlemniţi. Ruşinea aceasta ne doborîse. Nu mai simţeam nimic, nici măcar mînie. Îl lăsai pe *asker aga* să se satură de rîs, mă apropiai de el şi-i spusei :

— Cu tot respectul, efendi, gîndeşte-te : cum o să ieşim goi în faţa nevestelor voastre ?

Îmi cîrpi două palme, că mă podidi sîngele pe nas şi pe gură, dar ţinu seama de vorbele mele. Înainte de-a porni, ţăranii care ne despuiaseră de haine ne aduseră în schimb zdrenţele lor pline de jeg şi de păduchi.

Drumul era acum numai urcuş. Unii dintre noi nu mai rezistau, făcusem răni la picioare, iar cei ce nu se mai puteau scula rămîneau locului cu un glonţ în cap. Cele cîteva sate prin care trecurăm pe această coastă de munte nu ne erau ostile. Oamenii de prin părţile locului nu suferiseră în timpul ocupaţiei greceşti şi ne pri-

[1] Scoate ! (În limba turcă.)

[2] Şeful gărzii (în limba turcă).

veau cu indiferență. Într-un tîrgușor în care ne oprirăm, oamenii din jurul izvorului se dădură la o parte, ca să putem bea apă. Un bătrîn aduse două coșuri cu struguri și ni le împărți.

— Am trăit bine împreună atîta vreme, zise el.

Am început să răsuflăm mai ușurați. Oare răul trecuse ? Dar la o cotitură, cu puțin înainte de intrarea într-un sat distrus, văzurăm o gloată furioasă năpustindu-se asupra noastră cu rîngi de fier, bîte și cuțite. De teamă, mulți începură să strige :

— *Iașasin Kemal !* [1]

— *Kahr olsur Iunan !* [2]

— *Turk olagaim !* [3]

Cei ce se umileau în halul acesta nu erau mai puțin molestați decît noi, care țineam gura încleștată. După ce vijelia trecu, îl ajutai pe vecinul meu să-și lege capul spart.

— Ce-ai înțeles, măi, Sotiro, i-am spus, din faptul că ai strigat *iașasin ?*

N-am băgat de seamă că în spatele nostru se afla un paznic. Cînd i-am simțit mîna pe spinare, ziceam că mi-a sunat ceasul. Dar el zîmbea, arătîndu-și dinții regulați.

— Ai vorbit cu cap, grecule !

L-am privit bănuitor, dar ochii lui păreau sinceri. Să tot fi avut patruzeci de ani, deoarece părul îi era cărunt.

— Ți se pare curios ? zise el și dădu din cap cu înțeles. Eu am luptat. Am fost un leu în bătălie ! Întreabă și ai să afli cine a fost Havuz ! Mă bucur tare de izbînda noastră, dar nu întind mîna asupra voastră. Eu nu sînt laș.

Cetul nu terminase bine vorba, că un hogea scos din minți dădu năvală în mijlocul nostru, căutînd un sergent cu numele de Stefanis. Cînd dădu de el, îl înșfăcă de

[1] Trăiască Kemal ! (În limba turcă.)

[2] Blestemată să fie Grecia ! (În limba turcă.)

[3] Mă fac turc ! (În limba turcă.)

guler şi-l tîrî în afara rîndurilor. Stefanis, un tip curajos, încercă să-l muşte de mîini şi să scape, dar cinci-şase turci se năpustiră asupra lui şi-l legară de mîini şi de picioare, ca pe-un viţel.

Hogea îi şopti ceva ofiţerului şi plecă. Ni se ordonă tuturor să ne oprim. Stefanis, legat fedeleş, îşi rotea privirea sălbatică. Se lupta să rupă frînghiile ce-l ţineau legat şi mugea. Hogea nu întîrzie să apară, ţinînd de mînă un băiat de vreo doisprezece ani. Îl arătă pe Stefanis şi zise :

— Ăsta ţi-a necinstit mama ! şi puse în mîinile băiatului un satîr de măcelar.

— Taie-l !

Mîna băiatului tremura. Te aşteptai să arunce satîrul cît colo şi să izbucnească în hohote de plîns, dar n-o făcu.

— Taie-l ! striga hogea nerăbdător.

Băiatul ridică stîngaci satîrul şi lovi între ureche şi gît. Sîngele ţîşni ca dintr-un izvor. Băiatul se făcu palid, tremura.

— *Vur !* se auzi din nou, mai aspră, porunca tatălui.

Mînuţele băiatului începură atunci să lovească repede şi puternic. Nu vedeai decît satîrul şi ochii ca de nebun ai copilului, care se opintea şi icnea.

Stefanis nu scoase nici un geamăt. Se zvîrcoli de cîteva ori, apoi se prăvăli la pămînt. Hogea nu mai putea de bucurie şi privea mîndru la feciorul său. Noi, ceilalţi, căutam un prilej să ne dezmorţim picioarele rănite. Prietenul meu Panos se aplecă spre mine şi-mi spuse :

— O să stăm cu mîinile încrucişate ? Hai să fugim !

Vorbele lui mă dezmeticiră. Da, mi-am zis şi eu, să fugim ! Cunoşteam regiunea ca-n palmă. Vom trece pe la Chirchinge, vom coborî de vale, spre mare, şi vom ajunge la Ciangli, care e chiar în faţa Samos-ului. Panos îşi făcea şi el planurile lui.

— O s-o ştergem chiar de sub nasul lor şi nici n-o să prindă de veste. Ai să vezi...

Mă cuprinse nerăbdarea.

— Astă-seară, îi şoptii şi-l privii ţintă-n ochi.

— Da, îmi răspunse.

Ne-am continuat drumul. Seara am poposit pentru odihnă într-o cazarmă veche. De data aceasta sentinela noastră era cetul care intrase în vorbă cu mine. Am aşteptat ca ceilalţi să adoarmă şi apoi ne-am apropiat de el îndoiţi din mijloc, ţinîndu-ne de pîntece. I-am spus că ne doare burta şi că vrem să ieşim afară. Şovăi cîteva clipe, apoi ne spuse :

— Duceţi-vă !

După ce ne-am îndepărtat, Panos mă prinse cu braţele de mijloc şi se îndoi din şale. Mă aplecai şi eu astfel încît, de departe, să arătăm amîndoi ca un cal care paşte. Paznicii se lăsară traşi pe sfoară. Cînd prinseră de veste era prea tîrziu. Nouă ne crescuseră aripi, aveam o experienţă bogată în treburi de acest fel şi ştiam cum să ne descurcăm. Ne-am ascuns prin văgăuni şi apoi am început să urcăm. Cunoşteam locurile : ne aflam în munţii noştri.

Adevărul însă e că am fost şi norocoşi. Abia a doua zi, pe seară, întîlnirăm un băiat turc. L-am întrebat de ce locul e atît de pustiu şi unde a plecat lumea. Ne răspunse că toţi au coborît în vale, în sate şi oraşe, să sărbătorească plecarea iunanilor [1].

*

Cînd ne-am apropiat de Chirchinge, n-am mai putut să ne stăpînim emoţia. Ne treceau fiori şi simţeam că ni se taie răsuflarea. După ce ne-am asigurat că satul e pustiu, am pătruns pe uliţele lui. Ne strecuram pe lîngă pereţi, ca hoţii. Luna lumina de ajuns ca să desluşeşti orice. Porţile deschise ale caselor scîrţîiau în bătaia vîntului. Ai fi zis că o molimă secerase întreaga populaţie. Totul era pustiu, gol. Pe treptele caselor şi pe drumuri zăceau haine, mobilă şi sticlărie spartă. Cînd şi

[1] Grecilor (în limba turcă).

cînd, cîte un cîine lătra jalnic. Pînă şi pisicile miorlăiau stăruitor, sporind sălbăticia. Fiecare casă, fiecare uliţă, fiecare pom şi fiecare piatră de pe pămîntul acesta erau rodul inimii şi al minţii noastre.

Ne cuprinse jalea ! Oare satul acesta nu era al nostru ? Casele acestea nu erau ale noastre ? Nu erau ale noastre ogoarele, semănăturile, livezile ? Nu aici am crescut ? Nu aici am muncit ? Oasele părinţilor noştri nu erau aici îngropate ? Nu aici se aflau avutul nostru, amintirile noastre, visurile noastre ? Ce s-a petrecut că nimic nu mai e acum al nostru ?

— Hai să plecăm ! spuse tovarăşul meu. Dacă ne vede cineva, nu mai rămîne din noi nici un os de dat la cîini.

Am urcat spre casa bătrînului Seferoglu. Ştiam că acolo vom găsi tot ce ne era de trebuinţă : burdufuri de ţapi, pe care să le umflăm şi să intrăm cu ele în mare, frînghii, haine, felinare, de-ale mîncării.

Casa singuratică, aşezată pe-o coastă a muntelui, nu fusese încă jefuită. Numai turmele lipseau. Aşternuturile erau gata pregătite sub bolta de viţă. Cînd ne simţiră, găinile începură să bată din aripi. Nu ne-am pierdut timpul, cunoşteam toate ascunzişurile. Am găsit tot ce ne-a trebuit. Înainte de plecare, Panos mă opri.

— Stai puţin, îmi spuse, aş avea poftă de puţină carne.

Prinse două găini şi scoase cuţitul să le taie, ca să nu facă zgomot pe drum, dar se făcu palid, mîna începu să-i tremure şi le dădu drumul.

— Nu pot ! spuse. Să mergem !

În pădure am găsit o peşteră retrasă şi ne-am odihnit. Am încercat burdufurile să nu fie găurite, după aceea ne-am aşezat să mîncăm pesmeţii de ovăz şi smochinele uscate ale prietenului nostru Seferoglu. Am tras o duşcă de rachiu şi ne-am răsucit şi cîte-o ţigară.

Am pornit din nou la drum. La ţărmul mării am ajuns într-un loc pustiu. Între Ciangli şi Samos se afla o insulă pustie. Dacă izbuteam să ajungem acolo, pînă la

Samos nu mai era decît un pas. O să facem semn pescarilor, o să strigăm. Pericolul era să nu ne fi luat-o turcii înainte şi să fi pus paznici pe insuliţă.

În zori am atins malul. Teama ajunsese la culme: orice zgomot ne înfiora. La un moment dat, am auzit glasuri. În faţa noastră era o mlaştină; ne afundarăm în ea. Panos nu rezistă mult, scoase capul şi cînd văzu că turcii au trecut, mă scoase şi pe mine. Ne-am ascuns după nişte stînci.

Vîntul agita marea şi valurile ei se spărgeau zgomotos de stînci.

Am umflat repede burdufurile şi ne-am pregătit să ne aruncăm în apă. În ultima clipă, însă, prietenul meu se codi. Nu mai intrase niciodată în apă. Ca să-i fac curaj, am intrat eu primul şi, cu mîinile ridicate în sus, i-am arătat că burdufurile mă ţin deasupra. Eram şi eu un om al uscatului, dar mă scăldasem de multe ori în mare, la Kuşadasî şi la Smirna. Îi explicai că n-avem de ce să ne temem cu burdufurile pe noi.

— Sări! i-am strigat. Să nu ne pierdem vremea!

Panos, care nu ştiuse în viaţa lui ce e teama, tremura acum în faţa mării. Făceam doi paşi înainte şi zece înapoi. Mă văzui silit să ies pe uscat.

— Nu pot! Nu viu! Desigur că turcii au un post de pază pe insulă.

— Tu vorbeşti aşa, măi, Panos? Tocmai tu? Şi ce dacă sînt pe insulă. O să-i atacăm prin surprindere, o să-i apucăm de boaşe, o să-i schilodim, o să le luăm armele! Hai! Cu un prilej ca ăsta nu ne mai întîlnim. Grăbeşte-te! Mişcă-te!

Dar picioarele îi erau parcă ţintuite de stînci; nu putea să facă un pas. M-am apropiat de el, l-am luat cu binişorul, m-am răstit la el, l-am tras cu de-a sila, dar degeaba. Cît pe-aci să ne luăm şi la bătaie. Nu mai ştiam ce să fac şi timpul trecea.

— Ce mai stai? îmi strigă înciudat. Eu nu te ţin. Du-te!

Mă întorsei şi-l privii.

— Măi, Panos ! E păcat !

Îşi plecă capul. M-am pregătit să sar în apă. Mi-era inima grea.

— Rămîi cu bine ! îi spusei.

Îl cuprinse jalea.

— Dacă găseşti o barcă şi ai posibilitatea, vino să mă iei. Eu stau aici şi te aştept. Dacă am plecat, înseamnă că s-a petrecut ceva, că e o primejdie. Să nu te apropii, că te nenoroceşti.

Am înţeles că nu-l mai ajută voinţa, că nu mă va urma.

Am sărit în apă. Valurile mă stînjeneau. Mişcam stîngaci din braţe şi din picioare, gîfîiam. Îmi dădeam seama că trebuie să-mi strunesc nervii şi să-mi coordonez mişcările. Sorbeam din ochi insula pustie. Ce-o să găsesc acolo ? Vreun post de pază turcesc ? Cînd am ajuns în apropiere, am crezut că-mi pierd cunoştinţa de istovit ce eram. Cu greu mi-am putut veni în fire. Începui să mă caţăr cu atenţie, cu urechile ciulite, cu ochii-n zece şi toţi nervii încordaţi. Am auzit un zgomot şi m-am oprit. Parcă se scotocea într-un maldăr cu crengi uscate. M-am gîndit să mă urc pînă în vîrf, ca să văd mai bine ce se petrece. Mergeam de-a buşilea. Zgomotul creştea. Mă trecură fiorii. La stînga mea, în prăpastie, văzui ieşind dintr-o scobitură cîţiva pescăruşi. Am răsuflat uşurat.

Insula era pustie. Am cercetat peste tot. Mergeam liber, cu paşi mari. M-am urcat pe-o înălţime, scrutînd de-acolo marea spre Samos. Numai o milă mă despărţea de Grecia. Începui să flutur un brîu alb, în timp ce cu ochii înghiţeam zările. Timpul trecea şi simţeam cum mă cuprinde sfîrşeala.

Cu toate acestea, marea era calmă. „Nu se poate, gîndeam eu, trebuie să se ivească vreo barcă cu vîsle sau cu motor. La nevoie, sar din nou în apă şi ajung înot.“ Dacă diavolul de Panos ar fi venit cu mine, totul mi s-ar fi părut mai uşor.

Zării un punct negru la orizont, care semăna cu o pasăre. Nu era pasăre, era o stîncă. Nu, nu era o stîncă.

Se mişca ! Se mişca ! Plutea ! Era o barcă de pescari cu pînzele strînse. Avea şi vîsle. Da, vîsle !

— Hei ! Hei ! începui să strig şi fluturam brîul alb. Oare m-au văzut, m-au auzit ?

Mi-am zis că poate le e frică şi se-ntorc înapoi. Am dat fuga la ţărm, m-am încins cu burdufurile şi am sărit în apa adîncă. Barca se apropia tot mai mult. Simţeam că amorţesc ; am pus în bătaie ultimele puteri.

Cînd pescarii m-au tras în barcă, abia mai răsuflam şi îmi pierise glasul de tot. Simţeam numai lacrimile fierbinţi cum şiroiesc pe obraji. Mi-au dat să beau apă şi mi-am revenit. Am povestit celor doi pescari cum am ajuns pe insuliţa pustie şi i-am rugat să ne întoarcem să-l luăm şi pe prietenul meu, Panos. Pescarii au amuţit. Cel mai vîrstnic dintre ei, pe nume Leandros, îmi spuse :

— Ascultă, frate ! Să vorbim deschis şi limpede : noi în apele turceşti nu intrăm. Înţelegi ? Am zece copii de hrănit ! Ce Dumnezeu, vrei să rămînă orfani pentru un suflet ? Nu se poate.

Celălalt era de aceeaşi părere. Puseră mîna pe vîsle şi o porniră înapoi. Le spusei ultimele cuvinte ale lui Panos.

— O să ne ferească, n-o să intrăm în ghearele fiarei... Ţin şi eu la viaţă. Credeţi că nu ţin la ea, după tot ce-am pătimit ?

— Nu mai vorbi în zadar ! Şi faptul că am venit pînă aici a fost o mare prostie.

Şi-şi descărcară furia vîslind cu putere. Cînd am văzut că ne depărtăm, mintea mea se puse în mişcare, sărind de la o soluţie la alta. Nu puteam să-l părăsesc pe Panos în ruptul capului. El m-a îndemnat să fugim şi împreună ne-am descurcat pînă la Ciangli. M-am hotărît la repezeală şi am sărit în apă. Burdufurile se cam dezumflaseră şi mă luptam din greu cu valurile. Pescarii încetară să vîslească ; aveau parcă remuşcări. Buzele lui Leandros se strînseră şi ochii i se închiseră pe jumătate. Îşi morfolea nervos ţigara şi măsura distanţa cu privirea. După aceea, se întoarse brusc spre tovarăşul său.

— Măi, Gligoris, ce zici ? Mergem ?

— Să mergem ! zise Gligoris.

— Să mergem, ceara mă-si ! Mai bine n-apucam să ies azi cu barca !

Cînd ne-a văzut, Panos să înnebunească şi mai multe nu. Faptul că am scăpat ni se părea o nălucire.

*

Cînd să spunem că am păşit pe pămînt sigur, o patrulă ne strînse împreună cu mulţi alţii şi ne îmbarcă pe-un vas, ce sta gata să ridice ancora.

— Samos e plină de refugiaţi. Mergeţi în altă parte...

— Toate insulele şi porturile sînt pline pînă la refuz.

— Pretutindeni refugiaţi, numai refugiaţi ! Un milion şi jumătate de suflete.

Ne-am pomenit înghesuiţi, împreună cu zdrenţele şi bocceluţele noastre, la pupa unui vapor, amorţiţi, istoviţi, fără să ştim unde ne va azvîrli furtuna. Femeile oftau.

— Ce s-o mai fi întîmplat cu oamenii noştri ?

Prăpădul ne stăruia în minte şi în inimă. Nimeni nu ştia încotro mergem. Ochii se căutau unii pe alţii.

— Ştii cumva ?

— De ce nu vorbeşti, dacă ştii ceva ?

— Pe-al meu l-au înhăţat la Punta...

— Pe fecioru-meu îl îmbrăcasem în straie muiereşti, dar au prins de veste...

— Un vecin ne-a sfătuit să ne ascundem în bordeluri, dacă vrem să scăpăm cu viaţă, dar şi acolo am găsit toate tîrfele căsăpite, toate !

Oamenii încep să povestească prin ce-au trecut. Oriunde te-ai duce, orice ai face, povestirile lor te urmăresc cu stăruinţă, îţi pătrund în urechi, ca şi glasurile nepămîntene în creierul unui nebun.

— S-a întîmplat aşa cum îţi spuneam. Se duce meşterul Ianacos să se ascundă sub maldărul de morţi şi ce vede : toată familia lui măcelărită şi stivuită acolo.

— Asta nu-i nimic faţă de ce i s-a întîmplat lui Anestis. Năvăliseră ceţii în casa lui, dar el nu ştia încă nimic. A alergat în magazie şi s-a ascuns sub maldărul de frunze de tutun. După puţin timp, au intrat şase ceţi ca nişte namile, tîrînd după ei o fetiţă. Au pus-o jos şi au siluit-o. Trei ore a durat petrecerea asta mîrşavă. „Aoleo, a dat ortul popii!" a spus unul la un moment dat şi a început să zgîlţîie trupuşorul care înţepenise. Ptiu! au scuipat ei cu scîrbă, şi-au ridicat brăcinarii şi au plecat. Cînd Anestis a ieşit din ascunzătoare, s-a împiedicat de fetiţa moartă. „Vai, fetiţa mea! Tu erai, copilaşul meu!" În astfel de clipe omul devine fiară...

Un grup de ostaşi discută despre cauze şi vinovaţi.

— Nimic nu s-ar fi întîmplat, dacă ar fi trimis vapoare să îmbarce lumea şi s-o scape. Dar n-au făcut nimic.

— Eu ştiu de ce n-au trimis. Mi-a spus-o un căpitan. La Pireu se strînseseră nouăzeci de vase mari, gata să ridice ancora spre mările Asiei Mici, ca să ia lumea. Dar îndată după ieşirea din port, au primit o telegramă secretă de la guvern: „Plecarea nu e obligatorie, ci voluntară". Din cele nouăzeci şi două de vase au plecat numai şaptesprezece. N-o să uit niciodată cheiul de la Ac Ceai, unde treizeci şi cinci de mii de femei şi copii aşteptau vaporul. Noi, zece mii de soldaţi, veneam de la Edremit, cînd...

Ba cu una, ba cu alta, se înnoptă. Discuţiile încetară. Cei ce reuşiseră să adoarmă sforăiau. Din piepturi ieşeau frînturi de gemete, scîncete chinuite, pline de spaimă şi durere. Cei ce se înfăşuraseră în cuverturi, ca mine, cu ochii larg deschişi în întuneric, se războiau cu vedenii înfricoşătoare. Auzeai fără încetare un plînset încet, tărăgănat, tremurat, mărturie a unei dureri fără margini, a unei dureri în masă.

Umbre colindă în noapte: hangere care taie capete, trupuri sălbăticite şi năduşite de zeibeci, dornice de

desfătare, care desfac cu furie pulpele încleştate ale fetelor şi, încă înainte de a-şi termina dragostea nelegiuită, înfig pumnalul în bietele lor inimi chinuite.

Vai ! Vai ! Fiinţe omeneşti ! Ce putere a omorît sufletul din voi ? Zîmbete omeneşti, aţi devenit ură şi semănaţi pretutindeni numai spaimă şi moarte.

De partea cealaltă, pe malul Asiei Mici, se aprind şi se sting licurici, se aprind şi se sting luminile ochilor. De partea cealaltă ne-am lăsat casele frumos orînduite, avutul încuiat, cununi la iconostase, strămoşi în cimitire. Acolo am lăsat copii, părinţi şi fraţi, morţi neîngropaţi, oameni vii fără adăpost, visuri neîmplinite, ce rătăcesc ca strigoii. Acolo, de partea cealaltă, pînă mai deunăzi era patria noastră !

În noaptea care nu se mai sfîrşeşte îmi trec prin faţa ochilor, una cîte una, feţe cunoscute. Turcii kirlizi ce lucrau pe ogoarele noastre, Sevkiet, Ismail bei, Kiarim efendi, Şukri bei, Ali Dai, Endavie... Dar nu mai ajută la nimic. Totul s-a sfîrşit !

„Glan ! Glan !" sună monoton tălăngile. Păşeşte molatic cămila, care duce pe cocoaşe coşurile şi sacii plini cu stafide, smochine, măsline, baloturile cu bumbac şi mătăsuri, chiupurile şi butoiaşele cu ulei de trandafir, cu rachiu — tot belşugul Orientului. Totul s-a sfîrşit !

Hei, tu, cămilarule, prostuţule, cu izmana scurtă şi cu panseluţa la ureche, stai, opreşte-te ! Nu-ţi mai face palma pîlnie la gură ! Degeaba, cîntecul tău îndurerat nu mai ajunge la inima nimănui.

Sevkiet ! Mă mai cunoşti, prietene ? Ani de zile am cules rîsete şi lacrimi împreună. *Ne iapiorsun, Sevkiet ?* [1] Vai, nouă ! Vai, nouă, Sevkiet ! Am devenit nişte fiare. Ne-am înjunghiat şi ne-am ars inimile de pomană.

De ce mă priveşti atît de fioros, partizan al lui Chior Mehmet ? Eu te-am omorît şi îmi pare tare rău. Socoteşte însă cîţi dintre ai mei au fost răpuşi de mîna ta. Fraţi, prieteni, compatrioţi, batalioane de muncă, întreaga generaţie măcelărită !

[1] Ce mai faci, Sevkiet ? (In limba turcă.)

Atîta amărăciune, atîta nenorocire, şi mintea mea stăruie să se întoarcă la ceea ce a fost. Ce-ar fi ca toate prin cîte am trecut să nu fi fost decît minciună şi să ne întoarcem acum pe ogoarele noastre, la grădinile noastre, la pădurile noastre cu privighetori, mierle şi corbi, la curţile noastre cu flori de maghiran şi cireşi înfloriţi, la bîlciurile noastre cu fete frumoase...

Partizan al lui Chior Mehmet, salută din partea mea glia care ne-a născut ! *Selam soile.* [1]

Să nu ne poarte pică, fiindcă am stropit-o cu sînge. *Kahr olsun sebep olanar !* Să cadă blestemul asupra celor vinovaţi !

---

[1] Transmite salutări (în limba turcă).

Cuprinsul

Cuvînt înainte 5
Viaţa paşnică 15
Amelie Tabîrî 67
Au sosit grecii 157
Catastrofa 213

Redactor responsabil : MARCEL ADERCA
Tehnoredactor : AUREL BUCUR

Dat la cules 17.08.1964. Bun de tipar 05.11.1964. Apărut 1964. Tiraj 15.125 ex. broşate. Hîrtie scris tip II A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 13,19. Coli tipar 16,5. A. nr. 10.662. C.Z. pentru bibliotecile mari 877.4. C.Z. pentru bibliotecile mici 877.4—31=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 40.640 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

Lei 6,50